

Universitätsbibliothek Wuppertal

Symbolarvm Libri XVII. Qvibvs P. Virgilii Maronis Bvcolica, Georgica, Aeneis ex probatissimis auctoribus declarantur, comparantur, illustrantur

Vergilius Maro, Publius

Augustae Vindelicorum, MDIC

Liber XIV. Ad nonum Aeneidos

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-322](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-322)

PONTEM INDIGNATVS ARAXES) Non abs re dictum est à Marone. Nam vt refert Isidorus lib. 13. cap. 21. cum Alexander eum transgredi veller, ponte fabricato, tanta vi inundauit, vt pontem dirueret. Seruius notat id Xerxem conatum fuisse facere. Turneb. lib. 19. cap. 20. Hunc fluium Eustathius vult nomen sortitum à τὸ ἀγρόν τῆ δρυΐτι τὸ πρύμα. Sed tamen pontem Augustus imposuit, Vnde, indignatus pontē. Magnus scriptor Plutarchus, ipse quoque suo verbo quod huic Latino responderet, vsus est, de nouo vino, oleoque loquens: dixit enim ipsa indignari, cum feruet scilicet vinum, & quasi pati non potest, se claudi, & vase aliquo contineri: eodemq; pacto recens oleum non ita quie-

scitum, sedatumque est ardens in lucernis, vt postea, cum tanquam maturitatem sensit: quo tempore non scintillat, atque vt Virgiliano verbo vtat, indignatur. Verba Plutarchi in Sympos. quæst. sunt hæc. ὃ δὲ τὸν οἶνον εἰς καὶ ἐστὶ μόνον ζῆν, καὶ ἀγανακτεῖν. ὃ δὲ τὸ λαίον, αὐτὸ ἢ νεύγει, ἐν τοῖς λύχνοις. Victor. lib. 36. cap. 10.

RERVVM QVE IGNARVS IMAGINE GAVD.) Non dum rem ipsam gestam cognouerat, immo nec cogniturus erat: veruntamen illis futurorum imaginibus, & præuijs significationibus admodum recreabatur. Ita puto intelligendum, quod ait Seruius, ignarus erat veritatis.

SYMBOLARVM
IN P. VIRGILIVM MA-
RONEM LIBER XIV.

Ad nonum Aeneidos.

SYNOPSIS.

Pud Euandrum gerebantur, quæ libro præcedente commemorata sunt, veneratq; eius suasu in Tusciam Æneas, auxilia quæsiturus. Non se deserit Juno interea, Irim ad Turnum, in luco forte auum Pylum quibusdam cerimonijs colentem, eiq; seriantem amandat, ad Troianorum castra, summi ducis præsentia destituta fidenter inuadenda cohortatur. Occasione ista optari meliorem nullam posse. Exhilaratus eo viso Turnus, sustollit in calum manus venerabundus, ibiq; signa fausta conspiciens, ingentes concipit animos, hausta aqua de flumine lustratur, deos orat, vt cogitata procedant feliciter. Confusa hæcenus copia ordinatim disponuntur: ita quadrato, perpetuoq; agmine, Turno in medio supra omnes eminente atq; conspicuoq; per patentem campum ad obsidenda Troianorum castra Rutuli gradiuntur. Illi è sublati longè lateq; puluerum nubibus, hostis aduentum præcipiunt: Caicus primus reliquos commilitones ad arma corripienda, parandamq; propugnationem impellit. Minime cunctandum rati Troiani, ad portas custodes constituunt, muros defensoribus complent. Cupiebant illi quidem vehementer exire, & equo campo cum hoste configere, ne eos Ænea interdictum continuisset. Nam is ad Euandrum abiens, vt rerum militarium scientissimus, seriò iusserat, si ab hostibus peterentur, quoniam exiguo essent numero, ne foras se darent: sed oppugnationem exciperent, ac bellum mœnibus propulsaret. Turno mora nimis longa, & incessus copiarum suarum videri lentior. Quare cū aliquot selectis equitibus antecedit, equo Thracio insidens, Latinos ad urbem adoriendam incendit: contortoq; iaculo eius rei initium ipse facit. Sequitur alacriter, & acclamat imperatori suo exercitus. Troianos pro effæminatis, & ignauis habent, qui prodire, & se in campum dare non audeant.

Verum

Verum quid eos intus teneret, iam diximus: animos quidem non minus quam illi Martios, cominusque congregiendi, ut vir virum, pes pedem premeret, cupidissimos gerebant. Turnus instar lupi famelici, ovile circumeuntis, et vestigantis lanienae suae aditum, castra circumibat, lustrabatque diligenter, nuncubi posset irrumperet, et obsessos elicere mirifice auebat: quibus, multitudine suorum confusus, facile superiorem se futurum in spe summa habebat. Naues videt, quibus in Latium appulsi Troiani fuerat. His, quod fugere mari amplius non possent, et in terra pauci plurimis resistendo breui consumerentur, incendium primus infert. Sed diuinitus ab exustione seruatae sunt. Quo autem istuc modo, antequam narret, Musarum opem, ut in re veteri, et obscura inuocat. Fuerunt illae adificatae, caesa in Ida monte materia. Qui mons cum sit in tutela Berecynthiae deum matris, rogauit illa Iouem filium, hoc sibi daret, hasce naues omnis periculi expertes, actutas esse concederet. Visa est petere nimium, et plus quam honeste vel a deo tribui posset. Navigatione finita, in deas marinas conuersum iri permittit Iupiter, iureiurando sancit promissa. Ponitur oratio Berecynthiae, Troianos vetantis flammam restinguere (quia exuri nequeant) et naues iubentis deas fieri: metamorphosis continuò sequitur. Rutulis portento stupefactis, Turnus id Troianis malo fore auguratur, quibus auxilium fugae, perditis nauibus, ereptum sit: et cum pauci numero sint, tot gentibus terra obiecti, ad vnum omnes perituri videantur. Oracula deorum in Italiam aduentu, et sede contemnit: sibi contra in fatiis esse, eos delere: Menelaum imitaturum, qui pro rapta coniuge bellum gesserit, urbemque Ilium exciderit. Cetera eiusdem oratio plena est fastus, plena despicientiae Troianorum: immò et Graecorum, quos, ut imbelles, carpit, qui tam diu obsidionem duxerint. Tandem corpora uti curent, et ad pugnam se comparent, edicit. Ad portas castrorum Messapus iussu Turni excubias disponit, delectis quatuordecim centurionibus, et unicuique centum adiunctis militibus, qui vices variant, colludunt, et noctem poculis siccandis agunt. Troiani vigiliis seruandis, periculoque prouidendo, et tenendis stationibus officij sui munus praestabant. Portam vnam custodiendam Nisus, et Euryalus, duo amici memorabiles acceperant. Nisus senior cum Euryalo iuniori consilium suum de nuntio Aeneae in Tusciam perferendo, eoque fortunis iam propemodum in extremo sitis accersendo, idque per media statua hostium, somno ac vino grauatorum aperuisset, ille in omnia pericula socium se indiuiduum, quamuis inuito, et obnitente Niso, obtulit, et adiunxit. Excubitores expergeficit, qui sibi in statione succedant: ambo ad Ascanium, consiliū a se captū proposituri concedunt. Noctis multū praeiterat, et Ascanius cum proceribus deliberationem habebat, deque salute communi consultans, quemnam ad patrem posset expedire nuntiū, sententias rogabat. Improvisi adsunt, quos dixi, iubenteque, Ascanio, Nisus quid veniant edictat, rei perfici vnde occasionem ostendit, gloriosi reditus spem bonam dat. Alethes senex vtriusque spiritum admiratus, eos complectitur, a deo in primis, tum etiam ab ipso Aeneae, eiusque filio mercedem tantae virtuti pollicetur: quam se venerari, et exosculari ipse etiam Ascanius significat, grandia et varia persolaturum se praemia spondens, praesertim si Italiam obtinere contingat. In Euryalum verò tanquam coeuum, non vulgarem amantis affectum exhibet: cuius matrem commendante eam sibi adolescente, Troianisque collacrymantibus in fidem suam recipit, et quidquid filio debeat, hoc se matri redditurum (subintellige, si quid secus Euryalo acciderit) iuratus promittit. Mox suo illum gladio donat. A Mnestheo Nisus pellem leoninam fert, cum eodem galeam Alethes permutat. Quid amplius? cum bonis ominibus, et votis ad portas a concilio deducuntur. Ascanius multa patri perferenda mandat: sed dijs aliter visum: viui enim ad Aeneam non peruenerunt. Suis egressi, Rutulorum castra ineunt: sopore victos, et inermes passim per herbam iacere conspiciunt. Nisus Euryalum stare velut in excubijs iubet, ipse ferro trucidatis corporibus, viam aperire insistit. Strages edita describitur. Postea Euryali facinora sequuntur, quem incautius pergentem reuocat Nisus. Aliquid spoliolum secum portantes egrediuntur, in equitum turmas incidunt, qui Laurento ad Turnum, Volscante magistro mittebantur. Euadente Niso, haesit in eorum manibus Euryalus, et frustra deprecante socio, confusus occu-

sus occubuit. Quem tamen vindicans Nisus, ipsum Volscentem interfecit: atque ita demum vulneribus ipse quoque confectus, supra amici corpus se proiciens, animam exspiravit. Equites in castris luctum, propter tot à duobus illis Troianis trucidatos offendunt. Diluculo, hortante Turno, Rutuli muros inuadere constituunt, capita Nisi, & Euryali præfixa contis ad terrorem Troianis incutiendum ostentant. Spectaculum mæstum cum omnibus, tum præcipue parenti Euryali infelicissima, quæ omnia eiulatu, & lamentis complere. Oppugnatio castris admoventur acerrima, eademq; ad vnguem declaratur, rursumque Musæ inuocantur. Turrin ligneam, unde se cuneus Troianorum tuebatur, Turnus coniectis facibus inflammat. Cedunt, qui erant intus, flammæ: & dum vnum in locum densantur, cadens versus hostem turris eos, telis suis, fractarumque tabularum cuspidibus indutos, & transfixos, ac morientes effundit: res spectatu misera videlicet. Helenor, & Lycus tantum salui euadebant: quorum prior cum se in mediis hostibus constitutum cerneret, non secus quam aper trulentus in medio venatorum contra venabula Nisus oppetiit. Posterior, dum in muro hæret adhuc, porrectisque sociorum dexteris attrahitur, à Turno reuellitur, & interficitur. Enumerantur utrinque occisi. Ascanius tum primum sagittis in hostem uti cæpit, primumque Numanum Turni affinem, hominem ventosissimum, suos immodicè prædicantem, ac Troianos indignissimè lacerantem sternit, suis gratulantibus. Laudat iuuenem è nubibus Apollo, deq; eius posteritate ominatur optime. Formam deinde cuiusdam Butæ hominis longeu capessens, suadet, ne quid ultra: satis modò magnum suæ virtutis documētum dedisse, periculum vitet. Idipsum ei, auctoritate freti Apollinis (quem illius vetuli formam, & habitum simulasse non erant nesci) Troiani inculcant. Ad pugnam animosi redeunt, hostes cōstanter, ac fortiter repellunt. Pandarus, & Bitias fratres procerissimis præditi corporibus, maximisque viribus, creditam suæ fidei portam referant, hostem prouocant. Rutuli irrumpentes sæua cum strage reprimuntur. Confertim eo prouolant Troiani, & audent etiam extra portam proferre pedem, dum hostem exigunt. Præter alios Turnus re intellecta confestim accurrit, & Bitiam obtruncat. Fugiunt Troiani, Latinis instantibus. Pandarus magna vi portam occludit, atque ita nonnullos de suis excludit, & hostes aliquot, in iisque ipsum Turnum includit: cuius aspectu, & armis perturbationem Troiani in se concipiunt. Cum ei Pandarus, ut capto insultaret, telumque frustra coniceret, est ab eo miserè dissecto per medium capite neci datus. Latebras quærunt obseffi. Et potuisset tum Turnus portis patefactis accipere suos, belloq; finem imponere, nisi ei cædis cupido nimia mentem abstulisset. Quo se ueniente, & occidete quamplurimos, coeunt in consilium Troiani. Mnesthei obiurgatione instaurant animos, factoque globo Turnum vehementissimè premunt: qui tamen semel, & iterum in eos dat impetum audacissimè. Verum ubi crescentem semper inuadentium copiam diutius sustinere se posse desperavit, sudans, fessus, & anhelus cum cedendo ad portam venisset, quæ Tiberis præterlabebatur, armatus insiluit, & ad suos expectatissimus tranauit.

In hoc libro mutatio est rerum omnium. nam & personæ, & loca alia sunt, & aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, à Tuscia ad Ardeam, à petitione auxiliorum, ad bellum. Quem transitum ad Turnum quidam culpant, nescientes Virgilium prudenter iunxisse superioribus negotiis sequentia, per illam particulam, *Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur*, scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia. Sanè formatus est iste liber ad illud Homeri, ubi dicit, per noctem egressos esse Diomedem, & Vlysem, cum capto Dolone castra penetrarunt: nam partem maximam, & oeconomicæ negotium inde habet. Seruius.

EXPLANATIONES.

ATQUE ea diuersa penitus dum parte geruntur, Irim de cælo misit Saturnia Iuno Audacem ad Turnum. luo tum fortè parentis Pilumni Turnus sacrata valle sedebat. Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est. Turne, quod optanti diuū promittere nemo

Aaa *

Auderet,

- Auderet, voluenda dies en attulit ultro.
 Æneas vrbe, & sociis, & classe relicta,
 Sceptra Palatini, sedemq; petit Euandri:
 10 Nec satis: extremas Coriti penetrauit ad vrbes:
 Lydorumq; manum, collectos armat agrestes.
 Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus:
 RVMPE MORAS OMNES, & turbata arripe castra.
 Dixit, & in cælum paribus se sustulit alis,
 15 Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum.
 Agnouit iuuenis, duplicesq; ad sidera palmas
 Sustulit: ac tali fugientem est voce secutus.
 Iri, decus cæli, quis te mihi nubibus actam
 Detulit in terras? vnde hæc tam clara repente
 20 Tempestas? video medium discedere cælum,
 Palantesq; polo stellas. sequar omina tanta,
 Quisquis in arma vocas. & sic effatus, ad vndam
 Processit, summoq; hausit de gurgite lymphas,
 Multa deos orans: ONERAVITQVE ÆTHERA VOTIS.

DIVERSA PENITVS PARTE) Admodum remotè ab A
 eo loco in quo Turnus. Infra mox

*Æneas vrbe, & sociis, & classe relicta,
 Sceptra Palatini, sedemq; petit Euandri:
 Nec satis, extremas Coriti penetrauit ad vrbes.*

IRIM DE CÆLO MISIT) Iris quasi Ætæ dicta est, nun-
 quam enim ad conciliationem mittitur, sicut Mercu-
 rius, qui ob id εἰρηνοποιός, & pacificator dictus: sed ad
 disturbance, lites, dissensiones, etsi non semper: &
 est ministra non tantum dearum, sed & deorum. Et Vir-
 gilius hoc probat dicens, *Æream calo nam Iupiter Irim
 Demisit, germana haud mollia iussa ferentē.* Plato in Cra-
 tylo dictam vult à verbo ἰρεῖν, quod loqui significat,
 quia ipsa sit etiam ἀγγελος, sicut est nuntia, vt Mercurius, B
 & quia soleamus in primis sermone nuntiare. De ca Gy-
 rald. Syntag. 9. Natal. lib. 8. cap. 20.

LYCO PILVMNI PARENTIS SEDEB.) Hic sedebat ac-
 ciendi reor de eo, qui mortuis feriat. Nam tamen
 ritu Romano deus postea est habitus Pilumnus, ta-
 men à Turno, pro mortuo colitur. Sic denicalibus fe-
 riis residendi mortuos scripsit Tullius lib. 2. de leg. & He-
 sychius ἡμετέρας, inquit, ἡμετέρας ἐπὶ τετελευτηκόσι.
 Turneb. lib. 23. cap. 3. Abusuè autem dixit, parētis, pro
 auctore. Nam pater Turni Daunus fuit.

Verbum sedere etiam in luctu vsitatum, de iis, qui
 feriabantur. Tibull. lib. 1. eleg. 6. *Illius ad tumulum fugi-
 am, supplexq; sedebo.* Propert. lib. 3. eleg. 14.

*Afferet huc vnguenta mihi, fertisq; sepulcrum
 Ornabit, custos ad mea busta sedens.*

Neque aliter intelligendum illud è libr. 6. *sedet, ater-
 numq; sedebit Infelix Theseus.* Plin. lib. 14. cap. 14. Ari-
 stonidas artifex, cum exprimere vellent Athamantis fu-
 rorem, Learchum filium precipitare volentis, & præ-
 cipitato illo residentis pœnitentiam, &c. Residere pœ-
 nitentiam dixit, vt Plaut. Capt. *Venter gutturq; resident
 esuriales ferias,* pro, sedendo agunt. Cic. quoq; 2. de Leg.
 denicales ferias appellat, quib. residentur mortui, quod
 sedendo scilicet mortuis feriantur. Torrent. in Iuli-
 um Suetonij, cap. 4. Turneb. in 2. de leg.

Germanus ad Pilumni ἀποδείξιν potius respexis-
 se putat: Cum enim diis ex hominibus factis heroibus
 lucum sacrare antiquitati sollemne esset, vt lib. 8. innuit
 Virgil illis versibus,

*Sylvanum fama est veteres sacrasse Pelagos
 Agorum, pecorisq; deo lucumq; diemq;*

verisimile est Turnum, tum in valle Pilumno sacra,
 tanquam in sacro, & religioso loco consedis-
 se, solitum
 quotannis ei diuinos honores instituire. Parentis, abu-
 suè, vt supra dictum.

SACRA VALLE) Ideo sacra, quia nunquam est
 locus sine religione.

THAUMANTIAS) Thaumantis filia dicitur idcirco
 Iris, quod admirationem eius aspectus facit hominib.
 θαυμάζω enim est admiror. Et quemadmodum apud
 Homerum Iris ad Agamemnonem, ita hic ad Tur-
 num, ad miscenda omnia, mittitur: si à Ioue, hic à lu-
 none.

QVOD OPTANTI DIVM PROMITT. NEMO AVD.)
 Tale quid apud Comicum in Phorm.

— Dij vestram fidem,

*Quam sepe temere eueniunt, quam non audens
 Optare?*

Huc trahendum quoque Ciceronis de Pompeio di-
 ctum, orat. pro lege Manilia. Hoc breuissimè dicam, ne-
 minem vnquam tam impudentem fuisse, qui à diis im-
 mortalibus tot, & tantas res, tacitus auderet optare,
 quot, & quantas dii immortales ad Cn. Pompeium de-
 tulerunt.

VOLVENDA DIES) Voluendus, quod futuri vide-
 tur temporis, si Grammaticis credimus, tamen in præ-
 terito usurpatum reperimus, pro, volutus, vt hic, & Æ-
 neid. 1. *Triginta magnos voluendis mensibus orbes.* Et apud
 Lucret. lib. 5. *Sic voluenda etas commutat tempora
 rerum.* Et rursus lib. 6. *Glans etiam longo cursu vol-
 uenda liquefit.* Et iterum. *Qua voluenda micant æternò
 sidera mundi.* Sed & voluens perpeffionis significatio-
 ne positum, non ineleganter apud illos duos poetas per-
 politos animaduertimus. Æneid. 1. *olim voluentibus
 annis,*

annis, quod græcè est *περιπορεύων ἐν ταύτῃ*. Lucr. lib. 5. *Multaq; per calum solis voluentia lustra*. Rursus apud Maronem l. Georg. *Tardaq; Eleusina matris voluentia plaustra*. Valet enim, quæ voluuntur, vel quæ voluunt se. Turneb. lib. 30. cap. 19.

SEDEM QVE PETIT EVANDRI) In Vaticano quodam volumine, pro *petiuit*, legi *perit*, disyllabum, docet Politian. cap. 71. quod & metri ius cogit: alioqui prima syllaba vocis Euandri contra omnem rationem, vel cōsuetudinem brevis fieret. Est autem spondeus quinta sede, & syllaba posterior in verbo, *petit*, vel quia sit infine, vel quia coaluerit vna ex duabus, iure p̄ducta est. Martianus Capella syllabam docet ubiq; esse communem, quæ desinit in, t, litteram, sicut in illo cernimus B Virgilij, *Nam, tibi Thymbre caput Euandrius abstulit ensis*. *Petit*, pro *petiuit*, syncopa est. Quales illæ apud Lucr. lib. 1. & 6. in verbis irritat, & disturbat. *sed eò magis acrem Virtutem irritat animi. Quos exitus hic animi Disturbat vrbes*. Notat Priscianus, fumât, capit, audit, & similia habere vltimam syllabam circumflexam, si patiantur Syncopen. Ex Lamb. in Lucr.

EXTREMAS CORITI PENET. AD VRBES) Quia occurrebat, ab Euandro eum facile posse reuerti. Coritus est mons Tusciæ, dictus à Corito rege, ex cuius vxore Iupiter Dardanum genuit. Seruius

COLLECTOS AGRESTES) quò minus timendi, tantum militiæ imperiti.

RUMPE MORAS OMNES) Ouid. *Rumpe moram, semper nocuit differre paratis*. Virgil. alibi. *Eia agerumpe moras*.

TVRBATA ARRIPE CASTRA) Aut arripe, & turba, aut turbata inuade propter absentiam Æneæ.

PARIBVS ALIS) Bene addidit, *paribus alis*: nisi enim pari nixu præstare volatum non possunt: nam si vna est debilis, incolumis verò altera, perinde sunt, ac si ambæ vexatæ sint. Donatus.

INGENTEM ARCV) Cur iris, cum imago sit solis, longè ipso sole maior appareat, expedit rationem Seneca Natural. lib. 1. ca. 6. Etiam Georg. 1. nominatur ingens arcus, & *bibit ingens arcus*. Vide ibidem Symbolam. Vbi notandū, quod habet Nonius. Arcus omnis suspensus fornix appellatur: atque non nisi qui in cælo apparet, quem Irim poetæ dixerunt. Vnde & arquati dicuntur, quibus color, & oculi virent, quasi in arqui similitudinem. Lucr. lib. 6. *Tum color in nigris existit nubibus arqui*. Priscian lib. 6. ex 3. Cic. de nat. deor. probat arcum arci, in secunda quoque declinatione dici, pro arcu cælesti. Sic verò Cicero. Cur autè arci species non in numero deorum reponatur? Propert. cæruleum, Tibull. imbriferum arcum nominat. De eius pulchritudine sic est in Ecclesiastico. Vide arcum, & benedic qui fecit illum. Valde speciosus est in splendore suo. Gyrauit cælum in circuitu gloriæ suæ: manus excelsi aperue-

tunt illum. Multa de eo Pererius Comment. tom. 1. in Genesin. 35.

SVB NVBIBVS) Rectè, quoniam sine nubis beneficio non videtur.

IRI DECVS CÆLI, QVIS TE MIHI) Homer. Iliad. 9. *Ἰὼν δὲ τὸν τ' ἀπ' οὐρανόθεν ἀγγέλον ἦκεν*.

VIDEO MEDIVM DISCED. CÆLVM) Non hiatus modò, quod chasma dicitur, sed peruolitantes etiam fulgetræ cælum videntur diuidere, itemque fulmina, de quibus Lucr. lib. 6. *Ne trepides cali diuisis partibus amens*. Et lib. 3. *Diffugiunt animi terrores, mœnia mundi Discedunt*. diuiduntur & hiant, dissipantur, disparantur. Cic. de hiatu terræ. Quum terra discessisset magnis quibusdam imbris. * *Quemadmodum calum, sic etiam terra dicitur discedere*. Si vidisti, cum nimirum ad aliquam altitudinem desideret, cum terramotus, aliunde de causa hiatum facit, & voraginem. Hoc Latini hiatum vocant, & græcè etiam chasma dicitur.

PALANTESQVE POLO STELLAS) quasi vagantes, & discursantes.

SE QVAR OMINA TANTA. Q. IN ARMA VOCAS) sic lib. 4. *Sequimur te sancte deorum Quisquis es*.

HAUSIT DE GVRGITE LYPHAS) Solebant Romani ante bella vota nuncupare, & in nūcupatione lustrare se aqua. Plutarch. in Mario. *ἐν τῷ δαυτὶ ἰσχυρῶς ὁ μᾶλλον τὰς χεῖρας, καὶ τοὺς ὤμους ἀνὰ ὕδατος, ἢ ἔσται τοῖς θεοῖς κατακαύσειν*. Atque inde Marius, cum manus lauisset, in cælum eas sustulit, deosq; veneratus est. Persius sat. 2.

Hec sancte ut poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terq; & noctem flumine purgas.
Turneb. lib. 25. cap. 30.

Seruius existimat ad augurum morem respexisse Virgilium, apud quos fuerat consuetudo, ut si post acceptum augurium ad aquam venissent, inclinati haurirent inde manibus, & suis precibus vota promitterent: ut visum perseveraret augurium, quod aquæ intercessu disrumpitur. Vnde etiam in 12. lib. visum auguriū, quod aquæ intercessu disrumpitur, firmum est. Cygnus enim ab aquila dimissus in fluuium decedit, *pradamq; ex ungibus ales Proiecit flumini*. Hinc videtur etiam Turnus minimè potuisse liberari.

ONERAVITQVE ÆTHERA VOTIS) Haud dispar est hoc Tibulli li. 3. eleg. 3. *Quid prodest calum votis implese, Neera?* Multa, inquit, orans, & oneravit votis. Quibus verbis poeta satis docet, instituisse orare Turnum, multiplicasse, ac repetisse preces. Hic tu mihi, pie lector, Chrysostomum ausculta, Homil. 3. ad pop. Antioch. *Homines, quando ipsis continnè negotium facessimus pro rebus nostris, languescunt, & tergiuersantur, & agere ferunt: deus autem prorsus in contrarium: non quando ipsum continnè oramus pro rebus nostris, sed quando hoc non facimus, tunc maximè indignatur*. Quidam exponunt, oneravit æthera votis, id est, diis diuersis pro sua, exercitusque sui salute diuersa vouit. Melius est referre ad conduplicatas preces. 35.

- 25 Iamq; omnis campis exercitus ibat apertis,
DIVES EQVVM, DIVES PICTAI VESTIS, ET AVRI.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidæ iuuenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur, arma tenens, ET TOTO VERTICE SVpra EST:
30 Ceu septem surgens, sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Cum refluat campis, & iam se condidit aluco.
Hic subitam nigro glomerari puluere nubem

Aaa * 2

Prospi-

Prospiciunt Teucrici, ac tenebras insurgere campis.
 35 Primus ab aduersa conclamat mole Caicus,
 Quis globus ô ciues caligine voluitur atra?
 Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros:
 Hostis adest: eia. ingenti clamore per omnes
 Condunt se Teucrici portas, & mœnia complent.
 40 Namq; ita discedens præceperat optimus armis
 Aeneas, siqua interea fortuna fuisset,
 Ne struere auderent acies, neu credere campo:
 Castra modò, & tutos seruarent aggere muros.
 Ergo, etsi conferre manum pudor, ira; monstrat:
 45 Obiiciunt portas tamen, & præcepta facessunt:
 Armatiq; cauis exspectant turribus hostem.

CAMPIS EXERCITVS IBAT APERTIS) Intelligimus A in ambiguo ludens. Habuit tamen militum fortissimo-
 hunc exercitum primum in campos cõfusse ruisse, post,
 digestum in ordines, vt sit sequentium fluminum con-
 grua comparatio, quæ flumina dicit post camporum
 inundationem in alueos suos reuerti: nam hoc vult di-
 cere. Vt de campis flumina in alueos redeunt: sic dige-
 sta in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa.
 Seruius. Exercitus, ait Veget. lib. 2. cap. 1. ex re ipsa, at-
 que opere exercitij nomen accepit: vt ei nunquam lice-
 ret obliuisci, quod vocabatur. Varro, exercitus, quod
 exercitando fit melior. lib. 4. de ling. lat.

DIVES EQVVM PICTAI VESTIS ET AVRI) Veteres poetæ, præsertimque Lucretius, sæpissimè solue-
 bant diphthongum hanc, ai, positam pro, æ, quod
 solebat antiquitas. Cognosce quæ disserit Eyithraus su-
 per ea, in Indice, voce, pictai vestis. Martialis quidem B
 hanc licetiam in poetis sæculi sui, sicut & obsoletorum
 verborum vsum, contemnit.

*Attonitusq; legis terrai, frugiferai,
 Attius & quidquid, Pacuuiusq; vomunt.*

POSTREMA COERCENT) Coercere est ambire,
 continere, circumplecti. Exercitū Turni equis pulcher-
 rimè ornatis, ipseque militibus picturatis, & auro inter-
 textis vestibus conspicuis fuisse illustrè, ac diuitem autu-
 mat: pretiū enim, & multitudo cultus, inquit Donatus,
 in bello auget hosti terrorem. Veruntamen sumptuosissi-
 mus cultus Daricorum militum Alexandrum, & Ma-
 cedonas minimè terruit. Proximi ibant (verba Curtij
 refero de libro 3.) quas Persæ immortales vocant, ad de-
 cem millia: cultus opulentiae barbaræ non alios magis
 honestabat. Illi aureos torques, illi vestem auro distin-
 ctam habebant, manicatasque tunicas, gemmis eti-
 am adornatas. Exiguo interuallo, quos cognatos regis
 appellant, decem, & quinque millia hominum. Hæc
 verò turba muliebriter propemodum culta, luxu ma-
 gis, quam decoris armis conspicua erat. Infra. Currum
 decem millia hastatorum sequebantur: hastas argento
 adornatas, spicula auro præfixa gestabant. Nunc audia-
 mus de Macedonibus, quam illi fuerint pretiosè instru-
 cti. Contrà, ait Curtius, si quis aciem Macedonum in-
 tueretur, dispar acies erat, equis, virisque, nō auro, non
 discolori veste, sed ferro, atq; are fulgentibus, agmen,
 & stare paratum, & sequi: nec turba, nec sarcinis præ-
 graue. Similiter Persico exercitui suum instruxerat An-
 tiochus Syriæ rex aduersus Romanos, quibus Annibal
 suffecturū dixit, si vel auarissimi forent: ad luxum vide-
 licet, non ad copias respiciens, & regem interrogantem

rum manum Alexander, qui ab argenteis clypeis quos
 gestabant, dicti sunt ἀργυροπιδες. De his Iustinus lib.
 12. post hæc Indiam petit, vt Oceano, ultimoq; oriente
 finiret imperium. Cui gloriæ, vt etiam exercitus orna-
 menta conuenirent, phaleras equorum, & arma mili-
 tum argento inducit, exercitumque suum ab argenteis
 clypeis Argyraspidas appellauit. De iisdem lib. 14. 35

Hic coercent, id est, ἐγγυσι, claudunt agmen, vt
 loquuntur Liuius, & alij sæpissimè. Seruius explicat co-
 gunt, colligunt.

MEDIO DVX AGMINE TVRNVS) Aquila circa me-
 dium totius legionis locabatur, eadem parte Impera-
 tor, vt exemplū hoc ostendit, & ratio postulat. Ibi enim
 imperator vt sit oportet, vnde prospiciat, & mandet fa-
 cillimè in omnes partes. Is autem locus medius est, sed
 paulū tamen ad finem magis admotus. Nam inter
 Principes, & Triarios, ante aquilas, stetit censeo Im-
 peratorem. Argumento, quod is eius situs in castris, an-
 te Principia dico, & aquilas. Itaque & Sallustius de Ca-
 tilina, ipse cum libertis propter aquilam adstitit. Cum
 libertis, quos fidos habebat, & ad sui custodiam: sicut
 Imperator Ablectos apud se, & quosdam Euocatos. Li-
 psius de Milit. Rom. lib. 4. dial. 4.

VERTITVR, ARMA TENENS) Libri quidam hunc
 versum non habent. Sunt qui de septimo hunc transla-
 tum opinentur.

SEDATIS AMNIBVS) Horatius quietam aquā dixit.

Non rura qua Liris quieta

Mordet aqua taciturnus amnis.

Et Tibull. de Cydnō tacitis qui leniter undis Cereuleus
 placidis per vada serpsit aquis.

ALTVS PER TACITVM GANGES) Per profundā altitu-
 dinē tacitus. Germani, *Stille VVasser seingern tief*. De
 Gange sic Plin. lib. 6. cap. 18. Hunc alij incertis fontibus,
 vt Nilum, rigantemq; vicina eodem modò, alij in Scy-
 thicis montibus nasci dixerunt. Influere in eum 19. am-
 nes. Ex iis nauigabiles præter iam dictos Conucham,
 Vamam, Erranoboam, Cosongam, Sonum, &c.

AVT PINGVI FLVMINE NILVS) Nilus arenoso, &
 silenti solo, & aquam inducit, & terram. Nam cum tur-
 bulentus fluat, omnem in siccis, atque humidis locis
 faciem relinquit: & quidquid pingue secum tulit, aren-
 tibus locis allinit, iuuatque agros duabus ex causis, &
 quod inundat, & quod oblimat. Ita quidquid non adit,
 sterile, ac squalidum iacet. Si creuit super debitum, nō-
 cuit. Mira æquè natura fluminis, quod cū ceteri am-
 nes abluant terras, & euiscerent, Nilus tanto cæ-
 teris

teris maior, adeo nihil exedit, nec abradit, ut contra ad-
ijciat vires, minimumque in eo sit, quod solum tempe-
ret. Illato enim limo, arenas saturat, ac vngit. Deberq;
illi Ægyptus non tantum fertilitatem terrarum, sed ip-
sas. Seneca Natural. lib. 4. cap. 4. Huc etiam conferas
quæ ex eodem philosopho protulimus Georg. 4. ibi
scilicet, *effuso stagnante flumine Nilum*. Item, *Et vi-
ridem Ægyptum nigra fecundat arena*.

Cognitu digna, quæ de eodem nobilissimo flu-
vio prodidit Strabo lib. 1. τῶν κατ' αἰγυπτον τὸ γυναιμέ-
ταλον, καὶ πρὸς δὲ ὁδοῦ τῶν καὶ μάλιστα πάλιν μνήμης ἀξίον,
καὶ ἰσοείας ὁ ποταμὸς ὡς δ' αἰὲς αἰ ἀναβάσεις αὐτοῦ, καὶ τὰ
σώματα. Omnium quæ in Ægypto sunt rerum celebra-
rima, maximeque admiratione, & memoratu digna est, B
achistoria fluvius ille, eiusq; exundatio, & ostia. Infrā
rursum, Oἱ περσευδόμενοι πρὸς τὴν αἰγυπτον, ἔδην πρὸς τὴν
ἰσοπέδου πρὸς τὴν χάριν, ἢ τὴν τῶν νεύων φύσιν, ὅτι τὸ τὸς ὀπ-
ταίης μὴτε καὶ πρὸς τὴν τῶν λέγων ἔχον πρὸς ἀνδρῶν ἔξινος,
μὴτ' ὀπταίης πρὸς τὴν τῶν παρ' αὐτοῖς. Qui ad Ægyptum
appellunt, nihil prius in ea regione considerant, quam
Nili naturam, quod Ægyptij neque quidquam magis
inauditum peregrinis, neque illustrius suarum aliquid
rerum habeant, quod narrent aduenis.

HIC SVBITAM NIGRO GLOM. P. NVB.) Ibat qui-
dem tacitis gressibus exercitus Turni: sed nihil procu-
raturum silentium profuit: prodidit quippe quamvis ta-
tos pulvis, & Troianis semper absente rege diligenti
cura sollicitis, quasi quidam nuntius aduentum insidi-
osi hostis indicavit. Donatus.

QVIS GLOBVS CALIG. VOLVITVR ATRA?)
Furius Antias, *Omnia noctescunt tenebris caliginis atra*.
Quis, admirantis est, hoc est, quantus globus, non in-
terrogantis. Mutum, & cōmune signum ait esse Vege-
tius lib. 3. cap. 5. hostis aduentantis, quoties proficiscēte
turba exercitus, pulvis ad similitudinem nubis surgit,
hostiumque prodit aduentum. Et Liuius lib. 10. cum ex
transuerso pulvis velut ingentis agminis incessu motus
apparnit. Paulo post, post altior, densiorque pulvis e-
quitum speciem, cogentium agmen dabat. Lib. 30.
Densior deinde incessu tot hominum, equorumque o-
riens pulvis signum propinquantium hostium fuit.
Cæsar de bello Gall. lib. 4. Ii qui pro portis castrorum
in statione erāt, Cæsari rem renuntiant, puluerem ma-
iorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam
in partem legio iter fecisset, &c.

FERTE CITI FER. DATE TEL. SCAND. MVR.) Fa-
tendum est, aliquid contra numerorum legem hunc
poetam non raro sibi permisisse, non temere, sed ubi

præsertim durior aliqua licentia, & minus vñtata vten-
dum erat, ut in hoc versu, in quo videmus non leui de
caussa copulam, Et prætermittam, cum qua alioqui mē-
suræ legitima rationem magis habuisset. Siquidem tam
bello conuenire huic versui illa trium membrorum
dissolutio videtur, atque ita nobis velut ob oculos festi-
nantiam loquentis ponere, festinantiam inquam cum
trepidatione coniunctam (& vero sæpe hæc duo iisdem
simul inesse cernimus: vnde etiam vno pro altero, ni-
mirum trepidare pro festinare, sæpe dicitur) ut cum
maiori etiam versus incommodo (id est, etiamsi nul-
lum ex appositione subsidium versui fuisset) particu-
lam illam omittitur fuisse videatur. Denique si ab hac
lectione discedendum esset, non *Et scandite*, sed, *ascen-
dite* legere oporteret. Hen. Steph. de delect. lect. Virg.
HOSTIS ADEST: EIA INGENT.) Distinguendum,
ut *Eia* militum properantium sit clamor.

MOENIA COMPLENT) Sic & Cæsar de bello Gall.
Portas claudere, murum complere cœperunt.

NAMQVE ITA DISCED. PRÆCEP. OPT. ARMIS
ÆN.) Excusatio Troianorum, ne portas timore clausis-
se viderentur. Seruius.

Mandatum notat militibus à discedente optimo
imperatore datum, ut inferius paulò. *Quos bonus Æ-
neas, si quando aduersa vocarent, Rectores inueni*, &c. Imita-
tione, credo, illius Odyss. 8. de Mentore, cui Troiam
proficiscens Vlysses, rem Ithacensem, & domesticam
omnem commendauerat:

Καὶ οἱ ἰὼν ἐν νηυσὶν ἐπέτραπευον ὄνον ἀπ᾽ αἶψα,

Πείθεσθαι δὲ γέροντι, καὶ ἐμπέδα πάντα φυλάσσειν.

Ut autem optimus armis ita Homer. Odyss. 8. καὶ ἐγγχεσθαι
εἴναι δέσας German.

SI QVA INTEREA FORT. FVISSET) Si quis casus
bellicus interuenisset. Fortuna est τῶν μέσων, hic aduer-
sam denotat.

Æneas abfuturus, qui tractare nosset incetta bel-
lorum, tale suis mandatum dederat, ut si aliqua emer-
sisset certandi necessitas, nō auderent struere aciem, nō
auderent se campo committere: sed solum aggerem,
& castra tuerentur, quæ securitatem illis plenam præ-
stare potuissent, magnam interea existimans esse victo-
riam, si suos remanens incolumes inueniret. Donatus

PVDOR, IRAQVE MONSTRAT) Et pudor, & ira
hortabantur, ac sollicitabant ad egressum, & eruptio-
nem: sed reuerentia ducis intus retinebat.

PRÆCEPTA FACESSVNT) Lib. 4. *Imperio lati pa-
rent, ac inssa facesunt*. Ennius. 1. Annali, *latrones dicta
facesunt*. Afranius, *Multa, atq; molesta es, potin, ut dicta
facesas?*

Turnus, ut antevolans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus, & vrbi
Improuisus adest: maculis quem Thracius albis
50 Portat equus, cristaq; tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, o iuvenes, qui primus in hostem?
En ait, & iaculum intorquens emittit in auras
Principium pugnae, & campo sese arduus infert.
Clamorem excipiunt socij, fremituq; sequuntur
55 Horrifono: Teucrūm mirantur inertia corda,
Non æquo dare se campo, non obuia ferre
Arma viros, sed castra fouere. huc turbidus, atq; huc
Lustrat equo muros, aditumq; per auia quærit.

- 60 Ac veluti pleno lupus insidiatus ouili,
Cum fremit ad caulas, ventos perpeffus, & imbres
Nocte super media: tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper, & improbus ira
Sæuit in absentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, & sicca sanguine fauces:
65 Haud aliter Rutulo muros, & castra tuenti
IGNESCUNT IRÆ, ET DVVIS DOLOR OSSIBVS ARDET:
Qua tentet ratione aditus, & qua via clausos
Excutiat Teucros vallo, atq; effundat in æquor.

TARDVM AGMEN) peditum, qui sunt equitibus A
tardiores.

VRBI) Troiæ, quam fecerat Æneas castrorum in
morem. Vide lib. 7.

VIGINTI LECTIS EQVITVM COMITATVS) Seu pa-
ce, seu bello, semper stipatum, & comitatum decet
esse Principem: & quidem lectissimis comitibus, ac sti-
patoribus, qui & corporum habitu ornamento eidem,
& virtute animi præsidio sint, si res postulauerit.

MACVLIS ALBIS EQVVS THRACIVS) Magni fa-
cit equos Thracios Maro, & albo sparsos. Talem de-
dit etiam puero Priamo, Politæ filio, Priami regis ne-
poti, lib. 5.

-----quem Thracius albis

Portat equus bicolor maculis: vestigia primi

Alba pedis, frontemq; ostentans arduus albam.

CRISTAQVE TEG. GAL. AVREA RVBRA) Ex ar-
morum elegantia, & splendore noscitur dux in exerci-
tu. Lib. 12. & rubra cornua crista: ubi eundem Turnum
sefe armantem inducit. De cristis alibi ex Lipsio scrip-
tum à nobis.

IACVLVM INTORQ. PRINCIPIVM PVG.) Fecialis
vbi bellum verbis conceptis indixisset, hastam in fines
hostium emittebat, vt traditum etiam à Liuius lib. 1. in
Anco Martio. Ad quem morem probabile est respexisse
Virgilium: id quod etiam Seruius putat: neque apud
Græcos aliter positum in more fuisse memini me vn-
quam legere, nisi quod pro hasta, facem igniferā iacu-
labantur. Vnde Euripid. in Phœnissis.

Επει δ' ἀφείδη πυρός, σῆμα πολεμίου

Μάχης.

Pugna cruenta symbolum postquam fuit

Emissa fax.

Titius lib. 4. cap. 13.

Romani quum vellent bellum indicere, Pater-
patratus, id est, princeps Fecialiū proficiscebatur ad ho-
stium fines, & præfatus quædam sollemnia verba, clara
voce dicebat, se bellum indicere, propter certas caus-
sas, aut quia socios læserant, aut quia nec abrepta ani-
malia, nec obnoxios reddiderant. Et hæc clarigatio di-
cebatur, à claritate vocis: postquam clarigationem ha-
sta in eorum fines missa, indicabatur iam pugnae prin-
cipium. Seruius.

Refert Diodor. Siculus, & post eum Iustinus lib.
11. Alexand. Mag. cum in Asiam trajiceret, primum
Macedonicam è naui hastam iaculatum, littori Asiæ
eam infixisse, ac statim exiluisse de naui, visum quodam-
modo ope deorum captiuam terram occupare. Græcis
verò in vsu fuit, vt Fecialis post res repetitas, si ad con-
stitutum diem non darentur, arietem in hostium agros

emitteret, eo modo bellum indictum, & armis vti lice-
re arbitrati. Vide Alex. ab Alex. lib. 5. cap. 3.

CLAMORE EXCIP. SOCI) Hastæ iactum clamo-
re, & vociferatione comitantur. Lætis clamoribus suū
erga ducem studium, & spem in eo repositam decla-
rant.

INERTIA CORDA) Non reuera inertia, sed sicut
ipsis videbatur.

NON ÆQVO DARE SE CAMPO) sequentibus ex-
plicatur: non facere eos potestatem sui, campo aperto:
sed vt mulieres latitare intra septa.

ADITVM PER AVIA QVÆRIT) etiam per auia.
Sanè exprimitur Turni violentia, nam viam per auia
nullus requirit. Hactenus Seruius.

AC VELVTI PLENO LVP. INSIDIAT. OVILI)
Comparatio insignis, & plena enargiæ, ad declarandā
Turni impotentiam. Est autem natura lupi his versibus
depicta scitissimè.

FREMIT AD CAVLAS) Caulæ à cauo dictæ sunt,
inquit Festus. Antiquitus enim ante vsum tectorum o-
ues in antris clauderantur. Lucret. lib. 2. quod & ante
monui per *caulas corporis*, significat partes cauas, &
inanes corporis vulgò meatus, seu poros. *Dispergunt
animas per caulas corporis omnes.*

NOCTE SVPER MEDIA) vltra mediam noctem.

SÆVIT IN ABSENTES) Sumptum ex Varro de
cane.

Si veteris potuit cerua comprehendere lustra,

Sæuit in absentem, & circum vestigia lustrans

Æthera per nitidum tennes sectatur odores.

COLLECTA EX LONGO EDEN. RABIES) Longa
cibi abstinentia, creat edendi rabiem, id est, rabiosam
quandam cibi appetentiam. Pro maxima fame dixit e-
legantè *edendi rabies*: de hominibus alibi, *edendi a-
mor*. Lib. 2. de lupis esurientibus *quos improba ventris
Exegit cacos rabies.*

SICCÆ SANG. FAUCES) Superiore lib. de Caco.
Elisos oculos, & siccum sanguine guttur. De catulis lu-
porum lib. 2. *catuliq; relictis faucibus expectant siccis*

HAVD ALITER RVTVLO) Α'πὸ δόσος. Turnus est
lupus, Troiani inclusi mœnibus, sunt oves in caula.

IGNESCUNT IRÆ) ira enim quidam ignis. Vnde
ardere ira, inflammari, incendi, &c. Pythagoras in Sym-
bolis, dum vetat ignem fodi gladio, prohibet iratum la-
cessere. Animus enim ira succensus, ac tumidus, bonis
potius, ac mollibus, quàm duris, & malis verbis, tractā-
dus, & sanandus est. Mollis enim responsio, frangit
iram.

EFFVNDAT IN ÆQVOR) Cogat æquo campo se
committere, in campum descendere.

- Classē, quæ lateri castrorum adiuncta latebat
 70 Aggeribus septam circum, & fluuiatibus vndis
 Inuadit: sociosq; incendia poscit ouantes:
 Atq; manum pinu flagranti feruidus implet.
 Tum verò incumbunt: VRGET PRÆSENTIA TVRNI,
 Atq; omnis facibus pubes accingitur atris.
 75 Diripere focos: piceum fert fumida lumen
 Tæda, & commistam Vulcanus ad astra fauillam.
 Quis Deus, ô Musæ, tam sæua incendia Teucris
 Auertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
 Dicite. PRISCA FIDES FACTO, SED FAMA PERENNIS.
 80 Tempore quo primùm Phrygia formabat in Ida
 Æneas classē, & pelagi petere alta parabat:
 Ipsa Deū fertur genitrix Berecynthia magnum
 Vocibus his affata Iouem: Dā nate petenti,
 Quod tua chara parens domito te poscit olympto.
 85 Pineæ sylua mihi multos dilecta per annos,
 Lucus in arce fuit summa, quò sacra ferebant,
 Nigranti picea, trabibusq; obscurus acernis:
 Hæ ego Dardanio iuueni, cūm classis egeret,
 Lætā dedi: nunc sollicitam timor anxius vrget.
 90 Solue metus, atq; hoc precibus sine posse parentem,
 Ne cursu quassatæ vllō, neu turbine venti
 Vincantur: pro sit nostris in montibus ortas.

CLASSEM QUÆ LATERI) Non potuit fecisse, A
 quod fuerat primū. Conuertit se ad aliud, ne in to-
 tum nihil profecisse videretur. Occasionem quippe læ-
 dendi, atque nocendi utcūque nauium vicinitas fecit,
 namq; adhærebant castris. Ex alia verò parte tutas red-
 debant circumfusi aggeres, & vnda fluuiatilis: sic tamen
 eas aggressus est, poscens incendia, quo facilius interi-
 rent. Donatus.

SOCIOSQUE INCENDIA POSCIT OVANT.) Horta-
 tur suos ad ignes manib⁹ iniectandos, & exemplo mox
 præit, ut eos audaciores reddat. Rapit igitur facem
 prior, quā in naues torqueat, cū neque muros, ne-
 que aggerem labefactare possit.

VRGET PRÆSENTIA TVRNI) Nihil verius, nihil
 secundum moralitatem dici expressius potuit. Hoc so-
 lum ad implendos effectus sufficit, ut præsens sit, qui
 iubere potuerat: quin potius plus valet præsentiā, quā
 iussio. Si enim iubeas, & recedas, potest iussio negligi:
 præsens verò etiam cū nihil iubet, tacita præsentiā vi-
 detur vrgerē. Vnusquisque enim præsentiā necessitate
 magis, magisq; compellitur facere, quod aduerterit esse
 faciendum. Donatus. * Potest in proverbialibus numerari hoc,
 Vrget præsentiā Turni, cum Solemus scilicet indicare, quod alio
 quodam, & noto adagione dicitur, oculus domini pinguefacit equū.
 Occurrit etiam memoria illud Plauti Amphit.

Nam ubi summus Imperator non adest ad exercitum,
 Citius quod non factū est vsus, fit, quā quod factū est opus

ATQUE OMNIS FACIBVS PVBES ACCING.) Ouid.
 14. Metamorph. eandem tractans fabulam de seruatis,
 & mutatis in nymphas Æneā nauibus.

—fert ecce auidas in pinea Turnus
 Tecta faces: ignesq; timent, quibus vnda pepercit.
 Jamq; picem, & ceras, alimentaq; cætera flamma

Mulciber vrebant, perq; altum ad carbasa malum
 Ibat, & incurua fumabant transra carina.
 Cum memor has pinus Ideo vertice casas
 Sancta deū genitrix, tinnitibus æthera pulsi
 Aeris, & inflati compleuit murmure buxi.
 Perq; leues domitis inuicta leonibus auras,
 Irrita sacrilega iactas incendia dextra
 Turne, ait. eripiam: nec me patiente cremabit
 Ignis edax nemorum partes, & membra meorum.
 Intonuit dicente dea: tonitrumq; secuti
 Cum saliente graues ceciderunt grandine nimbi.
 Aerq; & tumidum subitis concursibus æquor
 Astræi turbant, & eunt in prælia fratres. &c.
 QVIS DEVS, O MUSÆ) Dicite ô Musæ, quis de-

us à Teucrorum nauibus tam sæua auertit incendia?
 tantos ignes quis depulit? Manifestum est, naues fuisse
 arsuras, ut fugæ subsidium Troiani non haberent. Hu-
 ius facti antiqua est fides, & posset vitio vetustatis inter-
 cipi, nisi illud fama propter admirationem posteris tra-
 didisset. Huius igitur auctorem vult poeta libris suis in-
 serere, & ut maiori fide confisteret, vult videri Musis
 suggerentibus posuisse veritatem. Donatus.

Renouatur inuocatio, quod colloquia, & facta
 deorum nisi Musis edicentibus, aut suggerentibus sciri
 haud poterant. Ergo valet hic Horatianum illud, *Nec
 deus interfit, nisi dignus vindice nodus Inciderit.*

PRISCA FIDES FACTO, SED FAM. PEREN.) Hoc
 factum quamuis priscum sit, tamen fama eius non est
 obliterata. Vim vocis huius, *perenne*, tradidit perbe-
 ne Achilles Statius Comment. Catulliano in illū ver-
 sum, *Plus vno maneat perenne sæclo*: Metaphora nota,
 inquit, non ut torrens aliquis, qui cum imbre creuerit,
 fertur, idem mox deficit: sed ut maiora flumina sempi-
 terno

terno cursu ferantur, sic etiam hoc opus daret in om-
nis æui memoriam. Græci *perenne* sic *ἀείων* dicunt,
vt in Antipatri carmine lib. i. Anthol. *Πάσαι ἀείων ἐπ-
γάλιδας σελίδας*. Sic Horat. *Exegi monumentū ære peren-
nium*. Virgilius famā perpetuā, & constantem intelligit.

TEMPORE QVO PRIMVM) Tempus, & locum,
& personas, & rem posuit, quibus maximam relationis
fidem fecit. Tunc enim verum ostenditur factum, quū
dicitur, quando extiterit, & vbi, & quibus annitentib?
Donat. * *Nihilominus figmentum est, tamen si tempus, locus, per-
sona, res ponatur. Sed hoc ex arte: fabula enim etiam verisimiliter
narrari debent, & res vera magis, quam conficta videantur. Quan-
quam nonnulla, quæ verisimilitudinis parvam speciem habent, so-
lent nonnunquam ad delectandum lectorem interferi, & hoc ipsum
de mutatione nauium in nymphas per deam Berecynthiam, facul-
tate à Ioue concessa. Tamen si inde sit verisimile, quia Iupiter omni-
potens. Sed satis de nugis.*

PHRYGIA FORMAB. IN IDA) *Formabat*, id est,
formare cogitabat, ait Seruius: sed nihil opus hac ex-
plicatione. Naues autem apud Antandrum fabricatæ,
sunt, cui vicinus mons Ida, vnde cæsar arbores.

PELAGI ALTA) Hellenismus, vt auersa, ardua
montis, truculenta pelagi, apud Catull. & Virgil.

BERECYNTHIA) Mater deūm, à monte Phrygio
Berecyntho, cuius vltima syllaba caret aspiratione, quam
addimus, quoties montem Deli *Cynthum*, dicimus.

DOMITO TE POSCIT OLYMPO) Videtur dicere,
præsta ei, cuius beneficio seruatus, ad olympi regna ve-
nisti. Saturnus enim, quum omnes consumeret filios,
Iouem solum esse non potuit, celatum matris auxilio.
Domito ergo olympo, in tuas scilicet leges, per benefi-
cium meum, mundo redactio. Seruius.

PINEA SYLVA MIHI) In Ida monte, vbi sanctif-
simè colebatur mater deūm, pinus abundabat, & ei pe-
nitus ibi lucus sacer erat. Claud. lib. i. de Raptu *densis
quam pinus obumbrat Frondibus, & nullo lucos agitante
procella*. Ac pinus erat Cybelæ sacra, quod, vt ait O-
uid. lib. 10. Metamorph. *Cybelæus Attis Exiit hac
hominem, truncoq; induruit illo*. Sed & Arnob. scribit
lib. 5. pinus illa sollempniter, quæ in matris infertur san-
ctum deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi
Attis virū demessis genitalibus abstulit? Iterum. Quid
enim sibi vult illa pinus, quàm semper stans diebus in
deūm matris intermittitis sanctuario? Turneb. lib. ii.
cap. 22.

LVCVS IN ARCE SYMMA) in cacumine montis
Idæ, cui Gargara nomen.

HAS EGO DARDANIO) Liberat suspitione im-
pietatis Æneam, ne Matre deūm inuita, eius lucum suc-
cidisse putetur.

LÆTA DEDI) Ad accipientis meritum pertinet,
vt beneficium digno videretur præstitisse. Multis enim
inuitis extorquetur, q; præstatur indignis. Donatus.

SOLVE METVS) Deme eripe mihi metum, libera
me isto metu. Alio sensu Æneas dixit Achatī. *Æneid
Solve metus, feret hac aliquam tibi fama salutem*. Ibi e-
nim est, *pone metum*. Plenius Dido, *Soluite corde metum
Teucri*. 55

PROSIT NOST. IN MONT. ORTAS) Debent
esse maioris meriti, quàm quæ sacris in lucis non sunt
ortæ. Prosit illis, fuisse mihi sacras, ortas in luco meo.
Donatus.

- Filius huic contrā, torquet qui sidera mundi,
O genitrix, quò fata vocas? aut quid petis istis?
95 Mortaline manu factæ, immortale carinæ
Fas habeant? certusq; incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immò vbi defunctæ finem portusq; tenebunt
Ausonios, olim quæcunq; euaserit vndis,
100 Dardaniumq; ducem Laurentia vexerit arua,
Mortalem eripiam formam, magniq; iubebo
Æquoris esse deas: qualis Nereia Doto,
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idq; ratum stygij per flumina fratris,
105 Per pice torrentes, atraq; voragine ripas
ANNVIT, ET TOTVM NVTV TREMEFECIT OLYMPVM.

FILIUS HVIC CONTRA) Filius non est assensus ei, D
quæ studio magis, quàm ratione ducebatur. Reddenda
tamen ei ratio fuit, cur non posset impetrare, ne læsa
discederet: & mereri tamen aliquid debuit, quod legi-
bus datis non irrogaret iniuriam. Donatus.

TORQVET QVI SIDERA MVNDI) cuius nutu cæ-
lum cum sideribus voluitur, & circumagitur. Seruius
tamen exponit, regit, sustinet: vt etiam 4. Æneid. *cæ-
lum, ac terras qui numine torquet*. Sic ibid. de Atlante, *A-
xem humero torquet, stellis ardentibus aptum. torquet*, id
est, sustinet.

MORTALINE MANV FACTÆ) Non possunt ater-
na esse, quæ ab hominibus facta sunt. Horat. *Debemur
morti nos, nostraq;*. Nam sicut animi facta sunt immor-
talia, ita corporis pereunt, Seruius.

CERTVSQVE IN CERTA PERIC. LVSTRET) Hoc
dicit, casibus licentiam hæc petitio vult adimere: nam
Æneas sorte qua homo est, nauigationis debet timere
periculum, quod perit, si eius nauibus æternitas datur.
Seruius.

CVI TANTA DEO PERMISSA POTESTAS?)
Quasi dicat, ne regi quidem deorum, concedendi po-
testas inquam.

IMMÒ VBI DEFVNCTÆ) Liberatæ, vt, *O tandem
magnis pelagi defuncte periculis*. Nauigationis periculis, &
laboribus perfunctæ. * *De verbo defunctus, ex Budæo Gideæ
licet qua transitulum in illum & sum lib. 6. O tandem magnis pe-
lagi, &c.*

PORTVSQVE TENEBVNT) Nautico vsus est verbo,
quum de nauibus diceret.

QVÆCUNQUE EVASERIT) ostendit aliquas esse pe-
rituras. *Vnam qua Lycios, &c. lib. 1.*

MORTALEM ERIP. FORMAM) Plus promittit, quā
mater aula fuisset postulare, ut deæ pelagi fierent, & cæ-
teris æquarentur.

SECANT SPVMANT. PECT. PONTVM) Tibulle eleg.
4. lib. 1. *Hic placidam nino pectore pellit aquam.*

IDQVE RATVM STYGII PER FLVM.) Quoniam rem
arduam promiserat, futurum effectum iurando firma-
uit. Iuravit ergo firmum fore quod dixit, & iuravit per
Stygem, cuius tanta potestas est, ut etiam ipsis diis cre-
datur esse venerationi. Vt lib. 6.

Cocyti stagna alta vides, Stygiamq; paludem,

Dij cuius iurare timent, & fallere numen. Donat. B

Nec ignoro, ait Minutius in Octavio, plerosque
cōscientia meritorum nihil se esse post mortem magis
optare, quā credere: malunt enim extinguī penitus,
quā ad supplicia reparari. Quorum error augetur, &
in sæculo libertate remissa, & dei patientia maxima, cu-
ius quanto iudicium tardum, tanto magis iustum est.
Et tamen admonentur hominū doctissimorum libris,
illius ignei fluminis, & de Stygia palude sæpius ambien-
tis ardoris, quæ cruciatibus terrenis præparata, & dæ-
monum indicii, & de oraculis prophetarū cognita tra-
diderunt. Et ideo apud eos etiam ipse vel Iupiter per
torrentes ripas, & atram voraginem iurat religiose: de-
stinatam enim sibi cum suis cultoribus pœnam præsci-
us horrescit: nec tormentis aut modus ullus, aut termi-
nus. Illic sapiens ignis membra vrit, & reficit, carpit, &

Anutrit, sicut ignes fulminum corpora tangunt, nec ab-
sumunt.

ANNVIT, ET TOTVM NVTV) Ineptum faciunt Phi-
diam garruli Græci. Etenim dixisse, se Iovem olympiū
quum fingeret, ex tribus Homeri versibus maiestatem
collegisse: quippe de superciliis, & crinibus. i. Iliad.

ἦ, καὶ κυανόοισιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσα κενύων.

Ἀμβροσία δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἀνακτοῦ.

Κρατὸς δ' ἀπ' ἀθανάτοιο μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλύμπου.

Sanè aut ludunt Phidiam, aut eos ludit Phidias. Etiam
sine Homero puto illum scisse Iovem non carere su-
perciliis, & cælarie. Fortasse verò etiam ridicula nobis
illa facies esset, si extaret. Itaque Virgilius quum parum
tutam in hisce minutulis rebus sui carminis crederet
esse maiestatem, dixit simplicissimè, *Annuvit, & totum
nutu, &c.* Poterat enim non sine periculo grandilo-
quentia, ponere crinium defluxionem. Scalig. Poet.
lib. 5. cap. 3.

Arnob. lib. 4. Ergone ille poli rector, pater deo-
rum, & hominum, supercilio, & nutu totum, & moras,
& tremefaciens cælum, ex viro cōcretus, & scæmina est?
Repetitur autem hic versus lib. 10. Statius Thebaid. lib.
7. de Ioue irato,

Concussitq; caput motu, quo celsa laborant.

Sidera, proclamataq; adici ceruicibus Atlas.

Ouid. 1. Metam.

Terrificam capitis concussit terq; quaterq;

Cæsariem, cum qua terram, mare, sidera mouit.

Horatius de eodem, *cuncta supercilio mouentis.*

Ergo aderat promissa dies, & tempora Parcæ
Debita complerant: cum Turni iniuria matrem
Admonuit, sacris ratibus depellere rædas.

- 110 Hic primū noua lux oculis effulsit, & ingens
Visus ab Aurora cælum transcurrere nimbus,
Idæiq; chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, & Troūm, Rutulorumq; agmina complet:
Ne trepidate meas Teucrid defendere naues,
Néue armate manus: maria antè exurere Turno,
Quàm sacras dabitur pinus. vos ite solutæ,
Ite Deæ pelagi. Genitrix iubet, & sua quæq;
Continuò puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumq; modo demersis æquora rostris,
120 Ima petunt. hinc virginæ (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoq; feruntur,
Quot prius ærata steterant ad littora proræ.

ERGO ADERAT PROMISSA DIES) Retulit, quod o-
lim gestum videretur, redit ad causam, & præsentis tē-
poris necessitatem. Venerat, inquit, dies promissi, & di-
positionem suam fata compleuerāt: hoc est, & nauigio-
rum munus expletum fuerat, & Æneas in Italia erat:
restabat, ut naues deposita forma mortali verterentur
in deas. Donat.

CVM TVRNI INIVR. MAT. ADMON. SACRIS RATIB.
DEPELL. TÆDAS) In obliuionem venerat deūm matri:
sed intèrvenit iniuria, quæ illam commonefaceret, ut
à sacris ratibus, hoc est, quæ ex sacris arboribus ædifica-
tæ fuerant, incendia, & faces arceret, Donatus.

NOVALYX) Id est, nimbus deorum, quod statim dicit.

IDÆIQVE CHORI) Idæi Dactyli cum cymba-
lis suis.

NE TREPIDATE) Trepidare, est aliquid cum metu
accelerare potius, quā festinare. Additur enim mox
néue armate manus. Ac si dicat, non est, quod trepidi
concurratis ad seruandam classē. * *Seruius tamen sim-
pliciter, ne festinetis exponit. Et Nonius, trepidare, festinare: pro-
fert hunc poeta locum. Item illum è 4. Georg. Tum trepidæ in-
ter se coeunt, pennisque coruscant. Dixit etiam Sallustius ali-
cubi, trepidare negotium, trepidare ad arcem. Et Lucanus, trepidam
carinam, id est, celerem, Seruio interprete. Apud Vegetium lib. 2.
cap. 23. pro, insurgere tripudiantes in clypeum, vrbesq; obsidere, ma-
nus scripti codices habent, insurgere trepidantes, &c. obseruatum à
Stenuechio. Adde Æneid. 4. Dum trepidant alæ, saltusque indagine
cingunt.*

cingunt. *Vbi trepidant non aliter licet exponere, nisi festinant. Trepidum nuntium erit festinus nuntium.*

MARIA ANTE EXVRERE) Non est huic diuersum quod habet Propert. lib. 2. eleg. 32.

*Tu prius & fluctus poteris siccare marinos,
Atq; mortali deligere astra manu.*

GENITRIX IVBET) Absolutè genitrix, propter præstantiam genitorum, quia deos genuit. Cur non etiam Christiani, & quidem longè verius virginem, ac patronam suam, Dei matrem, sine vilo adiuncto GENITRICEM vocent? Potest etiam verissimè dici, MAGNA MATER, & si quid eiusmodi est, quod dignitatem partus, seu felicitatem noter. 32

PVPP. ABRVMP. VINCVLA RIP.) Ennius 2. Annali,

A de equo generoso, *Vincla suis animis abrupit.* Horat. Ode 7. lib. 4. *Nec Lethæa valet Theseus abrumperè charo Vincula Pirithoo.*

ÆRATÆ PRORÆ) Rostratæ naues, quas Græci χαλκίμβολους, & χαλκήρεας vocat, unde dictæ sint, nemo est vel mediocriter litteris imbutus, qui ignoret: earum autem nauium rostra quia ex ære fiebant, æratæ etiam nominabantur. Cæsar 2. de bello ciuili. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus pauca erant æratæ. Brod. lib. 4. cap. 13. Adde. Et in 1. Æneid. æs simpliciter pro æratis rostris posuit Virgil. *& spumas salis ære ruebant*, id est, mare rostris nauium quæ æratæ erant, secabant.

- Obstupere animis Rutuli. conterritus ipse
Turbatis Messapus equis: cunctatur & amnis
125 Raucà sonans, reuocatq; pedem Tiberinus ab alto.
AT NON AVDACI CESSIT FIDVCIA TVRNO:
Vltro animos tollit dictis, atq; increpat vltro.
Troianos hæc monstra petunt: his Iupiter ipse
Auxilium solitum eripuit, non tela, nec ignes
130 Exspectant Rutulos. ergo maria inuia Teucris,
Nec spes vlla fugæ: rerum pars altera adempta est:
Terra autem in manibus nostris: tot millia gentes
Arma ferunt Italæ. nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se iactant responsa deorum.
135 Sat fatis, Veneriq; datum est, tetigere quod arua
Fertilis Ausoniæ Troës: sunt & mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
Coniuge prærepta: NEC SOLOS TANGIT ATRIDAS
ISTE DOLOR, solisq; licet capere arma Mycenis.

OBSTUPERE ANIMIS RUTULI) *obstupo* B re non ad permutationem nauium pertinet tantummodò, sed ad omnia quæ visa fuerant, vel audita. Donatus.

CON TERRIT. IPSE TVRB. MESS. EQ.) Ipse Messapus, qui esset constans inter suos, & fiducia virtutis intrepidus, terrefactus est, ipsi etiam equi turbati. Qualem terrorem putamus fuisse, quando maiestatis potentiam muta quoque animalia sensere? Donatus

CUNCTATUR ET AMNIS, RAUCA SONANS) Tiberis, pro quo mox ipsum deum nominat, Tiberinum inquam. Sic lib. 8. sensum dedit Euphrati. *Euphrates ibat iam mollior vndis.* Vndis, & nemori principio eiusdem libri: *Miratur nemus insuetum, &c.*

REVOCATQVE PEDEM TIBERINVS) Pedem flumini tribuit, vt Lucrēt. lib. 5. *inde super terras fluit agmine dulci Quà via secta semel liquido pede detulit vndas.* quos versus ad verbum iterat lib. 6. Sic Horat. Ode 16. Epod. *montibus altis Lenis crepante lympa desilit pede.* Virgil. Culice. *Castaliaq; sonans liquido pede labitur vnda.* Lamb. in Horat.

AT NON AVD. CESS. FIDVCIA TVR.) Omnes facti nouitate occupauerat stupor, homines, equos, & flumē cum ipso deo suo: audacia tantum Turni immobilis mansit. Temerarij enim nō mouentur ex accidentibus, nec succedentibus malis aliquando franguntur. Sic pereunt, manifesta, & graui pericula pro dubiis, & leuibus estimantes. Donat.

ANIMOS TOLLIT DICTIS) magnanimitatem suam comprobat dictis. Tale illud è contrario, *Turbatumq; oculis.*

ATQVE INCREPAT VLTRO) Increpat, & increpat paria sūt, & est aut inculcare, aut insultare. Georg. 4. *Æstatē increpitans feram.* Et lib. 10. *Hostis amare, quid intrepitas, mortemq; minaris?* Et lib. 9. *quem Turnus pariter cursu, teloque secutus Increpat his victor.* Cic. in Hortensio, & totam dialecticam aut illudis, aut increpas. Item, *Increpare sonare.* Virgil. lib. 8. *iterum, atque iterum fragor increpat ingens.* Et lib. 9. *At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit.* Hæc Nonius

TROIANOS HÆC MONSTRA PETVNT) Non mihi, sed Troianis malum prænuntiat hoc portentum mutatarum nauium. Monstrū dictum volunt, quod monstret futurum, & moneat voluntatem deorum. Virgil. 3. Æneid. *Delectos populi ad proceres, primumq; parentem Monstra deū refero.* * Occurrit Philippus Macedo, qui similiter quod aduersum se videbatur, contra hostes & alere in re portentosa dixit. Cum enim crinita stella apparuisset, & eo tempore bellum haberet, soleantq; cometa pro nuntiis haberi regum interitus: non, inquit, ad me hoc prodigium, sed ad regem Persarum, qui capillatus est, pertinet.

AUXILIUM SOLITVM ERIP.) Non quod solitus esset ipsis præstare, sed quo Troiani hæc tenus vt in fuga cōfuerant. Vltro Iupiter præstitit, inquit, quod efficere cupiebamus, vt ignauis istis deesset fugiendi opportunitas. Quare arreptas faces deponite. Diis iuuantibus factum est, quod per nos impleri non potuisset. Donat.

Non tēla, nec ignes exspect. RUTVL.) Non expectant Troiani, ut telis Rutulorum, aut ignibus pereant, qui iam nauium amissione perierunt. Seruius

ERGO MARIA IN VIA TEUCRIS) Ostendit Troianis pereundum: quia mari fugere non possunt amplius: terra cinguntur hostibus. Et ut veniant auxilia cum Ænea è Tuscis, nihil valebunt contra gentes tam multas, quæ ductum, & arma mea sequuntur. §

NEC SPES VLLA FVGÆ) subsidium fugæ.

RERVVM PARS ALT. ADEMTA) facultas nauigandi, siue mare. Mundum hunc infimum diuidit in duas partes, terram, & mare. Sic cum dicitur. i. Æneid. Romanos rerum dominos, nomine rerum non nisi terra, & maria intelligenda sunt: aeris enim, & cæli domini Romani utiq; non fuerunt, cum tamen mundum dicantur obtinuisse, siue vniuersum orbem, in quo nomine etiam mare includitur. §

TERRA AVT. IN MAN. NOSTRIS) In nostra est potestate, nobis pater, & paret.

SI QVA PHRYG. PRÆ SE) Quasi confingerent ista responsa Troiani.

SAT FATIS VENERIQUE DAT. TETIG. QVOD) Ut vera sint responsa, hætenus vera sunt, quod Italiam tetigerunt. Satis factum est satis Troianorum.

SVNT ET MEA CONTRA FATA MIHI) Falsum est, sed quis eum redarguat? Et quia scit falsum esse quod dixit, argumentis probare dicta contendit, dicens, esse

Ascleratam gentem, ob raptam sibi coniugem: in quo facto utitur Græcorum exemplo, qui rapta Helena gentem deleuere Troianam. Hætenus Seruius.

CONIVGE PRÆREPTA) sponsam duntaxat inuidiosè coniugem vocat, ut Æneam faciat adulterum. Iuno lib. 10. de eadem re, gremiis abducere pæctas.

NEC SOLOSTANG. ATRID. ISTE DOL.) Ad prouerbium alludit, Non soli Atride amant uxores, quod quidem manauit ex Homeri Iliad. 1.

ἢ μὲν οἱ φίλους ἀλόχους μετέπων ἀνδρῶπων

Ἀτρεΐδαι;

Num solis hominum Atridis affectus, amorq;

Vxorum est?

Vsus eius erit, cum significare volemus, suam cuiq; dolere iniuriam, contumeliam, aut damnum, nec oportere quemquam impunè lædi. Chiliad.

Tangere etiam significat lædere, eodemque modo græcum, ἀπείσομαι, pro quo etiam διγχεῖν aliquando dicunt. Sic accipiendum illud Terentij Eunuch. Quo pacto tetigerim Rhodium in conuiuio. Alium quoque elegantem huius vocis usum ostendit Victor lib. 9. cap. 19. Licet etiam exponas afficit, commouet. lib. 12. Miserite si qua parentis Tangere cura potest. Lucret. lib. 1. Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.

SOLISQVE LICET CAPERE ARMA MYCENIS) licet & nobis, pro vxoribus nostris contra raptos belum gerere, ut Græci in gratiam Menelai contra Troianos propter Helenam raptam gesserunt.

- 140 Sed periisse semel satis est. peccare fuisset
Ante satis, penitus modò non genus omne perosos
Famineum: quibus hæc medijs fiducia valli,
Fossarumq; moræ, lethi discrimina parua,
Dant animos. an non viderunt mœnia Troiæ,
145 Neptuni fabricata manu confidere in ignes?
Sed vos ô lecti, ferro quis scindere vallum
Apparat, & mecum inuadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
150 Etrusci socios: tenebras, & inertia furta
Palladij, cæsis summæ custodibus arcis
Ne timeant: NEC EQVICAËCA CONDEMVR IN ALVO:
Luce palàm certum est igni circundare muros.
Hævd sibi cvm DANAIS REM, FAXO, ET PVBE PELASGA
155 ESSE PVTENT, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeò, melior quoniam pars acta dici,
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate viri, & pugnam sperate parati.

SED PERIISSE SEMEL) Propter Helenam raptam Menelao, semel perierunt bello Iliaco. Pereant iterum, qui iterum peccauerunt peccatum simile, & mihi Latiniam rapuerunt: vsque adeo nondum exosum habet faminarum genus. Occurrit igitur obiectioni, & contra, peccandi cōsuetudinem obiicit, atque ita cuneum cuneo pellit. §

PENITVS MODO NON) Modò non in affirmatione hoc loco, ut item apud alios scriptores ponitur, & valet propemodum, prorsus. Terent. Phorm. Is senem per epi-

Cstolas pellexit, modò non montes auri pollicens. Tibull. lib. 1. eleg. 1. Iam modò non possum contentus viuere paruo. Quintil. proæmio, Quis enim non de iusto, & æquo, ac bono, modò non & vir pessimus loquitur?

FOSSARVMQVE MORÆ LETHI DISCRIM. PARVA) Nihil aliud sunt illis vallum, & fossæ, nisi mortis parua quædam dilatio.

AN NON VID. MOEN. TROIÆ) Fiduciam gerunt, quia defenduntur fossis, & vallo, post paulum morituri, quasi non viderint Ilienses muros, mira firmitate, at-

Bbb * 2 que

que admirabili magnitudine structos, & Neptuni diuinis manibus fabricatos in ignes confedisse. Donat.

CONSIDERE IN IGNE) Aeneid. 2. Tum vero omne mihi visum considerare in ignes Ilium.

SED VOS O LECTI) Homer. Iliad.

Ὅ γινώσκ' ἰπποδάμοιο ἱσῶες, φῆγ' ὅπως δὲ δέλεον
Ἀργείων, καὶ μὴ σὺν ἐνὶ στήθεσσι δειπνῶν ἐς πῦρ.

Hosce duos versus, Sed vos o lecti, & sequentia, nonne vides germanum illi posito in principio libri? Ecquis erit mecum o iuuenes, qui primus in hostem.

QVIS SCINDERE VALLVM) Vallum dicitur ipsa munitio, nam valli fustes sunt, quibus vallum munitur. Ipse de sustentaculis vitium, primus vallos sub tecta referto. Seruius.

TREPIDANTIA CASTRA) Vnde scit Troianos intra vallum, seu in ipsis castris trepidare, hoc est, timere, & rebus suis diffidere? Certè si liceret, erumperent. More militari dictum: Imperatores enim vt suis militibus animos faciant, de hostibus tanquam ignavis, & imbellibus, ac desperabundis loqui gaudent.

NON ARMIS MIHI VULCANI) sicut Achilli. Bene arma generaliter dixit, nam ipse quoque habuit à Vulcano, sed solum gladium: vt,

Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, & Stygia candentem tinxerat unda.

Per hoc autem quasi latenter dicit, se Achille meliorē, qui se Troianos etiam sine diuinis armis superare posse confidit. Seruius.

NON MILLE CARINIS) Aeneid. 2. Non anni domueret decem, non mille carina. Oblique carpit Græcos, vt clarius patebit ex sequentibus.

ADDANT SE PROT. OM. ETRVSCI SOCIOS) Habeāt licet, quanta optare possint auxilia.

TENEBRAS, ET INERTIA FVRTA) Respicit ad illa, quæ narrat Sinon. 2. Iliad. de Diomede, & Vlyssē, quo pacto Palladium noctu Troiani ingressi surripuerint. Et ita Græcos vt imbelles vituperat, qui à dolo petere auxilium voluerunt, cum à dextris, & virtute magis debuissent. Eodem pertinet, quod de equo ligneo statim sequitur, nec equi cæca condemur in aluo. Sensus hic est, Nihil est cur metuant, ne per noctem, & insidias occupentur. Non imitabimur Vlyssē, & Diomedem.

NEC EQVICAEGA CONDEM. IN ALVO) Habes lib. 2. rem totam. Ibidem de turpissima Græcorum fuga, pars ingentem formidine turpi scandunt rursus equum, & nota conduntur in aluo.

LVCE PALAM CERTVM EST) Respondent hæc è contrario illis, tenebras, & inertia furta Ne timeant

DECIMVM QVOS DIST. HEPT. IN ANNVM) Seneca Troadibus.

Columen patriæ, mora fatorum,
Tu præsidium Phrygiæ fessis,
Tu murus eras, humerisq; tuis
Stetit illa decem fulta per annos:
Tecum cecidit, summusq; dies
Hæctoris idem, patriæq; fuit.

Ad quem locum M. Anton. Deltius, Vno Hæctore capi non potuit: tantum in eo ad victoriam Græcorum differendam momenti positum erat. Horat.

& adeptus Hæctor
Tradidit fessis leniore tolli
Pergamæ Graiis.

Et Abramus Silo.

Ite agite o Danai magnum Peana canentes,
Ite triumphales, belli mora concidit Hæctor
Et Pentad. in epigram. Defensor patriæ iuuenum fortissi-

mus Hæctor, &c. Auctor Hyginus, Achillem, cum Hæctorem raptaret, exclamasse, expugnauit Troiam.

Fatetur & Diomedes lib. 11. per Hæctorem, & Aeneam stetit, per istos duos potissimum, vt Græci tot annos Troiam obsidere cogerentur.

Quidquid apud dura cessatum est mœnia Troie,
Hæctoris, Aeneæq; manu victoria Graium
Hæst, & in decimum vestigia rettulit annum.

Palam est hoc, & superiore versu Græcis lentitudinem, ignauiam, & torporem, adeoque imbelliam obiici, qui tanto cum exercitu tot annis vnam urbem circumfuderint. Quod videtur etiam fecisse Epaminondas, dum cuidam irrisori, vt videtur, falsè respondit. obiiciente illo, qd Agamemnonis gloriam æmularetur, ita occurrit, Falleris, nam Agamemno totius Græciæ auxiliis instructus, decem annis vix vnam cepit urbem: ego vnus huius (Thebarum) præsidii vno die victis, ac profligatis Lacedæmoniis, vniuersam Græciam seruitute liberaui.

MELIOR PARS ACTA DIEI) Meliorem hanc partem diei esse censeo, maiorem, quæ cum transacta est, inclinat dies in occasum. Maior autem pars è duodecim horis septem primarum est, non supremarum, quæ cum exactæ sunt, maior, & melior pars acta est: sed multo magis cum exactæ sunt octo, vel nouem, vel decem horæ, vt cum aduersperascit: quod tempus Turnus significauit. Tamen exacta septima hora maior pars acta est, vel teste locupletissimo Iurecos. Paulo, qui ita scribit: cuiusq; diei maior pars est horarum septem primarum diei, non supremarum. Turneb. lib. 3. cap. 14.

Alciat. tit. de verb. significat. in locum hunc Pauli sic scribit. Pleriq; crediderunt de die naturali Iureconsultum loqui, qui est ab ortu ad occasum solis, vt Censorinus auctor est, qui vulgò semper 12. horarum erat: quæ pro ipsa luce vel augebantur, vel minuebantur. Potest tamen de eo quoque intelligi, qui imparibus sit horis, quas Græci ἰσημερίας vocant. Nam & in Italia, & in prouinciis, maximus est 13. horarū, quod ex Ptolemæo, Procliq; commentariis in sphaeram intelligi facile potest: vt merito sequens pars, licet longior, tamen minor à Iureconsulto existimata sit, quod vesperti non ita vegeti, promptique, sicut mane simus. Et hanc poeta noster meliorem vocat. Hesiodus quoque, qui maturius mane operetur, tertiam partem operis conficere ait. ἡδὲ γὰρ τ' ἐς γοιο τέττην ἀπομείνεται ἄσπερ. Qui ergo à meridie ad occasum opus faciet, dimidiam operam præstitisse non dicitur, nec diurnæ mercedis dimidium merito consequetur.

QVOD SVPEREST, LATI B. GEST. REB. CORP. PR.) Hom. Iliad. 19. Νῦν δ' ἐς ἥσδ' ἐπὶ δέπνον, ἵνα συνάγωμεν ἄρνα. Vnum, inquit, faciendum restat, quia omnia pro voluntate prouenerunt, vt reficiatis corpora vestra cum gaudio spei melioris, & animos vestros imminenti iam certamini præparetis. Donatus.

Alludit ad morem militum, ait German. qui pransi, & cibo roborati, & curati, expediti pugnatum ducebantur. Vnde & Cato Orig. libr. 5. Exercitum suum pransum paratum, cohortim eduxit foras, atque instruxit. Sic & apud Homerum docet Vlysses non educendas copias ad pugnam ieiunio vexatas, & deiectas, hoc argumento. Εἴπερ γὰρ θυμῶν μενοινᾶ πολέμῳ, ἄλλα τε λάδον γυναι βαρύνεται.

BENE GESTIS REBVS) In eo tantum, quod hostes egredi non sunt ausi: nam quid aliud gesserunt.

PVGNAM SPERATE PARATI) Cupidos eos ostendit pugnæ, & victoriæ, vt viros fortes.

Interca

- Interea vigilum excubijs obsidere portas
 160 Cura datur Messapo, & mœnia cingere flammis.
 Bis septem Rutuli, muros qui milite seruent,
 Delecti: ast illos centeni queng; sequuti
 Purpurei cristis iuuenes, auroq; corusci
 Discurrent, variantq; vices: fusi; per herbam
 165 INDVLGENT VINO, ET VERTVNT CRATERAS AHENOS.
 Collucent ignes: NOCTEM CVSTODIA DVCIT
 INSOMNEM LVDO.
 Hæc super è vallo prospectant Troës, & armis
 Alta tenent: nec non trepidi formidine portas
 170 Explorant, pontesq;, & propugnacula iungunt:
 Tela gerunt. instant Mnestheus, acerq; Sereestus:
 Quos pater Æneas, si quando aduersa vocarent,
 Rectores iuueni, & rerum dedit esse magistros.
 Omnis per muros legio sortita periculum
 175 Excubat, exercetq; vices, quod cuiq; tuendum est.

VIGILVM EXCVBIIS) Excubiæ sunt diurnæ, vigilæ nocturnæ. Tamen si pro vigilijs saepe inuenias excubias, non contrâ, vigilas pro excubijs. Doctè, vt semper, de vigilijs Lipsius libr. 5. Mil. Rom. dial. 9.

BIS SEPTVM RVTVLI) Incipit dicere, quali dispositione iussa curabantur.

INDVLGENT VINO, ET VERTVNT CRAT.) Velut de prosperitate securi, non reficiendis corporibus, vt Turnus mandauerat, sed onerandis vino, atq; obruendis operam dabant, vsq; adeò, vt vasa exhausta verterent: quæ res ostendebat tantum bibitum, quantum fuit, non quantum refectiõni naturali sufficeret. Donatus.

HÆC SVPER È VALLO) Facilis fuit prospectus de summo, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat.

TREPIDI FORMIDINE) Trepidus dixit cum timore diligentes, nec immunes à sollicitudine, vt etiam pro maiori cautela. Festini, propter formidinem, ait Seruius.

RECTORES IYVENI) Ascanio, si legas *iuuenum*, accipe magistros militum.

RERVVM DEDIT ESSE MAGISTROS) Magistros vocari eos aiunt iureconfulti, quibus præcipua rerum cura incumbit. Hinc dicti magistratus. Magistrare etiam apud Festum, pro moderari: unde non solum artium, sed etiam pagorū, societatum, vicorum, collegiorum,

Aconuiuiorum quoque magistri, & magisteria obeuntur. Suet. Domit. cap. 14. ex quo sorte ducti magisterio fungerentur. Et Augusto cap. 2. municipalibus magistris.

OMNIS PER MVR. LEG. SORTITA PERIC.) Certum est, vigiles quaternos diuifisse se in quatuor partes, ita vt singuli vigiliam vnâ noctis obirent, sorte diuidente. Ad quam sortem hic Virgilius aspexit: Ad vices autem, de quibus sequitur, *Exercetq; vices*, & mutationem, Vegetius lib. 3. cap. 8. Quia impossibile videbatur, inquit, in speculis per totam noctem vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsydram sunt diuifæ vigiliæ, vt non amplius, quam tribus horis nocturnis necesse sit vigilare. Bona, & commoda ratio. Erant quatuor vigiles, atque ij vnâ: sed vnus ex ijs sua vigilia quisque perstabat intentus, & verè vigil, alij adiacebant, aut accubabant. Itaque his quies aliqua, & ille stans, si auxilium posceret, ad manum habebat. Lipsius.

Consultò videtur his verbis Virgilius ad muros, seu, vt antiqui scribebant, mœrorum etymologiam allusisse, qui *τῶν τῆς πόλεως* appellati sunt, quod quisque pro parte sua eos tueretur. Ita 3. Æneid. ad græcæ vocis explicationem respiciens, dixit, *σπάρταρχοι περὶ ἀγῶν Κυκλάδας*. *Σπαρτάρχοι* enim, hoc est, spartæ, ex insulæ sunt in mari Egæo appellantur, quas vt apparet, Virgilius à cycladibus non distinxit. Hieron. Columna C3. Annal. Ennij, cuius est hic versus *maris, urbemq; forumq; Excubijs curant*.

Nisus erat portæ custos, acerrimus armis
 Hyrtacides (comitem Æneæ quem miserat Ida
 Venatrix, iaculo celerem, leuibusq; sagittis)
 Et iuxta comes Euryalus: QVO PVLCHRIOR ALTER
 180 NON FVIT ÆNEADVM, Troiana nec induit arma,
 ORA PVER PRIMA SIGNANS INTONSA IYVENTA.
 HIS AMOR VNVS ERAT, pariterq; in bella ruebant:
 Tunc quoq; communi portam statione tenebant.

- Nisus ait: DII NE HVNC ARDOREM MENTIBVS ADDVNT
 185 EVRYALE? AN SVA CVIQUE DEVS FIT DIRA CVPIDO?
 Aut pugnam, aut aliquid iamdudum inuadere magnum
 Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.
 Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum:
 Lumina rara micant: somno, vinoq; soluti
 190 Procubuerunt: silent latè loca. percipe porrò
 Quid dubitem, & quæ nunc animo sententia surgat.
 Aenean acciri omnes, populusq; patresq;
 Exposcunt, mittiq; viros, qui certa reporent.
 Si tibi quæ posco promittunt (nam mihi facti
 195 Fama sat est) tumulto videor reperire sub illo
 Posse viam ad muros, & mœnia Pallantea.

NISVS HYRT.) Non illepidè quæri posset, an A-
 sius Troianus homo, quem Homerus Hyrtaciden vo-
 cat, Nisi fuerit frater, nam hic quoque Hyrtaci filius à
 poeta dicitur.

Αλλ' ἐν ὑπὸ κλῖδ' ἔθελ' Ἀσίου ὄρχαμ' ἀνδρῶν
 Ἀσίου λιπὲν ἵππου, & ὑπὸ χονδρῶν ποταμῶν.

Possunt etiam non sine causa fratres existimari fuisse,
 quod par ingenium, animusq; in illis erat: ambo enim
 aggressi sunt rem periculi plenam, & inducuntur ab
 his maximis poetis in primis audaces: quamvis fortasse
 veriori culpæ affinis fuerit Asius, qui contempsit opti-
 mum consilium Polydamantis, sapientissimi viri, & cui
 cæteri omnes paruerunt: nec tam iustam causam, quā
 Nisus habuerit, ut vitam, salutemq; suam tanto pericu-
 lo obijceret. Huiusmodi autem quæstiones non ineptè
 putabantur olim ab ingeniosis, & disertis viris in Ho-
 mero, quem semper in manibus habebant, & cuius sin-
 gulas voces, ac sententias diligenter ponderabant. Vi-
 ctor. lib. 28. cap. 16.

QUEM MISERAT IDA VENATRIX) Abusi-
 uè Idam montem venatricem dixit, pro venationibus
 abundantem. *μυλὴν* *διπρῶν* Homerus, ferarum paren-
 tem vocat.

IACULO CELER, LEVIB. SAGITT.) Bene inducit
 Nisum optimum esse iaculatorem, & hanc præmit-
 tit armorum peritiam, qua post plurimum poterit in
 in Euryali defensione. Seruius.

QVO PVLCHRIOR ALTER NON EVIT) Lib. 6. de
 Miseno, quo non præstantior alter.

ORA PRIMA SIGNANS INTONSA IUVENTA) Iu-
 uenta hic lanuginem, erumpentemq; barbam signifi-
 cat, ut & *ἡλὴν* græcè. Quære lib. 8. quod huic carmini
 illustrando faciat, ibi, *Tum mihi prima genas vestibat
 flore iuuenta.* Martial. lib. 9. de Camono adolescente.

Creuerat hic vultus bis denis fortior annis,

Gaudebatq; suas pingere barba genas.

Hoc totum vna voce antiqui dixerunt imbarbescere.
 Calpurnius eclog. 2. describit rem festiuè.

quoties mollissima tango

Ora manu, primi, sequor vestigia floris.

Et paulo post.

etenim sic flore iuuenta

Induimus vultus: ut in arbore sæpe notauit

Cerula sub tenui lucere cydonia lana.

HIS AMOR VNVS ERAT) Ambob. vnus amor, id est,
 alterius in alterum simillimus, & qui vnus videretur, si-

cut vnus è duobus faciebat. Quomodo autem vna
 sunt anima duo amici: sic duorum amicorum amores
 sunt vnus amor. Enumeremus litteris maximè celebra-
 ta amicorum paria, in quibus immortalitatem suam
 Virgilio debent Nisus, & Euryalus. Damon & Pythias,
 de quibus in 3. Off. Cic. Theseus, & Pirithous, Pylades
 & Orestes, Alexand. & Hephæstion, Achilles & Patro-
 clus, Epaminondas & Pelopidas, Scipio & Lælius,
 Dauid & Ionathas. Enumerat etiam multos, qui amici-
 tia inter se iunctissimi fuerunt Hyginus cap. 257. 38

Est autem adeò rara ista inter duos eximia, & per-
 fecta videlicet amicitia, ut verè affirmer apud Cic. Læ-
 lius, ex omnibus sæculis vix tria, aut quatuor numerari
 paria amicorum. Et 1. de finib. Omnium rerum, quas
 ad beatè viuendum sapientia comparauit, nihil est ma-
 ius amicitia, nihil vberius, nihil incundius. Quod quam
 magnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant: in quibus
 tam multis, tamq; varijs ab vltima antiquitate reperi-
 untur, ut ad Orestem peruenias, profectus à Theseo.

Plutarch. lib. *περὶ πολυφιλίας*. Inuenimus autem
 binos semper amicos memoriæ proditos, Theseum,
 & Pirithoum, &c. Est enim amicus animal vnà quidè
 degens: sed non ut in armento, aut graculorum ca-
 terua. Et quod amicus dicitur alter ipse, id nihil aliud
 significat, quàm binarium, esse amicitia mensuram.
 Paucis interiectis. *Itaq; valde amare, & amari, inter
 multos locum non habet. Sed sicut amnes in multos diuisi
 Calueos imbecilli fluunt, ac tenues: sic vehemens amor in
 animo, si dissipetur in multos, enervatur. Vnde fit ut ea eti-
 am animalia prolem suam magis ament, quæ vnicum tan-
 tum gignunt.*

TVNC QVOQVE COM PORT. STAT. TENEB.) Su-
 præ dixit, sorte singulis curanda loca prouenisse: quod
 ipsum fuerat ad istorum felicitatem, ut nec ipsa fors di-
 uisisse videatur, quos tanta familiaritas copulauerat.
 Donatus.

Passim lego de excubitu in porta, atq; etiam ante
 portam. Sallust. Iugurth. Neq; secus, atq; si hostes adef-
 sent, iter facere, castra munire, excubitu in portas co-
 hortis ex legionibus, pro castris equites auxilios mite-
 re. Atq; adeo Romanis mos fuit totas cohortes, &
 turmas habere, & ponere quietas ante ipsas portas: non
 vnum, aut alterum militem, ut hodie solet. Illi plures,
 atque etiam cum periculum esset, alios super alios, &
 longius abiunctos. Id vocabant ab ista re stationes, sta-
 bant enim. Cæsar 2. Ciuil. Quæ in statione pro castris
 erant

1853

erant Afranij cohortes. Palam hic pedites habes: at e-
 quites in Sallustio supra, & apud Livium lib. 8. Manlius
 super castra hostium cum turmalibus suis evasit, ut vix
 reli iactu ab statione proxima abesset. Ibi Tusculani e-
 rant equites. Communiter, & indistincte Cæsar 4. Gall.
 II, qui pro portis in stationib⁹ erant, Cæsari renuntiavit.
 Iterum 5. Gall. Qui erant in statione pro castris collo-
 cati. Et hic Virgilius. Stationes erant diurnæ, vigiliæ
 nocturnæ. Stationes sunt quas Græci *στανταγας*, quasi
 dicas procustodias. Atq; hæc olim totum diem habitæ:
 mutavit Æmilius. Utiles erant stationes, quod nunquā
 hostis imparatos, aut paucos deprehēdebat, immo, qui
 essent resistendo, donec succurreretur. Anxiæ autē ser-
 vata, & omnino capitale (nisi magna vi abriperentur
 potius, quā pellerentur) deseruisse. Hæc carptim ex
 Lipsio de Milit. libr. 5. dial. 8. Virgilius tamen cum de
 nocturno tempore loquatur, videtur *stationis* vocem
 pro vigilijs licentia poetica posuisse. Interim de statio-
 nibus hæc breviter accepisse profuerit rerum antiqua-
 rum studiosis.

DI NE HVNC ARDOREM) Num deus aliquis hoc
 in animo meo incendium, hoc ardens desiderium excitat: an quis-
 que cupiditatis sua se vehementiam sibi deum putat? His verbis
 allocutus est fortis amator charissimum suum, cum cō-
 siliū suū, ac quid ipsi repente in mentem, gloriæ
 cupido venisset, illi aperire cœpit. Videtur Homerum
 imitatus, qui 10. Iliad. Dolonem Troianum, qui se He-
 ctori exploratorem obtulerat, non bene vires animi sui
 ponderans, ita loquentem fecit.

Εἴ μοι, ἔμ' ὀτρύνει κέρδιον, ἢ θυμὸς ἀγνὸς ἄνθρωπον,
 Νηὸν ὠκυπύρον σχεδὸν ἐλθέμεν, ἢ τε πρυθέσσαι.

Euripid. quoque in Cyclope ita induxit callidum illum
 Vlysem, cum ostendit, venisse sibi in mentem facinus
 quo posset miserabiliter necatos socios suos à Polyphē-
 mo vlcisci, seq; à periculo liberare. Id autē erat eū in-
 cumbere. Incipit enim, εἰσέλθε μοι θεῖον, diuinū enim con-
 siliū illud, quasi à deo immisum appellavit. Virg. utrūq;
 Græcorū poetarū sententiam complexus est. Home-
 rus enim videtur innuere, huiusmodi cogitationes
 omnes excitari ab animo, cupiditateque aliqua: Euri-
 pides autem cælitus demitti. Ambo tamen singulis
 sententijs contenti fuere: nec de veritate rei tam subti-
 liter quæsiuerunt: neque enim tempus illud accuratā
 de his rebus disputationem requirebat. Quare non si-
 ne causa quæreret aliquis, an conueniat illi tempori, ac
 personæ grauis illa, acutaq; quæstio, quam proposuit
 Virgil. Victor. lib. 7. cap. 24.

AN SVA CUIQUE DEVS FIT DIRA CVPIDO?)
 In Græcorum cōmentarijs reperitur dei nomen quin-
 que ferè modis usurpari solere. Vt modò sapientes ho-
 mines modò reges, ac potentes deos vocarent: modò
 elementa, modò fatum, modò etiam facultates ani-
 mi, & ipsas illius cogitationes, cupiditates, arque affe-
 ctus, secundum quam extremam notionem hoc di-
 ctum est à poeta, *An sua cuiq; deus sit dira cupido?* Cum
 enim animū ipsum aut deum, aut quandā partē dei pu-
 tarent esse, quidquid in deo esset, deum credebant esse.
 Neque verò, quod quasdam cupiditates malas, & vitio-
 sas videbant, idcirco de sententia dimouebantur: nam
 deos quoque alios bonos faciebant, alios malos. Ex hac
 opinione amor in deos relatus est. Ex hac, spei, timori,
 impudentiæ consecrata sunt templa. Ex hac Euripides
 ἐλάττω vilissimam deam: *φιλολύμειαν* verò, id est, am-

Abitionem, deam perniciosam, φθόρον, id est inuidenti-
 am, deum iniustissimum vocauit. [Hic conuenienter Apu-
 leius de deo Socratis. Nam quodam significatu, & animus hu-
 manus etiam nunc in corpore situs, demon nuncupatur, dij ne hūc
 ardorem mentibus addunt, An sua cuique deus sit dira cupido?
 Igitur & bona cupido animi, deus bonus est. Unde nonnulli arbi-
 trantur, iudicatos dici beatos, quorum demon bonus: id est a-
 nimus virtute perfectus est, &c.] At earum quidem opinio-
 num utramque falsam esse constat. Vera autem, & re-
 ligioni nostræ consentanea est Plotini, grauissimi phi-
 losophi sententia, omnes honestas, & laudabiles cupi-
 ditates, omnia recta, & honesta consilia diuinitus im-
 mitti in animos nostros, vitiosa autem ex naturæ no-
 stræ corruptione, ac deprauatione proficisci. Muret. in
 Catilinæ. & in Catull. Lege insuper Rhodigin. lib. 2.
 cap. 9. Theod. Canterum lib. Variar. 2. cap. 6.

AVT PVGNAM, AVT ALIQVID) Iamdudum
 desiderio ducor maximo, aut pugnam magnis nixibus
 aggredi, aut aliquid gloriosè perficere. In qua cogita-
 tione sic agitur animus meus, ut consistere non pos-
 sit. Et ecce occurrit occasio, quæ est omni virtute ra-
 pienda. Vides quemadmodum nos hostes contem-
 nant. Negligentia enim illorum unde nascitur, nisi
 quod nos imbelles arbitrantur? Rara micant lumina,
 ipsi somno, & vino sepulti iacent, latè omnia silent.
 Audi, quid in animo voluerim, & quid faciendum de-
 creuerim. Donat.

SOMNO VINO QVE SOLVTI) Cur non sepul-
 ti? sic enim infra, & alibi loquitur, & veteres libri ita
 habent. Somno solutus sum apud Cic. 6. de repub. est,
 ego euigilaui.

QVÆ NVNC ANIMO SENT. SVRGAT) Æneid.
 1. Nate dea, quæ nunc animo sententia surgit?

ÆNEAN ACCIRI OM. POP. PAT.) Cogitatio-
 nibus meis consentit opportunitas, & necessitas tem-
 poris: nam vno omnes, eodemque consensu, tam pa-
 tres, quā populus ad Æneam decreuerunt esse mit-
 tendum. Cui rei virtus est necessaria, quæ tam egre-
 gium factum & aggredi possit, & implere. Donatus.
 Transfert Troianos, inquit Seruius, in Romanam con-
 suetudinem, ut solet plerumque: prius enim iubeat
 populus, confirmabat, senatus, siue ut loquitur Livius,
 patres auctores fiebant.

QVI CERTA REPORTENT) portent, nam re,
 vacat.

SI TIBI QVÆ POSCO) Si tibi me petente aliquid
 decernitur commodi (nam mihi sufficit gloria, quæ na-
 scitur ex facto) videor mihi posse inuenire viam sub illo
 tumulto, hoc est, per hostis transitum, qui pergendia ad
 Euandrum præbeat facultatem. Donatus. *Poscere* est
 secundum Varronem, quoties aliquid pro merito no-
 stro deposcimus. *Petere* verò est, cum aliquid humili-
 ter, & precibus postulamus. Seruius.

NAM MIHI FACTI FAMA SAT) M. Tullius pro
 Archia. Nullam enim virtus aliā mercedem laborum,
 periculorumque desiderat, præter hanc laudis, & glo-
 riæ. Et infra. Nunc insidet quædam in optimo quoq;
 virtus, quæ noctes, & dies animum gloriæ stimulis cō-
 citat, atq; admonet, non cum vitæ tempore esse dimit-
 tendam commemorationem nominis nostri, sed cum
 omni posteritate adæquandam.

AD MOENIA PALLANTEA) urbem Euandri appellat
 lib. 12. A Pallante auctore Euandri, dictum est illud oppidū
 Pallanteum.

OBSTVPVIT MAGNO LAVDVM PERCVLSVS AMORE

Euryalus, simul his ardentem affatur amicum.

ME NE

- ME NE IGITUR SOCIUM SVMMIS ADIVNGERE REBVS
 200 NISE FVGIS? solum te in tanta pericula mittam?
 Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
 Argolicum terrorem inter, Troiæq; labores
 Sublatum erudit: nec tecum talia gessi
 Magnanimum Aenean, & fata extrema secutus.
 205 EST HIC, EST ANIMVS LVCIS CONTEMPTOR, & istum
 Qui vita bene credat emi, quò tendis honorem.
 Nisus ad hæc. Equidem de te nil tale verebar,
 Nec fas: non ita me referat tibi magnus ouantem
 Iuppiter, aut quicumq; oculis hæc aspicit æquis.
 210 Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali)
 Si quis in aduersum rapiat casusue, deusue,
 Te superesse velim: tua vita dignior ætas.
 Sit qui me raptum pugna, pretioûe redemptum
 Mandet humo solita: aut, si qua id fortuna vetabit,
 215 Absenti ferat inferias, decoretq; sepulcro,
 Neu matri miseræ tanti sim causa doloris,
 Quæ te sola, puer, multis è matribus ausa
 Prosequitur, magni nec mœnia curat Acestæ.
 Ille autem, CAVSSAS NEQVICQVAM NECTIS INANES,
 220 NEC MEA IAM MVTATA LOCO SENTENTIA CEDIT.
 Acceleremus, ait. vigiles simul excitat: illi
 Succedunt, seruantq; vices. statione relicta
 Ipse comes Niso graditur, Regemq; requirunt.

OBSTUP. MAGNO LAVD. PERC. AMORE) Nō laudauit A
 Euryalum Nisus, vt suarum amore laudum perculsum
 dicat poeta. Sed hoc vult, amore, ac desiderio earum
 laudum, seu illius gloriæ, quam Niso videbat proposi-
 tam, & ad quam illum impetu quodam eximio ferri
 cernebat, Euryalum quoq; fuisse correptum, ita vehe-
 menter, vt pæne apud se non esset.

ME NE IGITUR SOCIUM SVMM. AD. REBVS)
 Quam promptus, & alacer Euryalus ad subeunda cum
 amico quæuis graua? Tales perpaucos esse, qui in re-
 bus asperis, periculosis, difficilibus socios, & comites
 se præbere sustineant, conqueritur hisce carminibus
 Theognis.

Παύρος ἐὺρήσας, πολυπαῖδιν, ἀνδρῶν ἐταῖρος
 Πισὺς ἐν χαλεποῖς πρήγμασι γιγνομένους.
 Οἵτινες αὖν πολλοῖν, ὁμόθεον θυμὸν ἔχοντες,
 Ἴσον τῶν ἀγαθῶν, τῶν τε κακῶν μέλχον.
 Τὸς δ' ἔχ' ἐὺρήσας διζήμενος ἔδ' ἐπὶ πάντας
 Ἀνθρώπους, οὓς νῦν μὴ μὲν πάντας ἄγοι.

Coniux Annibalis Imilce, postquam à viro audijt se re-
 linquendam esse loco tuto, nec ducendam simul in
 Italiam,

Mene oblite tua nostram pendere salutem
 Abnuis inceptis comitem? sic fœdera nota,
 Primitiæq; tori? gelidos ne scandere tecum
 Deficiam montes coniux tua? crede vigori
 Fœmineo, castū haud superat labor ullus amorē.

Socius est par, comes verò minor, quippe qui sequitur,
 & ducem habet. Ideo duces in bello, quoties milites al-
 loquuntur, conciliandæ beneuolentiæ gratia, non fere

appellant comites, sed socios, communicantes quo-
 dammodo suam dignitatem cum illis: vt è diuerso, cum
 commilitones vocant, communicantes suam condi-
 ctum, ac sortem cum ipsis. Præterea comes est, qui
 vtrunq; sequitur alterius ductum: socius plerunque in
 negotijs, serijsq; rebus, & fortunæ arbitrio subiectis.
 Cæsar in Comment. Itaq; Antisthenes Prætor Thessa-
 liæ, cum se victoriæ Pompeij comitem esse mallet,
 quam socium Cæsar in rebus aduersis, &c. Verum hu-
 iusmodi differentia aptior est inter socium, & sodalem:
 est enim propriè sodalis in rebus leuioribus, ac sepe vo-
 luptuosis. Hæc Laurent. Valla. Socium tamen, & comi-
 tem sæpe ita coniungit Cicero, vt differentiam vix ag-
 noscas. Et Virgil. infra, *comitem casus complector in omnes.*

Summis rebus. Summum, & extremum dicimus,
 & laudabile. Bene ergo in re dubia vsus est sermone du-
 bio. Nam hoc dicit: non debes me nec à tua gloria, nec
 à periculis segregare, Seruius. * *Sunt qui ita dictum velint,*
Et Cic. summa res pub. aut summa reipub. Melior Seruiana expo-
sitio.

NON ITA ME GENITOR) Quoniā proprias laudes
 iactare nondum potest, paternam gloriam ostendit, &
 de patre superbit, quem à virtute militari commendat.
 * Immo etiam de se gloriatur, sequitur namq; mox, nec tecum ta-
 lia gessi. Sed maluit nunc à patre commendari, eiusq; institutione.

TERROREM INTER) quem Græci Troianis in-
 Cerebant.

SVBLATVM ERVDIT) Terent. And. *Quidquid*
peperisset, decreuerunt tollere. Nati enim infantes, & ab
 obstetrice sublati protinus nudi in terra statuebantur,
 deorumq;

deorumque auxilium nascenti inuocabatur. Inde à patribus tollebantur. Hoc officium poetæ diis adscribunt, quando eximie aliquem volunt commendatum. Qui autem non tollebatur, pro abdicatione, & proiectione habebatur. hæc omnia idoneis autorum sententiis confirmat ad 1. Thebaid. Statij. Ioan. Bernartius pag. 22. Vide item Turneb. lib. 22. cap. 11.

EST HIC EST ANIMVS LVCI CONTEMPTOR) potest esse aduerbium demonstrantis, hic, ut sit, est hic, id est, in meo pectore, quod demonstret. Potest & sic accipi, ut dicat, hic est animus lucis contemptor, hoc est, iste animus. Seruius.

QVI VITA BENE CRED. EMI QVO TEND. HON.) Noui ipse quoque pro laude vitam, salutemque contemnere. Noui facinus magnum sine magno periculo compleri non posse: quippe gloriæ pretium est, necis discrimen. Donat.

De vita gloriæ causa dimicare est utique naturæ illius, quam 2. Tuscul. Cicero describit. Natura, inquit, nihil præstantius habet, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Quam plena magnimitatis, & despicientiæ vitæ, hæc clauis Euriali? Est hic est animus lucis contemptor, &c. Honorem vitam bene emi affirmat, id est, honorem, & gloriam esse mercedem hoc pretio, sanguinis scilicet, dignissimam. Quis hunc animum satis laudat? Cato senior dicebat, plurimum interesse, utrum quis virtutem magni æstimeret, an vitam non magni faciat. Significabat non esse statim numerandos in fortibus, qui essent audacissimi, & quavis in causa lucem hanc, vitamque contemnerent, ac mori non dubitarent: sed eos demum, qui tanti facerent virtutem, ut eius gratia, vitam alioqui charissimam negligerent. Et talem mortem gloria sequitur.

EQVIDEM DETE NIL TALE) sanctè negat, quidquam tale cogitasse de Eurialo, quale ille suspicatur. Tres autem causas adducit, cur de eo socio sibi adiungendo minus cogitaret. Prima, ut si ipse (quod fieri potest) casu aliquo pereat, supersit amicus, cuius ætas quia minor, idcirco vita longiore dignior, & ne uterque pereat. Altera, ut habeat, si, ut dictum est, fortè vitam amittat, à quo funeretur, redempto corpore: aut si id non liceat, à quo sibi absenti tumulus, & iusta fiant. Tertia, ne matri eius dolor insanabilis afferatur, si filium fortè amiserit. His causis feruidus adolescens, & magnanimus nihil permouetur.

NECFAS. NON) Non est fas, non, inquam, fas est.

ITA ME REFERAT) Ita sim saluus, ita viuum, ita me amabit Iupiter, ut est in comædia.

QVÆ MVLTÀ VID. DIS. TAL) Non semper præclaris ceptis fortuna est comes: & illud, Virtute duce, comite fortuna, magis optantis, quam asseuerantis, aut promittentis est.

SI QVIS IN ADVERSVM RAPIAT) Hæc, & quæ sequuntur, Silius lib. 3. ad Annibalem, & uxorem eius Imilcen quam ex Hispania in Italia secum ducere volebat, accommodauit.

Quod si promissum vertat fortuna fauorem,
Lanaq; sit ceptis, te longa stare senecta,
Ænumq; extendisse velim: tua iustior ætas,
Ultra me impropera ducant cui fila sorores.

RAPTVM PVGNA) in acie interfectum. lib. 12. Et regem vobis pugna defendite raptum. Rapi dicuntur, qui moriuntur, & rapti mortui, etiam in prælio, & in armis, atque inter arma. Pentadius in Epitaphio Hectoris, Sed raptum patre infelix, auroq; repensum Condidit. lib. 6. de infantibus, Quos dulcis vita exortes, & ab ubere raptos, Abstulit atra dies.

HYMO SOLITA) consueto sepulturæ loco, ubi reliqui humanantur.

ABSENTI FERAT INFERIAS) faciat iusta mihi absenti, cum scilicet cadaueris copia non erit.

DONETQVE SEPVLCHRO) honorario, quod Græcis

est νεκράφειον. MVLTIS E MAT. AVSA. PROSEQ.) Æneid. 5. Transcribunt vrbi matres. Sola hæc filium suum præ amoris impatientia est ausa prosequi in Italiam, rem magnam scilicet aggrediens. * Etiam multis è matribus S. Monica filium Augustinum ex Africa in Italiam, & Mediolanum secuta est, nihil non agens, ut eum Christianum, & Catholicum videret. De ea rescribit lib. 6. Confess. in hac verba: Iam venerat ad me mater, pietate fortis, terra, mariq; me sequens, & in periculis omnibus de te secuta.

NEC MEA MVLTATA LOCO SENT. CEDIT) Maneo in sententia, à sententia ista non desisto, non discedo, in hac mente, & sententia perseuero, nemo me ab ista sententia deducet.

VIGILES SIMVL EXCITAT) Si vigilantes fuerunt, quomodo excitabantur? Manifestum est, hic nullam esse quæstionem. Vicibus enim seruatis, ea hora dormientibus aliis, qui fuerant vigilaturi, Nisus tunc, & Euryalus vigilabant: proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex vigiliis numero. Donatus.

REGEMQVE REQVIRVNT) Ascanium, regis Æneæ filium: nam hunc aliquoties regem appellat.

CÆTERA PER TERRAS OMNES ANIMALIA SOMNO

225 LAXABANT CVRAS, ET CORDA OBLITA LABORVM:

Ductores Teucrûm primi, & delecta iuuentus,

CONSILIVM SVMMIS REGNI DE REBVS HABEBANT,

Quid facerent, quisue Æneæ iam nuntius esset.

Stant longis adnixa hastis, & scuta tenentes

230 Castrorum, & campi medio. tum Nisus, & vnâ

Euryalus confestim alacres admittier orant:

Rem magnam, pretiumq; moræ fore. primus Iulus

Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.

Tunc sic Hyracides. Audite o mentibus æquis

Ccc *

Æneæ.

235

Æneadæ: NEVE HÆC NOSTRIS SPECTENTVR AB ANNIS,

QVÆ FERIMVS. Rutuli SOMNO, VINOQVE SEPULTI

CONTICVERE: locum insidiis conspeximus ipsi,

Qui patet in biuio portæ, quæ proxima ponto.

Interrupti ignes, aterq; ad sidera fumus.

240

Erigitur. si fortuna permittitis vti,

Quæ situm Ænean ad mœnia Pallantea.

Mox hîc cum spoliis, ingenti cæde peracta,

Affore cernetis: nec nos via fallit euntes.

Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem.

Venatu assiduo, & totum cognouimus amnem.

CÆTERA PER TERRAS ANIMAL.) Exagge-
ratur vigilantium labor, Ascanij, aliorumque ducum
scilicet.

LAXAB. CVRAS, ET CORD. OBLIT. LABOR.) Hoc ve-
rissimum est in hominibus, quorum propriæ sunt curæ,
& laborum memoria. Reliquæ enim animantes paulu-
lum admodum sentiunt præteritum, aut futurum. Som-
nus igitur curarum quæis, & laborum, dolorumque ob-
liuio est. 38

DELECTA IUVENTVS.) Iuuenes consilio tam ar-
duo miscet, consideratione Romani moris, quo equi-
tes admissi, qui ferè è iuventute. Accipiebantur autem
ad consilium militare Legati, & Tribuni, tum Primipi-
li quoque, & interdum alij Centuriones. Vide Lipsium
de Milir. Rom. libr. 2. dial. 8. in quo agitur de consilio
militari.

CONSILIUM SVMMIS REGNI.) Lucilius. *Consilium
summum hominum de rebus habebant.* Vide adagium, *In
nocte consilium.* Quodnam autem caput consulta-
tionis fuerit, statim subiungitur, *Quid facerent, quis-
ne, &c.*

STANT LONGIS ADNIXI HASTIS, ET SCVTA TEN.)
Quamvis non essent morbo, aut vulnere grauati, vt de
quibus narrat Homerus, & Cic. pro Rabirio. Corpus
ita firmabant Troiani proceres rebus illis, quas tempus
illud, ac periculum magnum ipsos tenere hortabatur.
Lege Victor. libr. 3. cap. 18.

Præter vigiliari laborem, inquit Donatus, non
saltem sedentes, sed stantes, & tenentes scuta, & longis
hastis adnixi. Ecce & armorum gestatio quantum labo-
ris imponebat vigilantibus, quos solum leuabat hasta-
rum auxilium, quibus innixi iuuabantur.

CASTRORVM, ET CAMPI MEDIO.) Medio, bis ac-
cipiendum est, vt sit, medio castrorum, & medio cam-
pi. Campum hic dixit, non talem, quales sunt, in qui-
bus bellicæ congressiones agitantur, sed spatium in-
tra castra constitutum. Donatus. Et Seruius breuissi-
mè. In medio campi spatium, qui campus castrorum
medius fuit.

REM MAGNAM PRET. MORÆ FORE.)
*Magna cum gratia, & venustate abest Verbum, dicebant. Ita Cic.
Habendas esse quam laxissimas habenas. Quid habent commoda
magna moræ. Et alibi. Grande moræ pretium, tuta futura via est.]*
Dicebant se afferre rem magnam, cuius mora pretium
posset afferre, id est, pœnam. Terent. *Ego pretium ob-
stultitiam fero.* Si tardè mittamus ad Æneam, luemus
hostium pœnas. Alij sic. Scimus quidem aduentum no-

strum moram afferre vestris consiliis: verum huic mo-
ræ erit pretium, id est, remuneratio, namque hoc affe-
rebant, quod illi cogitabant. Seruius.

ACCEPIT TREPIDOS) festinos, more suo.

NEVE HÆC NOSTRIS SPECT. AB ANNIS.) Bene ex-
cusat, quia scit de ætate puerorum posse dubitari, di-
cens, non ex suggestione personæ, sed sua vi consilia
ponderanda. Seruius aliter, Cum sciamus adolescen-
tes solere inconsideratos esse, ac temerarios, ei suspi-
cioni occurrit.

Locus est apud Isocratem in Archidamo, his ver-
bis Maronianis illustrandis, & ornandis magnopere
idoneus. *Εἰ μὲν γὰρ ἀποδεδειγμένον, &c.* Nam si explo-
ratum esset, seniores de omnibus rebus rectissime iu-
dicare, adolescentes autem ubique falli, & hallucinari,
nō immeritò nobis dicendæ sententiæ ius adimeretur.
Sed quum non annorum spatium, sed ingenium, & di-
ligentia in causâ sit, vt alios alij prudentia superemus:
nonne vtriusque ætatis periculum faciendum est, vt ex
omnibus, quæ dicta fuerint, vobis deligere liceat vti-
lissima? Summa Isocrateæ huius orationis est hæc. Se-
nes non ubique rectè iudicant: Et adolescentes nō sem-
per falluntur. Inuenio senariolos duos Menandri, ad
institutum, & verba horum iuuenum accommodatissi-
mos.

Μὴ ἴστο βλέψης, εἰ νεώτερος λέγῃς,

Ἀλλ' εἰ φερνόντης τὸς λόγους ἀνδρὲς ἐστὶ.

Speculare noli, si ne iuuenis qui loquor,

Viri sed utrum verba prudentis loquar. 38

SOMNO VINOQVE SEPULTI.) A mortuis ad dormi-
entes metaphora, profundum enim dormientes, haud
multum videntur distare à mortuis. 2. Æneid. *In va-
dunt urbem somno, vinoque sepultam.* lib. 3. de Polypho-
mo. *Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus.* Lu-
cret. lib. 5. *sed tacite respicebant somnoq; sepulti.* Tibull.
lib. 1. somno domitos dixit.

INTERRUPTI IGNES.) suprâ, lumina rara
micant.

AD SIDERA FVMVS ERIG.) signum sopitorum
ignium, quoties maior fumus erigitur.

SI FORTVNA PERMITT. VTI) si fortunam sequi, &
oblatam arripere occasionem finitis.

PRIMAM VRBEM) primam partem urbis Pal-
lantei, vbi nunc est apud Euandrum Æneas. sic prima
platea, primis digitis, & multa huiuscemodi.

AMNEM) Tiberim.

Hic

HIC ANNIS GRAVIS, ATQUE ANIMI MATVRVS ALETHES.
 Dij patrij, quorum semper sub numine Troia est,
 Non tamen omnino Teucros delere paratis,
 Cùm tales animos iuuenum, & tam certa tulistis
 250 Pectora. sic memorans humeros, dextrasq; tenebat
 Amborum, & vultum lacrymis, atque ora rigabat.
 QVÆ VOBIS, QVÆ DIGNA, VIRI, PRO TALIBVS AVSIS
 PRÆMIA POSSE REAR SOLVI? pulcherrima primùm
 Dij, moresq; dabunt vestri: tum cætera reddet
 255 Acturum pius Æneas, atque integer æui
 Ascanius, MERITI TANTI NON IMMEMOR VNQVAM.

ANNIS GRAVIS) Horat. sat. i. lib. i. *O fortunati mer-*
catores, gravis annis Miles ait. Fessus, confectus ætate,
 alibi Virgilius.

ANIMI MATVRVS) sic dictum, vt illud s. Æneid.
Hoc Helymus facit, hoc æui maturus Acestes. Et paulò in-
 fra, hoc ipso lib. atque integer æui Ascanius. Simile Ho-
 ratianum Sat. 3. lib. 2. *Quid si quis natam pro muta de-*
monet agna, Integer est animi: Ouid. Metam. 8. *Ante om-*
nisq; Lex animo maturus, & auro.

DII PATRII) Græcis θεοὶ πατρίοι, patrios deos si-
 gnificant, tam patrios à patria, quam paternos, cogna-
 tos, gentiles, &c. German.

NON TAMEN OMNINO TEVCROS) Ac si diceret, li-
 cer irascamini ad tempus, hinc apparet non velle vos
 penitus delere Troianos, quod tales animos iuuenibus
 datis. Seruius.

ET TAM CERTA PECTORA) quæ tam constan-
 ter res arduas, periculique plenas pro suorum salute
 adeundas sibi proponerent. Quæ maximum facinus
 aggredi, nihil dubitarent. Sic mihi videtur explicari
 posse hoc verbum certa isto loco.

ET VLTVM LACRYMIS, ATQVE ORA) Gratula-
 tionis fuerunt lacrymæ, & doloris. Gratulationis, quod
 exitissent tales voluntarij. Doloris verò, quia dixit, *Non*
tamen omnino Teucros delere paratis. Recordatus est e-
 nim, quam perdidissent magnanimos heroas Troiani.
 Donat.

PRO TALIBVS AVSIS) Seruio legendum videtur,
 pro laudibus istis, id est, pro virtutibus, vt ex consequen-
 te antecedit. intelligatur. Nos lectionem vulgatam reti-
 nemus.

PVLCHERR. PRIM. DII, MORESQUE DAB. VESTRI)
 Quam vellem, tantum mihi suppeditaret eloquentiæ,
 vt horum verborum vberem, diuinamq; mentem pos-
 sem verbis exequi. Docet nos poeta sapiens, in præcla-
 ris actionibus nostris ante omnia spectare deum, & ab
 eodem rectè factorum nostrorum primum, præcipu-
 umque præmium expectare. Quæ enim à deo donan-

atur, sine dubio pulcherrima, & humanis donis longè
 præstantiora sunt. Quid ita? rogas? nonne cum dono
 semper coniunctus est donantis fauor, & animi pro-
 pensio, ac benevolentia erga eum, qui donatur? Fate-
 ris. Dei autem fauor, & gratia nonne omnibus omni-
 um hominum, cælestiumq; fauoribus anteponi debet?
 Addit poeta, *moresq; dabunt vestri*, in quo videri pos-
 sit Stoicum *μακάριοι* tangere, Virtutem sibi met ad
 felicitatē sufficere. In quam sententiā scriptum illud à
 Silio, seu Iuuenale, *Ipsa quidem virtus sibi met pulcher-*
rima merces. Quod si verum est istuc M. Tullij, Vacare
 culpa, magnum esse solatium, quāto maius esse oportet
 solatium in conscientia multorum meritorum, facto-
 rumque bonorum, si nihil fecisse mali tantam habet
 iucunditatem?

INTEGER ÆVI ASCANIUS) Seruius explicat, adoles-
 cens Ascanius, cui adhuc ætas integra superest. Vnde
 Ennius deos æui integros dicit, quibus multum æui
 superest. Don. Adde Horatianum illud Od. 22. lib. 1. *In-*
teger vita, scelerisq; purus. Donatus in And. Terent. ad
 illa verba, *mulier quadam forma, atque ætate integra*, In-
 tegra est ætas, quæ in flore consistit, cui neq; addendum
 iam sit, neque quidquam adhuc sit imminutum. Pro
 teste producit Virgil. Et ita quidam exponunt, vbi ad
 maturam, seu virilem ætatem peruenerit. Nunc phra-
 sin, seu genus dicēdi aliquot auctoritatibus probemus.
 Apud Afranium in Diuortio muliercula parum ho-
 nestæ, *non desunt, mihi Qui vltro dent: ætas integra est,*
forma satis. Plaut. Pseudolo. *Ubi sunt? ubi latent, quibus*
ætas integra est? Pacuuius Niptris, *Ætate integra feroci*
ingenio, facie procera virum. Statius mutata voce, *integer*
annorum. Plaut. Mercatore, *Adolescens quom sis, te, cum*
est sanguinis integer.

MERITI TANTI NON IMMEM. VNQVAM) Rectè
 non vnquam. Nam vt Cicero ait ad Quir. post red. non
 est æquum tempore, & die memoriam beneficij defi-
 niri. Huc etiam spectat, quod lib. 3. de Benef. scriptum
 lego à Seneca. Gratum hominem semper beneficium
 delectat, ingratum semel.

Immò ego vos, cui sola salus genitore reducto,
 (Excipit Ascanius) per magnos, Nise, penates,
 Assaraciq; larem, & canæ pentralia Vestæ,
 260 Obtestor (quæcunq; mihi fortuna, fidesq; est,
 IN VESTRIS PONO GREMIIS) reuocate parentem,
 Reddite conspectum: NIHIL ILLO TRISTE RECEPTO.
 Bina dabo argento perfecta, atq; aspera signis

- Pocula, deuicta genitor quæ cepit Arisba:
- 265 Et tripodas geminos, auri duo magna talenta:
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si verò capere Italiam, sceptrisq; potiri
Contigerit victori, & prædæ ducere sortem:
Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
- 270 Aureus? ipsum illum clypeum, cristasq; rubentes,
Excipiam sorti, iam nunc tua præmia Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captiuosq; dabit, suaq; omnibus arma:
Insuper id campi, quod Rex habet ipse Latinus.
- 275 Te verò, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
Accipio, & COMITEM CASVS COMPECTOR IN OMNES.
NULLA MEIS SINE TE QUÆRETUR GLORIA REBUS,
Seu pacem, seu bella geram: TIBI MAXIMA RERVM
- 280 VERBORVMQVE FIDES.

IMMO EGO VOS, CUI SOLA SALVS GENIT.) Alethes A
deorum liberalitatem pollicitus fuerat. Sequitur Asca-
nius cum pollicitatione liberalissima. Immo ait ego vos
munerabo præmiis certissimis, & quæ sensibus vestris
vsurpetis. Adicit causam, propter quam fiebat illis ob-
noxius. *Cui sola salus genitore reducto.* Tunc scio tutam
fore vitam meam, cum remeauerit pater meus. Proin-
de pro paterno reditu, & pro cōseruatione salutis meæ,
ego vobis egregia soluam præmia. Addit iusiurandum,
quo securiores faciat. Donat.

EXCIPIT ASCANIVS) ÆNEID. 4. *tum sic exceptit re-*
gia Inno, pro quo Homerustoties, *τόνδ' ἀπαμειβόμενος*
ἀποσέφει. Græcis etiam *ὑπολαμβάνειν* dicuntur, qui re-
spondent, quasi qui vices sermonis reddant. 34

PER MAGNOS NISE PENATES, ASSAR.) Hæc enim
præcipua Troiani quæ colerent, habuerunt.

QUÆCUNQUE MIHI FORT. FIDESQUE IN VEST.
PONO GREMIIS) Fortuna in euentu est factorum, fides
autem in potestate. Quæcunque, inquit, in me fuerit
fortuna, hoc est, si melior me fortuna respexerit, & si
qua in me fides est, hanc seruabo meritis vestris, in tan-
tum, vt in vestro arbitrio sit, quid repēdi vobis pro me-
ritis debeat. Donatus.

NIHIL ILLO TRISTE RECEPTO) Hoc non solum
ad Ascanium pertinet, sed ad omnia. Hoc sensu nihil
triste futurum in castris Troianorum, vbi ille remeau-
erit. Donat. * *Vi si diceret, Illud Horatianum,* Nil desperan-
dum Teucro duce, & auspice Teucro. *Egregia, & plena Ænea*
commendatio, ibi esse fortunam, salutem, bona omnia, vbi ille sit.
Omnia ei ad sunt bona, quem penes est virtus, ait *Plaut. Capt. Pe-*
nes Æneam Virtus: ergo penes eum omnia bona, illi primum, deinde
per illum alia.

PERFECTA, ATQVE ASPERA SIGNIS) signis in aspe-
ritate celata. Sic & nummus asper dicitur, bene percuf-
sus & recens, non vetus, neque tritus, atque ipso vsu
leuis, fugientibus notis, nec nota expressa. Persius, *quod*
asper Vtile nummus habet. Qui enim pecuniæ amantes
erant, in nummis fastidiosi erant, delectumque habe-
bant, & nummos perfectissimæ, atque expressissimæ
formæ seruabant. Turneb. lib. 18. cap. 28.

DEVICTA ARISBA) Troadis oppidum Arisba.
Plin. lib. 5. cap. 3. inter vrbes ab Homero celebratas enu-
merat.

ET TRIPODAS GEMINOS) Tripun, seu tripoda inter
funebres certaminis præmia apud Homerum Achilles
proposuit, alioqui non iis modò qui fortiter quippiam
fecissent, sed & poetis in victoria, tripoda tribui hone-
stissimum putabatur, quando Hesiodum, Homero de-
uicto, eum retulisse proditum memoriæ scimus. Daba-
tur & iistripus, qui Dithyrambicum carmen cecinif-
sent, ad imitationem Apollinei tripodis. Rhodigin.
lib. 8. cap. 15. * *Ab Homero sumit Virgil. donationem tripodum*
li. 3. f. & hoc ipso. Græcorum hunc fuisse morem, & iis viros fortes
donarent, liquet ex Horatio, Ode 8. lib. 4. Donarem tripodas, præ-
mia fortium Græcorum.

SIVERO CAPERE ITALIAM) Tangit Virgil. mo-
rem, qui vt vetus est, & heroum quoque temporibus
vsurpatus, ita etiam omni ætate seruetur necesse est: vt
cum respub. aliqua, rexque victoriam consecutus est:
oppidumque aliquod diues expugnauit, ex omni acero
uo prædæ, quæ coacta est, partem sumat, & illam qui-
dem elegantiorē, præstantiorēque, atque ipsa or-
net eos, qui magnopere utiles in eo bello fuerint, for-
temque in eo facto operam suam præbuerint, cum re-
liqua præda sorte ducta, vniuersis copiis illis, exerci-
tisque diuidatur. Idem etiam docet Euripides factum
esse in exercitu Græcorum, Troia capta, apud quem
Neptunus Troadibus (fungitur enim hic deus illic of-
ficio prologi) ita loquitur: de captiuis autem mulierib.
Troianis agit.

Καὶ τὰς μὲν ἀρκὰς, τὰς δὲ θεσσαλὰς λέως
Εἰληχ', ἀθηναίων δὲ θησῖδας πέμποι.
Ὅσαι δ' ἄλλησι, τεράδων, ὑπὸ σέγαις
Ταῖς δ' εἴσι τοῖς πρώτοιισιν ἐξηρημένοι
Στεγῶν.

Narrat igitur ipse, è numero omni captiuorum illorū,
nobiliores extra sortē assignatas esse principib' illius e-
xercitus: significat autē Cassandra, Andromachā, Po-
lyxenā. Sed in eadē fabula infra etiā huius moris memi-
nit.

nit, idē verbum vsurpans: ita enim inducit Talthybiūm A
Hecubae respondentē, quē ex ipso quāsiuerat, quid de
Andromacha factū esset. καὶ τὴν δὲ ἀχιλλεύς ἐλαβε πᾶς
ἐξ αἰσίου. Sed apud Homerum etiam huius consuetudi-
nis vestigia multa reperiuntur: ut cum cecinit, Heca-
meden regis Arfinoi filiam, Achiuos in expugnatione
Tenedi extra sortem Nestori dedisse: quia senex ille
omnibus consilio, sapientiaque praestaret. Expressit ve-
rō Virgilius verbum etiam graecum. Nam cum tragi-
cus poeta dixisset, ipsas ἐξερπύνας, id est, ē manubijs,
aceruoque praedae exemptas, ipse inquit, *excipere*. Ani-
maduertendum verō, tertium versum, quem supra ci-
tāui Virgilij, malē interpunctum esse in cunctis excusis
libris. Nam nisi nota collocetur post pronomen *illum*, B
ansa errandi dabitur lectori, qui putaret pollicitum esse
solum Niso Ascanium clypeum, & cristas: minimē au-
tem equum, quod si fecisset, qui animū eius incen-
dere volebat, potius retardasset, & à forti illo propo-
sito reuocasset, si retento equo, rebus vilioribus eius pe-
riculosum facinus compensare voluisset: nam clypeus,
& cristae illae, res leues erant, si conferrentur cum equo,
qualis verisimile est fuerit ille tam opulenti, & gene-
rosi iuuenis: praeterquam quod nullum est munus,
quod magis capiat animū illius aetatis. Aut igitur e-
quum quoque polliceri debuit: aut ne ipsius quidem
meminisse. Perspicitur autem magis, equum inprimis
polliceri Ascanium debuisse, quia cum apud Home-
rum Dolon huiusmodi facinus aggressurus esset: obij-
ceretque vitam suam maximo periculo, poposcit pra-
mium illius facti equos Achillis, currumque, quo ille
fortissimus heros vehebatur in praelijs. Versus poetae
hi sunt, quibus Dolon fidem sibi adstrinxit Hectoris:
mercedemque, quam vellet, patefecit. Lege reliqua,
Victor. lib. 26. cap. 1.

SCPTISQUE POTIRI) Aemilius Probus inter-
dum hoc verbum *potiri*, cum auferendi casu coniungit:
ut in Cimone, magna praeda potitus: ut itē alibi: inter-
dum cum generandi casu, ut in Lyandro, classis hosti-
um potitus est: & in Agesilao, Hic simulatque imperij
potitus est. In Eumene verō cū accusandi casu. Etenim
semper habiti sunt fortissimi, qui summam imperij po-
tarentur. Sic M. Tull. vtrumque casum huic verbo iungit,
gignendi, & auferendi scilicet: semper autem dicit, re-
rum, non rebus potiri. Etiam accusandi casu dixit, lib. 1.
Tuscul. urbem nostrā aliquam gentē potituram: quo-
modo & Lucret. loquitur lib. 3. *quorum vnus Homerus*
Sceptra potitus. Et lib. 2. *Sed quia multarum potitur pri-*
mordia rerum. Et lib. 4.

Vsq. adeo certē, ut videamur cernere eum, quem
Reddita vitae iam mors, & terra potita est.

Lamb. in Aemil. * Thales Milesius cuiusdam interroganti, quid
putaret esse dulcissimum, respondit potiri. Ea enim demum magnā
habent voluptatem, qua nobis expedita, ac magnopere desiderata

contingunt. Quae autem Sitro obueniunt, nō perinde delectant. Ve-
rum non insipienter Menedemus Eretricus. Cum quidam dice-
ret, maximū sibi videri bonū, si quis omnium potiri queat, quae optis
respondit ille, sed longe maius bonum est, amice, non optare, nisi
quod oportet. Ponitur etiam sine casu & verbum potiri. Cic. ad Att.
lib. 7. An cunctos, & tergiuerfer, & is me dem, qui tenent, qui po-
tuntur? In Tuscul. Secundum genus cupiditatum nec ad potun-
dum difficile censeat, nec verō ad cavendum.

VIDISTI QVO TURVVS EQVO) Iliad. 10. Hector
Doloni speculatum Graecorum castra ituro, equos, &
currus Achillis promittit.

CRISTASQUE RVBENTES) Nec cruditijs, nec di-
sertius quisquam egit, agetū de cristis, quam egit Li-
pius de Milit. Rom. lib. 3. dial. 5. ad eum te mittimus.

EXCIPIAM SORTI) Id est, extra sortem tibi dabo,
nec in sortitionem praedae mittentur, nec sortitō cuiuspiā
attribuentur, sed tibi extra ordinem cedent. Turneb.
lib. 22. cap. 15. Adde Martialis in signum Victoriae, lib. 14.

Hoc illi sine sorte datur, cui nomina Rhenu

Vera dedit, decies adde salerna puer.

BIS SEX LECTISS. MATRVM CORP.) Sumit ab Ho-
mero etiam hoc genus doni, cuius causam quærat qui
volet. Sanē libidinis tantum gratia tota fœmina donari,
non sit verisimile. Sed donetur, nobis alijs moribus vi-
uendum est. Lib. 5. cuiusdam victori serua datur, *operum*
haud ignara Minerva, cui gemini erāt sub vberē nati.

INSUPER HIS) Præter hæc. Vel lege, *insuper*
id campi.

CAMPI QVOD HABET REX IPSE LAT.) Mos fuerat,
ut viris fortibus, siue regib⁹, pro honore daretur aliqua
agri particula, ut habuit Tarquinius in campo Martio,
quod spatium ab Homero τὸ τέμενος dicitur. Hoc ergo
quod Latinus pro honore de repub. habuit, ab Asca-
nio intelligamus esse promissum. Seruius. A Seruio
dissentit German, putatque intelligendum antiquum il-
lum agrum, inter Laurentum, & castra Troianorum
interiectum, quem Latinus lib. 11. Troianis ad pacem
redimendam se oblaturum in concilio procerum di-
cit, &c.

MEA QVEM SPAT. PROP. AETAS INSEQ.) Cui
sum aetate vicinior: quem annis prope consequor, cui
sum ferme coævus. Similis simili gaudet, etiam in aetate
verum est. Gaudet senes senibus, iuvenes iuveni-
b⁹, pueri pueris. Proinde sequitur *te nā pectore toto Ac-*
cipio, id est, toto affectu, & ut Germani dicerent, *Ich biß*
mir von hertzen lieb. Quamquam non aetatis tantum
similitudo, sed virtutis quoque præstantia, quæ iam
nunc in adolescente elucet, eum Ascanio tam charum
reddit.

NULLA MEIS SINE TE QVÆR. GLOR. REB.)

Tibull. eleg. 7. lib. 1. *Non sine me est tibi partus honor.*

RERVVM VERBORVMQUE FIDES) Et repub. ti-
bi committam, pacis, & belli negotia, & tecum com-
municabo omne consilium.

----- Contra quem talia fatur

Euryalus: ME NULLA DIES TAM FORTIBVS AVSIS

DISSIMILEM ARGVERIT. tantum fortuna secunda,

Aut aduersa cadat. sed te super omnia dona

Vnum oro: genitrix Priami de gente vetusta

285 Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus

Mecum excedentem, non mœnia Regis Acestæ.

Hanc ego nunc ignaram huius, quodcunq; pericli est,

Inq; salutatam linquo (nox, & tua testis

Dextera) quod nequeam lacrymas perferre parentis.

290 AT TV, ORO, SOLARE INOPEM, ET SVCCVRRE RELICTÆ:

HANC SINE ME SPEM FERRE TVIS: audentior ibo

In casus omnes. Percussa mente dederunt

Dardanidæ lacrymas: ante omnes pulcher Iulus,

ATQVE ANIMVM PATRIÆ STRINXIT PIETATIS IMAGO.

ME NVLLA DIES FORTIBVS) Ab hoc officio, & A
ab hac audacia accessu temporis inferior non proba-
bor, qualiscunq; fortuna comitetur. Seruius. Vel sic.
Nunquam meam de hoc audaci cæpto mutabo senten-
tiam. Quo ad vixero dabo operam vt hanc tuam exspe-
ctationem non frustrer.

TANTVM) Tantummodo hoc possum de me
promittere, vt semper audeam, semper velim fortiter
facere. Ergo meum est hoc promittere, siue prospera,
siue aduersa fortuna comitetur. Nam *ant* disiunctiua
particula est, non negantis aduerbium, quasi *hand* scri-
ptum esset. Seruius. * *Ex Seruiana interpretatione Versus ita*
interpungendus sit fortasse.

me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit. tantum. Fortuna secunda,
Aut aduersa cadat,

SED TE SVPER OMNIA DONA VNVM ORO)
Quia matre, (nec immerito) nihil charius habet, quæ
ipsum sola, è Sicilia etiam, præ amore nimio secuta est
in Italiam, sola, inquam, præ matribus cæteris, quoni-
am auelli ab eo non potuit, piæ eius curam gerit, abitu-
rus in tantum discrimen: & sibi eius salutem, & com-
moda omnibus donis fore potiora testatur. Notetur
exemplum pietatis in matrem. §

GENITRIX PRIAMI DE GENTE VETVSTA) de fa-
milia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat.
Nam Ascanius nepos est Priami per Creusam matrem.

QVAM MISERAM) quæ sic impatienter diligebat
filium.

NON MOENIA REGIS ACESTÆ) Vide extremum
lib. 5. Nam in Sicilia non inuito Aceste, cupiente etiam
conditur vrbs: ibi imbellis turba Troianorum, senes,
timidi, scæminæ, pueri relinquuntur. Vocat Acestæ
mœnia, in illius enim potestatem hanc omnem tur-
bam tradi iusserat Anchises, per quietem Æneam af-
fatus. Et de eodem dicitur ibid. *gaudet regno Troia-
nus Acestes, Indicitq; forum, & patribus dat iura vo-
catis.* §

295 Tum sic affatur.

SPONDEO DIGNA TVIS INGENTIBVS OMNIA COEPTIS

Nanq; erit ista mihi genitrix, nomenq; Creusæ,

Solum defuerit: NEC PARTVM GRATIA TALEM

PARVA MANET, CASVS FACTVM QVICVNQVE SEQVETVR.

300 Per caput hoc iuro (per quod pater antè solebat.)

Quæ tibi polliceor reduci, rebusq; secundis,

Hæc eadem matriq; tuæ, generiq; manebunt.

Sic ait illacrymans: humero simul exiit ensem

Auratum mira, quem fecerat arte Lycaon

350 Gnosius, atq;abilem vagina aptarat eburna.

Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisq; leonis

Exuuias: galeam fidus permultat Alethes,

Protinus armati incedunt, quos omnis euntes

HANC EGO NVNC IGNARAM) *ἦτο* ab insigni
pietate in matrem, imitatione Homeri, qui Telema-
chum matre in salutata ab Ithaca soluentem inducit, &
hac cautione matrem satagentem.

Ἄλλ' ὁμοσον μοι μήλει φίλη τὰ δὲ μνήσασθαι
Πεῖν γ' ἔτ' ἂν ἐνδεχέτη τε διωδεχέτη τε γένηται
Ἦ' αὐτὴν ποθέσαι, καὶ ἀφορμηθῆναι ἀκῶσαι,
Ὡς ἂν μὴ κλαίνοια καὶ ῥέοια καλὸν ἰάτῃ.

Sic apud Calab. lib. 7. celat magna pietate matrem Dei-
damiam Neoptolemus causam aduentus ad se Vlyssis,
Diomedisq; eod quidem structum, vt ipsum Troiæ fa-
talem, in Græcorum castra, militiamque perducerent.
German.

B INQVE SALVTATAM LINQVO) *tmesis*. Notabis,
salutare dicimur etiam eos, quibus valedicimus, quia sa-
lutare nō est aliud, quàm salutē precari, q; facimus quo-
que cū valedicimus. Quid enim est bene valere, nisi salu-
um esse? Ergo illud vulgatum, *insalutato hospite dis-
cedere*, non est alienum latinitati. Summa, tam abeun-
tium, quam accedentium est salutare. Plaut. Milite.

Etiā nunc saluto te familiaris, priusquam eo.

Conserui, conseruaq; omnes bene valete, & viuite. §

QVOD NEQVEAM LACRYMAS PERFER. PAR.)
Excusat, ne videatur crudelis. Vnde sequitur matris eius
tragicus, & miserabilis ille conquestus. *potuisti linquere:
solam? Crudelis.*

INOPEM) auxilij egentem, me discedente.

HANC SINE SPEM FERRE TVI) fac me posse spe-
rare, te non defuturum precibus meis.

ANIMVM PATRIÆ STRINX. PIET. IMAGO) Exem-
plo Euryali audius cœpit amare patrem, etiam ante di-
lectum. Euryalus representauit charitatem erga paren-
tes. Seruius. * *Sic de Ænea libro sequenti cum Lausum à se in-
terfectum videt pallefcere, Lausum, qui tanta pietate patrem Me-
zentium protexerat, Et mentem patriæ subiit pietatis imago.*

Primorum manus ad portas, iuuenumq; senumq;
 310 Prosequitur votis, nec non & pulcher Iulus
 ANTE ANNOS ANIMVMQVE GERENS, CVRAMQVE VIRILEM,
 Multa patri portanda dabat mandata: SED AVRÆ
 OMNIA DISCERPUNT, ET NVBIBVS IRRITA DONANT.

SPONDEO DIG. TVIS ING. OMNIA COEPT.) Quod A
 vis à me donum optato, & feres. Plaut. Cic. ad Q. F.
 epist. 2. lib. 1. nostræ causæ non videntur homines de-
 futuri, mirandum in modum profitentur, offerunt se.
 Est & lib. 10. epist. apud eundem, omnia cuiusdam polli-
 ceri.

NAMQVE ERIT ISTA MIHI GENIT.) Talia dicta,
 cum nimirum alterius patrem, matrem, fratrem, ami-
 cum, commodam, incommodam, nostra fore dicimus, vel
 pro nostris habituros, magnam humanitatem, amo-
 rem, atque studium declarant, & sunt plena elegantiae
 ac leporis. Supra, *unum & commune periculum, Vna sa-
 lus ambobus erit.* Plaut. Capt.

Polego, si audeam, te meum patrem nominem.

Nam secundum patrem tu es pater proximus.

Vide plura lib. 12. ibi, *Qui te cuncti manent isto certami-
 ne casus, Et me Turne manent.*

NEG PART. GRATIA TALEM PARVA MAN.)
 Deberat omnibus coli, quæ talem generavit. Quæ e-
 iusmodi adolescentem peperit, honoranda est ab om-
 nibus.

CASVS FACTVM QVICVNQVE SEQ.) siue redeas in-
 columis, siue non. Satis congrue. Præmia enim non de-
 betur euentui, sed voluntati, & virtuti. Vide infra, *Quæ
 tibi polliceor reduci, Hæc eadem matri.*

PER CAPVT HOC IVRO) Mos veteribus fuit, si
 quid affirmatius dicere vellent, ut per suum, ac per illo-
 rum etiam caput, quos charos habebant, iurandum
 conciperent. Ouid. de Ponto eleg. 3. lib. 3.

Per mea tela, faces, & per mea tela sagittas,

Per matrem iuro, Casarem q; caput

Briseis ad Achillem.

Perq; tuum nostrumq; caput, quod iunximus vnâ

Perq; tuos enses, cognita tela meis.

Apul. lib. 2. Metamorph. Adiuro enim tuum mihi cha-
 ris. caput, nulli me prorsus, ac ne tibi quidem ipsi asse-
 ueranti posse credere, quod tu quidquam in meam co-
 gitaris perniciem. Iuuenal. item Sat. 6.

Multa pudicitia veteris vestigia forsan,

Aut aliqua extiterant, & sub Jone, sed Jone nondum

Barbato: nondum Gracis iurare paratis

Per caput alterius.

Iliad. 15. Iuno per caput Iouis iurat. Plura exempla qui
 cupit, adeat Briffon. Formular. lib. 8. num. 709. Non-
 nunquam & per oculos suos iurabant. Briffon. ibidem.

PER QVOD PATER ANTE SOLEBAT) quia ab-
 sens est Aeneas. Plures explicationes vide apud Ser-
 uium.

QVÆ TIBI POLliceor, HÆC EAD. MATRI GE-
 NERIQUE MANEB.) Fortassis Virgilio in mentem venit
 illius loci è 14. Philip. Atq; etiam censeo P. C. quæ præ-
 mia militibus promissimus nos, repub. recuperata, tri-
 buturos, ea viuis victoribusq; cumulatè, cum tempus
 venerit, persoluenda: qui autem ex ijs, quibus illa pro-
 missa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus,
 liberis, coniugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.
 Quin & Solon legem tulit de eorum liberis publicè
 colendis, atque instituendis, qui pro repub. oppetij-
 sent.

HYMERO SIMVL EXVIT ENSEM) Antiquitus ab
 humero, non à medio cingulo pendebant enses militi-
 bus. Homer. Iliad. 2. *ἀμφὶ δὲ ὀμῶν*, &c. Circum hu-
 meros iecit clavis gladium argenteis. Virgil. lib. 8. *Tum
 lateri, atq; humeris Tegeum subligat ense.* Loris autè
 latoribus pendebant, & id balteus, seu baltea. Virg.
 lib. 12. *humero cum apparuit ingens Balteus, & notis sul-
 serunt cingula bullis.* Sidon. lib. 4. epist. 20. penduli ex
 humero baltei. Sic lib. 10. *tergo, quæ balteus imo Sinua-
 tur, coxæq; sedet munimen vring.* Qui versus tamen in-
 dicat, cingulum etiam commune, & quo in orbem am-
 biniur, balteum item appellari, quod verum est, & de
 utroq; Isidorus. Balteus dicitur non tantum quo cin-
 gimur, sed etiam à quo arma dependent. Plura Lipsius
 in Anal. lib. 3. de milit. Rom. ad Dial. 3.

LYCAON GNOSIVS) Cretensis. Laus ab artifice
 ut poculi Eclog. 3. *diuini opus Alcimedontis.*

PELLEM HORRENTIS LEON EXVVIAS) *ἔκλυσις*,
 pellem, quæ erant leonis exuvie. Ex heroico-
 rum temporum consuetudine scriptum est. Ut enim
 exuvijs leonis Herculem, sic & alios heroes vestitos,
 aut aliarum bestiarum pellibus legimus, ut apud Ho-
 mer. Iliad. 2. *ὡς ὅτε δὲ δὴ ἀμφὶ ὀμῶν ἐτίσσατο δέρμα λέ-
 οντος.* Virgilius autem, ut si quisquam alius, an-
 tiquitatis æmulatione, & reuocandis eius institutis, &
 moribus, poemata suum perpolire cupit. Turneb. lib. 29.
 cap. 25.

Adi lib. 7. ad illud, *Ipsæ pedes tegmen torquens im-
 mane leonis.* Quibus licet hæc addas Apollon. lib. 1.
δέρμα δὲ ὃ μὲν ταύρου ποδὶν ἐπέσχετο ἔχον ὄμους. Vbi
 scholiast. *ὁ μὲν τοῖς ἵπποις τὸ δερμὸς ὀρεῖται.* Tydeus a-
 pud Statium apri pelle amicitur.

Terribiles contra setis, ac dente recuruo
 Tydea per latos humeros ambire laborant
 Exuvie.

Porro leoninum spoliū virtutis est hieroglyphicum,
 ut obseruat in Leone Pierius, eaque de causâ dicatum
 Herculi, quem pro virtute veteres posuere. Quare Dio-
 genes quendam molliorem, eo ornatum sibi complacen-
 tem conspicatus, exclamauit: cur tu virtutis indumentū
 vituperas? Quin & equum instratum leonina pelle ab
 Euandro accipit Aeneas lib. 8. ad finem.

Ducunt exortem Aeneas, quem fulua leonis
 Pellis obit totum, præfulgens vnguibus aureis

Et Parthenopæi equus apud Statium. *Cornipedem tre-
 pidos suos præuerrere ceruos Velatum gemina deiecit
 lyncis.* Totum verò locum ab Homero expressum o-
 stendit Vrsin. quem consule.

ANTE ANNOS ANIM. GERENS, CVRAMQVE
 VIR.) Videtur hic poeta, ut passim, ἀποκεία, & studijs
 Iuliæ familiæ, in persona Iuli ad Augustū alludere, eiq;
 assentari, qui, ut refert Cic. Philipp. 5. Dio lib. 46. Suc-
 ton. cap. 26. solatus Romanis legibus, referente Cic.
 ætatis priuilegio, prima adolescentia consulatum ges-
 sit. Itaque & in Eclog. *Hic illum vidi iuuenem. Me-
 libæ, quotannis, &c.* & infra libr. sequente. *Num-
 puero summam belli, num credere muros?* Nam quam-
 uis summa imperij potestas ab Aenea puero Ascanio
 deman-

demandata coarguatur, & à maleuola dea obijciatur A Veneri, quæ restamen feliciter vertit, gloriam Ascanij, fortunamq; firmare videtur. German.

Sententia à Pindaro prius prolata in Pythicis, εἰδὲ. εἰδ. κρέσσονα μὲν ἀλκίας νόον φέρειν. Sophocles Troilū ἀνδράπαυδα his versibus, qui apud Pindari Scholiasten. in Pythicis leguntur.

Τὸν ἀνδράπαυδα Δεσπότην ἀπώλεσα,
Παῖδα μὲν τῇ ἡλικίᾳ, ἄνδρα δὲ τῷ φρονήματι.

Vifin. * Est autem ἀνδράπαυς puer quidem ætate, sed vir iudicio, & prudentia. Non ætate, verum ingenio adipiscitur, sapientia, inquit Plant. Trinum. Cani autem sunt sensus hominū, & ætas sepectutis sita immaculata. Item, puer centum annorum morietur. Hæc ex diuinis monumentis. Virtutis, & sapientia celerior cursu est, quam ætatis. Anthol. lib. 1. Tit. eis ἡγεῖς, & γέροντας, epigram. ma est, Philonis, hæc sententia. Cani, si adsit mens, siue prudentia & intelligentia, sunt venerabiles. Nam si ea desit, tum magis longam ætatem dedecorant: nulli prorsus sunt honori: sed potius infamia.

Αἱ πόλεις οὐκ οὐ γὰρ γέροντες, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ
Μακρόν τῶν ποταμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἵσαν.

Adde hic dictum Seneca de Tranquillit. animi, cap. 3. Nihil turpius, quam grandis natus senex, qui nullam aliud habet argumentum, quo probet se diu vixisse, præter ætatem.

SED AVRÆ OMNIA DISCERP.) Promissa, & mandata, quæ exitum non habent, poetæ dicere cōsueuerunt à ventis discerpi, vel tota ipsis tradi ab illis, qui fidem violant, nec vllam in partem ipsa seruant, & vt Græci, ita etiam Latini, sic certe Catull. locutus est, cum inquit. *Quæ cuncta ævrij discerpunt irrita venti.* Et in eodem carmine.

*Immemor at iuuenis fugiens pellit vadaremis,
Irrita ventosa linguens promissa procelle.*

Eodem pacto Euripid. in Troadibus.

Ἀργεὶ δνεῖδν, καὶ φρυγῶν ἐπαυέσας
Ἀνέμοις φέρεσθαι πρὸς δίδωμι.

Id est, nō curo, & citò extingui, dissipariq; volo. Nō tantum promissa, & mandata, verum etiam vota, & gaudia, vt declarant hæc Virgilij loca, *reducem vt patria alta videret Non dedit, inq; Notos vocē vertere procelle.* Et de Turno, *nec ferre videt sua gaudia ventos.* Victor. lib. 30. cap. 8.

Modus hic loquendi, tradere auris, ventis, & similes, aut obliuionem, & negligentiam rei, aut spes frustratas significant. Virg. *voti succedere partem Mente dedit, partem volucres disperfit in auras.* Horat. Ode 26. lib. 1. *tristitiam, & metus Tradam proteruis in mare Creticum Portare ventis.* Ouid.

Cuncta ne in aquoreos abierunt irrita ventos?

Cuncta ne lethæis mersa feruntur aquis?

Idem.

*Quæ tibi sunt facienda tamen cognosce, nec Euris
Damea, nec trepidis verba ferenda Notis.*

Catull. ad Orallum.

*Ne tua dicta vagis nequidquam credita ventis
Effluxisse meo forte putes animo.*

Nazianzenus ενληστευλιχ. 1. καὶ εἰ μὲν λευδῆς, αὐραὶ φέρονται. Id quod si falsum est, auræ differant.

- Egressi superant fossas, noctisq; per vmbram
315 Castra inimica petunt: multis tamen ante futuri
Exitio. passim vino, somnoq; per herbam
Corpora fusa vident, arrectos littore currus:
Inter lora, rotasq; viros, simul arma iacere,
Vina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus.
320 Euryale AVDENDVM DEXTRA: NVNC IPSA VOCAT RES.
Hæc iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, & consule longè.
Hæc ego vasta dabo, & lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemq; premit: simul ense superbum
325 Rhamnetem aggreditur, qui fortè tapetibus altis
Exstructus, toto proflabat pectore somnum:
Rex idem, Regi Turno gratissimus augur:
SED NON AVGVRIO POTVIT DEPELLERE PESTEM.
Tres iuxta famulos temere inter tela iacentes,
330 Armigerumq; Remi premit, aurigamq; sub ipsis
Nactus equis, ferroq; secat pendentia colla.
Tum caput ipsi aufert domino, truncumq; relinquit,
Sanguine singultantem: atro tepefacta cruore
Terra, toriq; madent. nec non Lamyrumq; Lamumq;,
335 Et iuuenem Serranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, MVLTOQVE IACEBAT
MEMBRA DEO VICTVS. felix, si protinus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemq; tulisset.
Impastus ceu plena leo per ouilia turbans

(Suadet

340 (Suadet enim vesana fames) manditq; , trahitq;
Molle pecus, mutumq; metu: fremit ore cruento.

EGRESSI SUPERANT FOSSAS) De fossa A
ac vallo castrorum differit Lipsius de Militia libro 5.
dial. 5.

CASTRA INIMICA PETUNT) Non tantum hostilia,
sed etiam perniciofa: nam cum dolore dictum *inimica*,
unde scilicet redituri non erant, quod ex sequenti-
bus comprobatur. Dicendo enim, *multis tamen ante fu-*
turi Exitio, ostendit perniciofa esse castra, quæ ipsis
mortem fuerant allatura. Seruius.

PASSIM VIN. SOM. PER HERBAM CORP. FUSA)
Confer locum Homeri de Vlyse, & Diomede specula-
toribus in castris Troianorum. Est autem Iliad. κ. τῷ δὲ
ἐστὶν ἀστέρης, &c. *Passim* dixit, non more dormientium,
cum ordinatione aliqua, sed ubi quisque ebrietate B
superatus conciderat: non stratos iacere, sed per herbã,
ut non iam dormientium, sed mortuorum funera puta-
rentur. Donatus.

Εἰρημνοὶ καὶ μεθύοντες à Polybio in 6. lib. histor. vo-
cati sunt milites, qui securo animo, & sine ullo metu ho-
stium dormientes oppressi sunt ab aduersariis, & occa-
sionem illis dederunt rei bene gerendæ: quales etiam
inuenisse Latinos, castra Troianorū obsidentes, Nisum
& Euryalum hoc loco Virgil. commemorat. Sed suprã
etiam Nisus ipse ad Euryalum.

Cernis qua Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant: somno, vinoq; sepulti
Procubere.

Quod verò priore exemplo poeta vocauit *corpora fusa*,
cum strata illa esse significare vellet, & ut historicus sua
lingua dixit, *εἰρημνοὺς*, quod latinum verbum proprie
de aqua, & omni humore, cum contigit id, usurpari so-
let, imitatus est in hoc Homerum, ipse enim quoque
cum Carano Merionis auriga, interfecto ab Hectore,
commemoratur habenas, quas ille antea tenebat, humi
sparsas fuisse, inquit, τὰς, ἥντα χεῖρ' ἐπέχευε. Victor. lib. 35.
cap. 17.

Locus hic de Rutulis omni metu, curaque solu-
tis, redigit mihi in memoriam, quod est apud Velleium
libr. 2. Nemo celerius opprimitur, quam qui nihil ti-
met, & frequentissimum initium calamitatis, securitas. D
Quomodo Cyrus fuga simulata, reuersus Scythas vi-
no oneratos, securosque in castris oppresserit, narrat
Iustin. lib. 1. Manauit autem Virgilianum carmen è ve-
na Enniannam ille Annali 12. *somnu repente In campo*
passim mollissimu perculit acres. &c.

ARRECTOS LITTORE CVRRVS) Non, ut so-
let belli tempore, currus paratos habentes ad signum,
ait Seruius. Neglectæ excubiæ, & corrupta rei milita-
ris disciplina, rem verisimilem reddunt. Alioqui incre-
dibile videri poterat, duos adolescentes tantam stra-
gem edere potuisse.

INTER LORA, ROTASQUE VIROS SIMVL) Nulla
specierum discretio apparebat. Confuderat ebrietas, E
quæ solet sobriorum solertia separare.

VINA SIMVL) vasa vinaria, pocula, contentum pro
continente.

AVDENDVM DEXTRA) Audere debet manus, quod
opportuna monstrat occasio.

NUNC IPSA VOCAT RES) hortatur nos oc-
casio.

HAC ITER EST) aperienda est per neces hostium
via, atque ista parte pergendum.

TV NE QVA MANVS SE) Constituti inter eos
erant, quos ad mortuorum vicem strauerat somnus, &
vinum. Tamen prouidus fuit Nisus, ne quis à tergo ad-
ueniens, imprudens inuaderet. Ego, inquit, aperi-
am perfectis cædibus viam, tu prouide, & longius re-
spice, ne à tergo opprimamur incauti. Hactenus ferè
Donatus.

RHAMNETEM AGGREDITVR) Gaudet poemati suo
Latina intexere nomina Virgilius. Propter enim equi-
tes Rhamnenses, hinc Rhamnetis nomen finxit. Sed &
Homeri imitatione Rhânes in tapetibus dormit. Mox
Rhemum in poemate ponit, quod nomē finxit de no-
mine Remi, qui frater conditoris Romæ fuit: sed &
Lamum, à quo Lamiarum familia, ut apud Horat. Ode
17. lib. 3. *Æli vetusto nobilis ab Lamo.* Lamus etiam, ut
Hesychius scribit, regio erat Læstrygonum, & indigena
heros, à quo regio nominata. Etiam Fadium ob Fadio-
rum familiam posuisse videtur, & Cædicum ob Cædi-
cios, Serranum ob Serranos, Numam, & Numanum ob
Numam regem, & Numanos. Salmoneum verò ob vr-
bis Italici nomen, Sulmonem puta: ut & Priuernum
ob urbem cognominem. Capyn ob Capuam, Equico-
lum ab Æquiculis populis. Turneb. lib. 22. cap. 15.

TOTO PROFLABAT PECTORE SOMNV)
Quod ait de Rhamnete, cum toto pectore somnum
proflare, cum suprã vniuersè de Rutulis dixerit, passim
somnia, vinoq; per herbam fusa corpora iacuisse, haud
dubiè de quiete minimè tacita, sed ronchos egregiè tra-
hente, stertenteque accipiendum est. Quem soporem
Cælius Aurelianus medicus (ut docet Mercurialis. Var-
riar. lib. 1. cap. 10.) elegantissimè sorbilem nuncupauit,
in quo videlicet maximus stertor efficitur. Qui, quod
sorbitiois clarissimam imaginem præbeat, præter sen-
sus fidem etiam Plautinus ille Luctio in Militis fabula
manifestum fecit, qui interrogatus à Palæstrione, quid
Sceledrus ageret, sic cum eo sermonem habet L. *serbet*
dormiens. P. quid sorbet? L. illud stertit volui dicere:
sed quia consimile est quid stertas, quasi sorbeas.

SED NON AVG. POT. DEPELL. PEST.) Augurium ab
auspicio differt, quamuis utrumq; ab auibus deductum
sit. Illud enim ab auium gestu, siue garritu: hoc ab ea-
rum inspectione tantum captabatur. Nonius ait, his in-
tellectibus discerni, quod auspiciū sit auium inspec-
tio, & quod ex volatu auium significatur, & vocibus:
augurium autem rerum omnium coniecturas, pruden-
ter, ac diligenter amplectatur.

Pestis, ut aliàs crebro, est mors, & exitium. Home-
ri versus est, unde suum fecit Maro. *ἀλλ' ὅκ' οἰωνοῖσιν ἐρύ-
σαστο κῆρα μέλαιναν.* Et Xenoph. *ἐπεὶ καὶ οἱ μάντις λόγον-
ται δὴ πρὸς ἄλλους μὲν περὶ σαφὲς εἶναι τὸ μέλλον, ἐαυτοῖς δὲ μὴ
περὶ σαφὲς τὸ ἐπὶόν.* German. qui & eiusdem sententiæ ver-
sus è duobus Apollonij locis profert.

SVB IPSIS EQVIS) inter ipsos equos.

PENDENTIA COLLA) quasi ebriorum.

TRVNCVMQVE RELINQVIT) libr. 2. *iacet ingens*
litore truncus.

SANGVINE SINGVLANTEM) palpitantem in san-
guine suo.

TEPEF. CRVORE TERRA, TORIQVE MAD.)
Sicalibi hastam ait tepesfactam traiccto cerebro. Naso,
& Horatius hunc colorem imitati sunt. Hic ita. *In pa-
ris ingulo ferrum, tepesfecit acutum.* Ille sic. *Sanguine*
*Ddd * Tlepole.*

Tlepolemus Lyciam tepefecerat hastam. Ecce ergo, ut A poetæ ex notissima cruoris natura, qui quidem, cum ex venis animantium fluit, calidus fluit, poeticos hos dicendi colores traxerunt, ut vulnerato aliquo, terram eo profluente tepefieri, & ferrum seu hastam, aut tale quod in vulnere tepefactum dicant. At verò historicus satis habuisset, in ingenti cæde facta, abunde profusi sanguinis copiam enarrare, nullo cruoris epitheto appposito. Erythraeus.

ILLA QVI PLVR. NOCTE LVSERAT.) Qui in multam noctem luserat.

IACEBAT MVL. MEMB. DEO VICTVS) Simili pæne modo de Sileno temulento Eclog. 6.

Silenum pueri somno videre iacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho.

Dat nobis hic occasionem poeta dicendi aliquid aduersus ebrietatem, & vinolentiam. Dicemus autem ex D. Chrysostomo de malis, quæ cõciliat ebrietas. Ille igitur Homil. super illud Apost. Vino modico utere. *Quid enim ebrietate miserabilius? Mortuus est animatus ebrius: demon est voluntarius: morbus veniam non habens: ruina excusatione carens: commune generis nostri opprobrium. Non enim in conuentibus tantum inutilis ebrius, aut in priuatis, & publicis negotiis, sed etiam solo est aspectu omnium grauissimus, fetores exhalans teterrimos, eructationes, & oscitationes, & voces ebriorum insuauis, atque molesta, eos qui spectant, & simul sunt, extrema abominationis implent.* Haec tenus ille. De bibonibus, comedonibus, ventrisque mancipiis scitè dictum à Philone, lib. de sacerdotum honoribus. *Venter nihil est aliud, quam præsepe bruta concupiscentia: quæ potationibus rigatur, & ingluvie, inundatur aliis post alios cibi, potusq; delictis, suis more gaudens in cæni volutabro degere. Proinde locus excrementis dicatus conuenientissimus est illi turpi, & intemperanti pecundi.*

SI PROTINVS ILLVM EQ. NOCTI LVD.) Si ludendo perrexisset, si continuasset ludum vsque ad diluculum, sicut poeta subdit, *in lucemq; tulisset.*

IMPASTVS CEV PLENA LEO) Apparet Virgilium, cum fecit Nisum, & Euryalum per media castra hostiũ transeuntes magnam cædem fecisse, imitatum fuisse, Homerum: vsus est enim etiam eadem collatione, rei collustrandæ causâ, qua vsus antea fuerat eo loco princeps poetarum. Cum enim ostendere vellet Homerus, & quasi ante oculos eorum, qui legerent, constituere impetum Diomedis in Thraces, inquit.

Ως δὲ λέων μήλοισιν ἀσημάτωσιν ἐπελθὼν

Αἰγᾶσιν, ἢ οἷοισι καὶ φρονέων ἐνοεῦσθαι

Ως μὲν θηρίαις ἀνδρᾶς ἐπὶ ὄχετο τυδέ οἱ υἱός.

Victor. lib. 27. cap. 16. * *Sauum pecoris hostem vocat leonem Catullus, congruenter & Virgilianis verbis. Traxit hanc similitudinem à Virgilio Silius lib. 2, cum Saguntum captam describit.*

Ceu stimulante fame, cum victor ouilia tandem
Faucibus inuadit siccis leo, mandit hianti
Ore fremens imbelles pecus, patuloque redundat
Guttur ructatus large cruor, incubat altis
Semefæ stragis cumulis, aut murmure anhele
Infrensens, laceros inter spatiat aceruos.
Latè fusa iacent, pecudes, custosque molossus,
Pastorumque cohors, stabuliq; gregisque magister,
Totaque vastatis disiecta mapalia lectis.

SV ADET ENIM VESANA FAMES) quos improba ventris Exegit cacos rabies, dixit. 2. Æneid de lupis esurientibus.

MOLLE PECVS) Et pelle, & lana, & carnibus, & viribus molle pecus ouis. Horatius Ode 2. Epod. *Aut tondet infirmas oues.*

MVLTVMQVE METV) Sic lib. 12. stat pecus omne metu mutum. Lucret. lib. 1. de Iphigenia immolanda. *Muta metu terram, genibus, summissa petebat.* * *Ἄλογα dicuntur Græcis bruta animalia, quod ratione carent non quod sermone: quemadmodum necesse erit eos dicere, qui partem rationis eisdem videntur tribuere, quamquam malè, & impiè.*

Nec minor Euryali cædes: incensus & ipse

Perfurit, ac multam in medio sine nomine plebem,

Fadumq; Hebesumq; subit, Rhoetumq; Abarimq;

345 Ignaros: Rhoetum vigilantem, & cuncta videntem:

Sed magnum metuens se post cratera tegebat.

Pectore in aduerso totum cui cominus enssem

Condidit assurgenti, & multa morte recepit.

PVRPVREAM VOMIT ILLE ANIMAM: & cum sanguine mista

350 Vina refert moriens. Hic furto feruidus instat.

Iamq; ad Messapi socios tendebat, ubi ignem

Deficere extremum, & religatos rite videbat

Carpere gramen equos: breuiter cum talia Nisus

(Sensit enim nimia cæde, atq; cupidine ferri)

355 Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.

POENARVM EXHAVSTVM SATIS EST: via facta per hostes.

INCENSVS ET IPSE PERFVRIT) exemplo Nisi in D lum insigne nomen, quia nullum insigne factum, & de nomine sine notitia venit. ἀνορύμους appellat Homerus.

MVLTV IN MED. SINE NOM. PLEB.) Bene expressit, & bellatoris peritiam, & tyronis inconsideratam audacitatem. Nam Nisus reges interimit, Euryalus sæuit in plebem. Sallust. Et insolentia audius malefaciendi. Sine nomine autem, id est, sine gloria, quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina. Seruius. * *plebs sine nomine, est vulgus ignobile, milites gregarij, quorum ideo nul-*

IGNAROS) ad omnes pertinet, excepto Rhoeto, qui solus occisus est sciens, & conspiciens vniuersa. Donatus.

MAGNUM MET. SE POST CRATERA TEG.) Demagno, & vasto quodam cratere, quem sublatum Theleus in Eurytum centaurum iecit, in nuptiis Pirithoi, vide Metamorph. lib. 12

MVLTA

MVLTÀ MORTE RECEPIT) cum multo morientis A
cruore gladium recepit, eduxit è vulnere.

PVRPUREAM VOMIT ANIM. Iuxta illos, qui ani-
mam dicunt esse sanguinem. Vide Cæl. Rhodigin. lib.
8. cap. 11.

CVM SANG. MISTO VINA REFERT MORIENS)
Stat. 5. Thebaid. *ingulisq; modo torrentis apertis Sanguine commixto redeuntem in pocula Bacchum.* Vide lib. 2.
Æneid. de cæde Politæ. *Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit. Vina,* quæ paulò antè ingurgitauerat.
* *Purpuream vomit ille animam, & prius dimidium sequentis sic lib. iam iam nominato imitatus est Naso.* Sanguinis ille globos pariter, cerebrumq; merumq; Vulnere, & ore vomens.

HIC FVRTO FERVID. INSTAT) Hic tanto ma-
gis perficiendis cædibus operam dabat, quanto videbat
occasionē multiplicem suffragari. *Furto*, quia sæuiebat
latenter nocturno prælio: furtiuas cædes persequitur.
Donatus.

RELIGATOS RITE) Non solutos, sed diligen-
ter ligatos: vnde addit, ritè, id est, ex militari consuetu-
dine optimè ligatos Seruius.

ABSISTAMVS, LVX INIMICA PROPINQVAT) Recedendum est, inquit, cum lux proxima sit, quæ nos hostibus posset prodere. Nec immeritò dixit inimicam lucem. Si enim tenebræ profuerunt, ut gloriosa cæpta perficerentur, procul dubio obfutura fuerat lux, quæ nihil relinquit occultum. Recedendum igitur suadebat Nisus. Donatus. Homer. Iliad. κ. ἀλλ' ἵομεν, μάλα γὰρ νῦν ἀνέτα, ἐγγύδι δ' ἡώς.

POENARVM EXHAUSTVM SATIS EST) Bene exhaustum, ut eos ostendat audios cædis fuisse, & cruoris humani.

VIA FACTA PER HOSTES) Dicere Euryalus potuit, occasionem talem non esse perdendam, qua hostes in maiori numero possent trucidari. Hoc ne diceretur, prior Nisus occurrit. Ad statum rei satis abundare, quod factum videbatur. Transitus, inquit, nobis per hostes fuerat necessarius, factus est, quid amplius quærimus? Et considerandum est hoc tempore, non quid amplius infligi debeat, sed quemadmodū vsque ad ipsum Æneam susceptum instruat officium, ne lux ingruens prodatur, quos tenebræ tegunt. Donatus.

- Multa virūm solido argento perfecta relinquunt
Armaq; , craterasq; simul, pulchrosq; tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis
360 Cingula, Tyburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio cū iungeret absens,
Cædicus. ille suo moriens dat habere nepoti,
Post mortem bello Rutuli, prædāq; potiti.
Hæc rapit, atq; humeris nequicquam fortibus aptat:
365 Tum galeam Messapiabilem, cristisq; decoram
Induit. excedunt castris, & tuta capeffunt.
Interea præmissi equites ex vrbe Latina,
Cætera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, & Turno regi responsa ferebant,
370 Ter centum, scutati omnes, Volscente magistro.
Iamq; propinquabant castris, muroq; subibant:
Cū procul hos læuo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum sublustri noctis in vmbra
Prodidit immemorem, radiisq; aduersa refulsit.
375 Haud temere est visum (conclamat ab agmine Volscens)
State viri: quæ causa viæ? quiue estis in armis?
Quoue tenetis iter? nihil illi tendere contrà,
Sed celerare fugam in sylvas, & fidere nocti.
Obiiciunt equites sese ad diuortia nota
380 Hinc, atq; hinc, omnemq; aditum custode coronant.

PHALERAS RHAMNETIS) In donis militari-
bus fuerunt etiam phaleræ. Silius inter dona Scipionis
lib. 15.

---phaleris hic pectora fulget,

Hictorque aurato circundat bellica colla.

Tuuenal. sat. vlt. *Ut leti phaleris omnes, & torquibus omnes.* Et distinguit uterque à torquibus, sicut & Dionysius lib. 10. in Sicij donis discretè posuit, *σεπτὴς, καὶ τὰ φάλαγξ*: torques, & phaleras. Phaleræ demissæ ad pectus pendebant, torques stringebant magis, & ambi-

bant ipsum collum. Diuersitas etiam in forma, quod illæ planiores, & magis iacentes: isti contorti (vox latina, & græca indicat) & ex annulis, aut catellis plexi. An non ipsi quæ catellæ? In Liuius est. lib. 39. C. Calpurnium donasse equites suos phaleris, Quintium alterum Prætozem, suos catellis, ac fibulis. Postponit catellas phaleris, & minoris habet: quia, quod ex narratione videas, minus laudabilis opera Quintianorum. Idem iudicium de torque, si tamen est idem. Hæc Lipsius Milit. lib. 5. dial. 17.

AVREA BULLIS CINGULA) Bullæ hic sunt, A quas Germani vocant *spangen*. Bulla aurea, insigne erat puerorum prætextatorum, quæ dependebant eis à pectore, ut significaretur eam aetatem alterius regendam consilio. Dicta enim est à græco sermone βέ-
λλῃ, quod consilium dicitur latine: vel quia eam partem corporis bulla contingat, id est, pectus, in quo naturale manet consilium. Festus.

Balteum, seu cingulum illud, ex quo gladium suspendebant, veteres singulariter ornabant, eoque velut militiæ præcipuo insigni superbiebant. Bullis honestari cingula plerumque solent ex argento, auro, interdum & gemmis. Inde Varro balteum format, quod cingulum habeat è corio bullatum. Virgil. de Pallantis B cingulo, *notis fulserunt cingula bullis*. Bullæ autem illæ quid fuerint, Isidor. docet. Bullæ, inquit, quod similes sint rotunditate bullis. Livi de Samnitibus, auratæ vaginæ, auratæ baltea illis erant. Aufon. *auratæ fulgentia cingula bulla*. Trebell. Pollio. Cum cingula sua plerique militantium ponerent hora conuiuij, Solonius puer his auratos, constellatosque balteos rapuisse perhibetur. Vbi constellatos accipere possumus, stellulis, aut stellarum in modum lineis decussatis sparsos. De gemmatis balteis apud eundem in Galieno. Gemmato balteo est usus: Claudian. de Parthis. *Parthia quæ tantis variantur cingula gemmis Regales iunctura sinus*. Adi Lipsij Analect. ad lib. 3. de Militia Rom. dial. 3. & C Steuechium ad cap. 3. lib. 2. Vegetij.

QVÆ MITTIT DONA, HOSPITIO) Consuetudo erat apud maiores, ut inter se homines hospitij iura mutuis muneribus copularent, vel coram, vel per internuntios. Sensus ergo nunc talis est. Cædicius quidam Remulo, quum eum sibi absens vellet hospitio iungere, misit phaleras, & cingula bullis aureis, hoc est, clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit: qui postea victus à Rutulis est, & occisus: post eius mortem apud Rhamnetem Rutulum reperta sunt hæc munera. Seruius.

TVM GALEAM MESSAPI HAB.) Non occisi Messapi abstulit galeam: nam pugnaturus est paulò post: sed inuenit iacentem, & sustulit. *Habilem* autem, id est, aptam & conuenientem. sic supra lib. 1. *humero de more habilem suspenderat arcum*.

PRÆMISSI EQVITES EXVRBE LATINA) Non est contrarium illi loco, ubi ait *Sepit se tectis, rerumque reliquit habenas*, quod modò à Latina vrbe venire auxilia commemorat. Intelligimus enim Latinum in principio discordiæ, & tumultus paululùm se abstinuisset: postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia. Nam cum & coetui, & fœderibus interfuisse dicturus est. Seruius.

Et quoniam primo loco dicit. *præmissi*, hoc primum exponamus. Veniebant enim equites, veniebant pedites. Ex utroque cum constat exercitus, non potest vno duci itinere, quia humani gressus generi equino comparari non possunt. Ne igitur per armatos pedites, perindeque oneratos tardarentur, equites primi erant præmissi simul: illi verò (pedites) instructis ordinibus sequebantur ex vrbe Latina. Donatus.

CÆTERA DVM LEGIO CAMP. INSTRVCTA MOR.) Proprie. nam legiones peditum sunt, turmæ verò equitum. Seruius.

Vniuersus enim exercitus Roman. in duas partes fuit diuisus, legiones, & auxilia. Legio certa peditum, equitumque manus fuit, Varrone, & Plutarcho auctoribus, à delectu fortissimorum militum appellata. Plutarchi verba sunt. Εκλήθη λεγεών τῶ λογάδῃ εἶναι τὸς μαχίμους ἐκ πάντων. Vocata est legio, quod lecti ex omnibus essent militares. Ea verò iam inde à Romulo rege instituta est trium millium peditum, & trecentorum equitum. Ex singulis enim tribubus mille conscripti sunt pedites, & centeni equites. [*Hic fuit equitatus, qui in singulas legiones dabatur: sollemnis, inquam, hic equitum numerus, teste Polybio: iustum appellat Livi: Decretæ, inquit, duæ legiones, cum suo iusto equitatu. Hac Lipsius de Milit. Rom. lib. 2. dial. 6.*] Ut autem pedites in cohortes, equites in turmas distributi, sic cohortes in manipulos, turmæ in decurias, manipuli in centurias. Quoniam autem legionem à Romulo acceptis in ciuitatem Sabinis auctam scribit cum Dionysio Plutarchus, propterea eandem etiam à Romulo ad quatuor peditum millia redactam existimauerim. Quæ inde quadrata legio dicta est, auctore Festo. Subsequentibus verò temporibus pro usu reipub. & senatus arbitrio variatum, ut legio modò quatuor, modò sex millium peditum, itemque modò ducentorum, modò trecentorum equitum scriberetur, &c. Lege Vegetium lib. 2. cap. 1. Quid inter legiones, & auxilia intersit, idem cap. 2. ibid. Steuechius. Lege Sigon. de antiq. iure Ciuium Rom. lib. 1. cap. 15. Lipsium Milit. lib. 2. dial. 5. In Analectis autem eiusdem dialogi varia nomina legionis græca, & latina producit in medium, *σεπτόπεδον, σεπτενμα, δέμα, τάξις, τέλος, τεῖχος*, numeri, ordines, virtutes.

SCVTATI OMNES.) Non clypeati, nam clypei peditum sunt, scuta vero equitum. Seruius.

GALEA EURYAL. SVBLVST. NOCTIS) Sublustris nox est, habens aliquid lucis. Horat. *Nocte sublustrinihil astra præter Vident*. lib. 9. *Luna sub luce maligna*. ἀμφιλύνη Græci. Attulit hæc Niso, & Euryalo ex aduerso euentus exorients, ut ea hora illi egrederentur è castris Rutulorum, qua venientes hostes prope ingressum fuerunt. Attulit & incuria Euryali malum, qui fulgorem galeæ non abscondit. Seruius. Donatus.

QVÆ CAVSSA VIÆ, QVIVE ESTIS) Triplex interrogatio. Quod secundo loco queritur, ordine, & natura rerum primum est, primumque interrogari debuit, qui sint. Deinde quod tenderent: postremo qua de causa. Sed huiusmodi ordo negligitur à poetis. &c.

NIHIL ILLI TEND. CONTRA) Obmutuerunt, nihil contra responderunt. Tendo contra sermonem tuum, id est, tibi respondeo. Seruius.

CELERARE FVGAM IN SYL. ET FIDERE NOCTI) Nutriebat fugientium spem qualitas loci, & noctis opportunum tempus, quæ ipsa in contrarium versa sunt. Donat.

OBIICIUNT EQVIT. SESE AD DIVORT. NOTA) Potuerunt inter initia existimari fuisse de numero Rutulorum. Sed cum Volscanti nihil responderetur, intellectum est, hostes esse potius, quam socios. Proinde notitia locorum instructi clauserunt custodibus syluam, & omnia loca, per quæ euadi potuisset, tenuerunt. Donatus.

Diortia, ex legat, unde in diuersa via deflectunt. A iugis ad diuortia aquarum castra posuisse. Et Cic. lib. 2. ad famil. Qui mons mihi cum Bibulo communis est, diuisus aquarum diuortijs. Idem 2. de Orat. Sic ex communi sapientum iugo sunt doctrinarum facta diuortia.

ADITVM CVSTOD. CORON.) Sincerior lectio, abitur, quam aditum: cingunt enim syluam, ne habeant, unde abire possint. Seruius.

- Sylua fuit latè dumis, atq; ilice nigra
 Horrida, quam densi complerant vndiq; sentes:
 Rara per occultos ducebat semita calles.
 Euryalum tenebræ ramorum, onerosaq; præda
 385 Impediunt: fallitq; timor regione viarum.
 Nisus abit: iamq; imprudens euaserat hostes,
 Atq; locos, qui post Albæ de nomine dicti
 Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat.
 Vt stetit, & frustra absentem respexit amicum,
 390 Euryale infelix, qua te regione reliqui?
 Quæue sequar? rursus perplexum iter omne reuoluens
 Fallacis syluæ, simul & vestigia retro
 Obseruata legit, dumisq; silentibus errat.
 Audit equos, audit strepitus, & signa sequentium.
 395 Nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures
 Peruenit, ac videt Euryalum, quem iam manus omnis
 Fraude loci, & noctis, subito turbante tumultu,
 Oppressum rapit, & conantem plurima frustra.
 Quid faciat? qua vi iuuenem, quibus audeat armis
 400 Eripere? an sese medios moriturus in hostes
 Inferat, & pulchram properet per vulnera mortem?

SYLVA FUIT LATE DVMS) Sylua occupata fuit B ficat ex Græco: cui nos etiam præpositionem adijci-
 sentibus per immensam latitudinem fuis, ilicibus ni-
 gris, ramosis, & spissis tenebrosa, vt præter obscuri-
 tatem noctis, alias, atris frondibus suis, tenebras addu-
 ceret. Donatus.

*RARA PER OCCVLTOS DVCEB. SEM. CALLES) Difficilis transitus, & plena inuestigatione, quæ sit in-
 ter angustos calles poterat aperiri. Callis quid sit, ipse
 poeta exposuit: viæ quippe sunt per angustæ inter du-
 mos, quæ vix admittunt transitu. Duo igitur subsidia, vi-
 dendi, atq; gradiendi fugientibus negabantur. Donat.*

*EURYALVM TENEBRÆ RAM.) Euryalum etiam
 quominus expedire fugeret, præter tenebras impedi-
 bat præda, quam portabat. Et timor faciebat, vt viam
 amitteret. Multis excusationibus excusatur Euryalus.*

IMPRVDENS) Euryali remanentis.

*ATQVE LOCOS) Legitur etiam, lacus: sed lacus
 ideo, quod Alba inter montem excelsum, & lacum ma-
 gnum est condita. De lacu Cic. I. de nat. deor.*

*FRVSTRA ABSENTEM RESP. AMICVM) Retror-
 sum aspexit, & cum eum, cuius causa hoc fecisset, ani-
 maduertisset absentem, frustra, inquit, respexit.*

*EURYALE INFELIX) Donatus docet vocem infe-
 liz etiam ad Nisum posse referri, hoc sensu, O Eurya-
 le, ego infelix qua te regione reliqui? Lege locum. Se-
 quitur Donatum Seruius.*

PERPLEXVM ITER) Festus, plexa, colligata signi-

*ficat ex Græco: cui nos etiam præpositionem adijci-
 mus, cum dicimus, perplexa. Terent. Eunuchus Per-
 gin' scelestæ perplexæ loqui? Verbum perplexabile est a-
 pud Plautum.*

*AVDIT EQVOS, AVDIT STREPITVS) Tan-
 tum inter ipsum, & hostes supererat spatij, vt ad eius
 aures equorum strepitus, & sequentium hostium signa
 peruenirent. Donatus.*

*NEC LONGVM IN MEDIO TEMPVS) inter audi-
 tum sonitum, & visum Euryalum.*

*CVM CLAMOR AD AVRES) clamor de capto Eu-
 ryalo.*

*FRAVDE LOCI, ET NOCTIS) Suprà dixit,
 fallacem syluam. Est Euryali capti defensio, ne per iner-
 tiam videatur factus esse captiuus. Donatus.*

*CONANTEM PLVR. FRVSTRA) In ipsis tamen
 angustijs non sibi defuit: conatus est quippe multa
 pro se: sed contra tot difficultates obtinere non valuit.
 Donatus.*

*QVID FACIAT? QVA VI) Deliberatio Nisi, ser-
 uet amicum pugnando, an, quia contra tantam multi-
 tudinem nihil profecturus videbatur, occumbat cum
 amico, & quidem pulchro genere mortis: pulchrum
 enim est mori pro amicis.*

*PROPERET MORTEM) Mori properet, multis Rutu-
 lorum confossus vulneribus. Est autè frequens vsus verbi
 appero, in voce agere. Hor. Ode. 22. Ep. Muricibus Tyria
 Ddd* 3 iterata*

iterata vellere lana Cui properabantur, id est, properè, & A properè cudunt. Propert. Quod si fortè tibi propera summo studio texebantur. Virgil. Georg. 4. Ac velu- rint fata quietem. Plura Lamb. ad Odam 6. lib. 2. silentis cyclopes fulmina massis Cum properant, id est,

- Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur.
Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori,
405 Astrorum decus, & nemorum Latonia custos.
Si qua tuis vnquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendiue tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, & rege tela per auras.
410 Dixerat: & toto connixus corpore ferrum
Conijcit: hasta volans noctis diuerberat umbras,
Et venit aduersi in tergum Sulmonis, ibiq;
Frangitur, ac fixo transit præcordial ligno.
Voluitur ille, vomens calidum de pectore flumen
415 Frigidus, ET LONGIS SINGULTIBVS ILIA PVLSAT.
Diuersi circumspiciunt: hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure.
Dum trepidant. it hasta Tago per tempus vtrunq;
Stridens, traiectoq; hæsit tepefacta cerebro.
420 Sæuit atrox Volscens, nec teli conspicit vsquam
Auctorem, nec quò se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Perfolues amborum, inquit. simul ense recluso
Ibat in Euryalum.

OCYVS ADDUCTO TORQ.) Citò reduxit cum B
hastili dexteram: citò ideo, ne locum mutarent, qui
Euryalum tenebant. Reductio autem manus ideo fit,
vt fortius exeat telum. Donatus.

TV PRÆSENS NOSTRO) Eclog. 1. *Nec tum præ-
sentes alibi cognoscere diuos.* Ponitur & in alijs rebus præ-
sens, declaratque efficientiam, vim, potestatem, & id
quidem tam in bonam, quam in malam partem. Causa
hæc est, quod quæ utilia, ac salutaria sunt, si adhibe-
antur, fiantq; præsentia, celerius, ac vehementius pro-
sunt, quam si remota sint. Et noxia quæ sunt, quis gra-
uius nocitura dubitet, si vicina sint, & proxima, quam
si remotiora fuerint? Quomodo igitur præsens auxili-
um, remedium pro potente, valido, efficaci: sic præ-
sens, præsentissimum venenum, periculum, & similia
pro maximè noxijs, certis, magnis dicimus. 55

ASTRORVM DECYS, ET NEM.) Amant numina
laudari, quum rogantur, ait Donatus: profectò etiam
homines. Horat. Ode 12. lib. 1.

---- micat inter omnes
Julium sidus, velut inter ignes
Luna minores.

vbi stellis omnibus præfert lunam: nam quod ad nostrum
aspectum attinet, multò quavis stella & maior, & luci-
dior est. Vnde & regina siderum eidem carmine sæcu-
lari. Quod verò eandem custodem nemorum vocat, in-
de est, quia eadem in cælis luna, in sylvis Diana, & apud
inferos Hecate. 55

PRO ME PATER) Ex paternorum meritorum
fiducia, velut debitam gratiam reposcit.

SI QVA IPSE MEIS) Ecce addit etiam obsequia
sua, vt ostendat, se quoq; eius esse cultorem. Sic Chry-
ses ad Apoll. lib. 1. Iliad.

SUSPENDIVE THOLO) Solebant veteres de præda
dijis immolare, & partes quasdam etiam ijs interdum
suspendere de tholo, & consecrare, vt Dianæ aprorum
capita, & ceruorum cornua, vt est Eclog. 7. Statius lib.
2. Thebaid.

---- figamq; superbis
Arma tholis, quæq; ipse meo quæstare uenxi
Sanguine, quæq; dabis captis Tritonia Thebis.

Vbi Placidius Luctatius, seu Placidus Lactant. inter-
pres, tholus est in media templi camera locus, in quo
vouentium primitiæ, aut exuiæ figebantur. Et lib. 9.
seu iam sub culmine fixus Excubat, antiquo seu pendet
gloria luco. Ad quem locum iterum idem. Alia sunt
quæ figuntur, alia quæ à pastoribus templorum tholis
suspenduntur. Dentes, & cornua figuntur: pelles, & a-
lia suspenduntur.

Tholus, vt describitur à Philandro in Vitruuium
cap. 7. est ædificij camera, quæ altius crescens, rotunda
forma in fastigiatum cacumen definit, à quo πάνθειον do-
λος δὲς εἶναι scripsit Dio lib. 53. Re enim vera Panthe-
um est hemisphærio tectum, hoc est, circulata camera,
inque medio hemisphærio lumen ad circinum factum.
Aliàs est testudinis umbilicus, id est, veluti scutum in
medio tecto, quo trabes omnes conueniunt, vbi dona
suspendebantur, auctore Seruio.

ALTA AD FASTIGIA FIXI) In huiusmodi
donorum consecrationibus, & oblationibus probati
scripto-

scriptores libenter vsi sunt verbis *ponere*, & *figere*. Pro-
pert. lib. 2. *Suscipere*, & *Veneri ponere vota iuuat*. Ti-
bull. eleg. 1. lib. 1. *Libatum* (pomum) agricola ponitur
ante deo. Iulius Obsequens. sacrificatum tum à Roma-
nis, dona que in templo posita. Propert. lib. 2. *Magna*
ego dona tua figam Cytherea columna. Liuius li. 34. Et ante
fixa fœtalia deorum irridentes. Hæc in Tibullum Ach-
illes Statius.

TYRBARE GLOBVM) Sana petitio. Nam quia im-
possibile fuerat vincere, petit, ut saltem perturbet telo-
rum beneficio, quod & factum est. Seruius.

TOTO CONNIXVS CORPORE) aut quia paulo lon-
gius stabat: aut quia mittebat iratus.

HASTA VOLANS NOCTIS) Expressum hic bene-
ficio deæ, & humanæ fortitudinis robur. Hastam e-
nim Rutuli Sulmonis scutum excipit, & per scutum
penetrans, in præcordia transit. Donatus.

ADVERSI IN TERGV) Perplexos hic locus ha-
bet Grammaticos, quod & tergum, & aduersi dicat:
cum tergum sit in auerso. Itaque tergum pro clypeo ac-
cipiunt. Ego, *aduersi* interpretor, qui erat è regione,
et si non aduerso pectore: ut in eodem libro. *Sed furor*
ardentem, cadisq; insana cupido Egit in aduersos: Id est,
in eos, qui ante eum ex aduersum ei erant, et si tergum
auerterant, & fugerant. Itaque mox sequitur, & *raptas*
fugientibus ingerit hastas In tergum. Hasta porro hic fra-
cta est ipso impetu, ut funderetur: ita lignum, & hostile
fissum, & ipsa fissione acuminatâ præcordia transijt: nâ
fissorum fragmenta asperantur in aciem plerumque, &
penetrabilia redduntur, ut in Henrici regis facto di-
dicimus. Turneb. lib. 29. cap. 25. * *Henricum 11. Francis-*
ci 1. Regis Francorum filium intellige, qui ludis equestribus, in nup-
tij filia ab aduersario, assula de eius hastili per galæ foramen in ocu-
lum, & ita in cerebrum regis dissiliente, & impacta, est letho datus.
Qui historiam melius norunt, certius referant. Genus mortis pa-
tesci.

VOLVITVR ILLE VOMENS CALID.) Lucret. lib.
2. *Sanguinis expirans calidum de pectore flumen*.

FRIGIDVS) *Frigidus*: id est mortuus, mori-
bundus, seu moriens: nam in mortis mentione sæ-
pe videas usurpatum frigus, frigidus. Horat. Satyr. 2.
lib. 1. & *maiorum ne quis amicus Frigore te feriat*. Luc.
lib. 3. *Et gelidos artus in lethi frigore linquit*. Superfede-
bo pluribus exemplis, cum aliâs alibi non pauca attule-
rim. Aliquando est venenatus, ut, *Frigidus in prato can-*
tando rumpitur anguis. Aliquando segnis, imbellis, ut
lib. 11. *Largus opum, & lingua melior, sed frigida bello*
Dextera. Nonius.

DIVERSI CIRCVMS.) Non omnes vnam partem
intuebantur, sed alij aliam, volentes nosse teli aucto-
rem. Pacuvius Medea. *Diversi circumspicimus, horror*
percipit.

TELYM LIBRABAT AB AVRE) Gestus iaculantis. A
libratione huiusmodi, libratores antiquis, quod no-

tauit German. prolato loco ex Taciti 13. Annal. Libra-
toribus, funditoribusq; attributus locus, unde eminus
glandes torquerent, ne qua pars subsidium laboranti-
bus ferret, pari vndiq; motu.

IT HASTA TAGO) Longiuscula, sed erudita dispu-
tatio est apud Iouianum de Aspirat. lib. 1. utrum, H, sit
littera. Ad probandam partem aientem, hoc præter cæ-
tera argumentum adducitur, quod nonnunquam ita
locatur in versu, ut eius in syllaba, quæ brevis præcede-
bat, producat. Exempli loco hic versus statuitur, in
quo, ut vides, syllaba, it, producit, vi tantum conse-
quentis aspirationis: non quod natura metri breuē il-
lic toleret syllabam posse collocari: nullum siquidem
est genus cæsurae, per quam brevis longa fieri queat.
Respondet postea in partem negantem his verbis. Par-
ticulam, it, in hoc versu non præsentis esse temporis,
sed præteriti, quæ sit concisa de præterito iuit, cuius
prima producta sit naturaliter. Quoties enim concisio
fit in hunc modum, quantitas syllabæ non mutatur.
Cum enim dicitur *existimauit*, ipsa pronuntiatio do-
cet, a, produci in penultima syllaba, cui si adimas, vi,
dicasq; *existimat*, pro *existimauit*, syllaba, mat, serua-
bit productionem suam, retinebitq; accentum, quem
habebat stante integra dictione. Hoc exemplum ideo
posui, quoniam Donatus dicit, Terentium in illo suo
prologo posuisse *existimat*, pro *existimauit*. Similiter,
immugit, pro immuguit, & it, pro iuit. Quamquam
cum dicitur *immugijt a ijt*, dempta tantum, v, littera,
corripitur. Nam vocalis ante vocalē more nostro corri-
pitur, nisi fuerit diphthongus, paucis quibusdam excep-
tis. Quin etiam affirmare audent, Virgilium reliquisse
scriptum, non, it, sed ijt, cum duplici, ij, cum sequatur
versus, habens præteritum tempus, qui est, *stridens*,
traiectog; hæsit tepe facta cerebro. Non enim hæret dixit,
sed hæsit. Siue igitur, it, pro iuit, siue, ijt, legatur, volunt
ob eas, quas attuli rationes, H, in hoc versu vim litteræ
nullam habere.

IT HASTA PER TEMP. VTRVMQVE STRID.) Lib.
12. de hasta, quàm in Turnum Æneas contorsit. *Per me-*
dium stridens transit semur. Ennius Annali 11. *Missaq;*
per pectus, dum transit, striderat hasta. Attius stridenti-
tibus litteris eandem fere extulit sententiam. *Fraxinea*
fixa ferox infensa infunditur ossis. Homerus. Αἰχμὴ δὲ
σέβαιο δὲ αἰσίο παρὰ πόδα. Hieron. Columna.

SÆVIT ATROX VOLSCENS, NEC TELI) Plus
crescebat iracundia Volscensis, quod auctor facti non
apparebat, nec constabat, unde vitio debuisset exposci.
Donat.

TV TAMEN INTEREA CALID. M. SANG POEN.)
Quoniam latet, inquit, socius tuus, tu interim donec
ille inuenitur, duorum pœnas expendes. Ennius Annal.
lib. 1.

Nec pol homo quisquam faciet impunè animatus
Hoc, nisi tu: mihi nam calido das sanguine pœnas.

-----Tunc verò exterritus, amens

425 Conclamat Nisus: nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.

ME, ME: ADSVM QVI FECI: IN ME CONVERTITE FERRVM,

O RVTVLI. MEA FRVVS OMNIS: nihil iste, nec ausus,
Nec potuit (cælum hoc, & sidera conscia testor.)

430 TANTVM INFÆLICEM NIMIVM DILEXIT AMICVM.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus

Transa-

- Transadigit costas, & candida pectora rupit.
 Voluitur Euryalus letho: pulchrosq; per artus
 It cruor, inq; humeros ceruix collapsa recumbit:
 435 Purpureus veluti cum flos succisus aratro
 Languescit moriens, lassoue papauera collo
 Demisere caput, pluuia cum forte grauantur.
 At Nisus ruit in medios, solumq; per omnes
 Volscenitem petit, in solo Volscenite moratur.
 440 Quem circū glomerati hostes, hinc cominus atq; hinc
 Proturbant. instat non segnius, ac rotat ensem
 Fulmineum: donec Rutuli clamantis in ore
 Condidit aduerso, & moriens animam abstulit hosti.
 Tum super exanimem sese proiecit amicum
 445 Confossus, placidaq; ibi demum morte quieuit.
 Fortunati ambo: SI QUID MEA CARMINA POSSUNT,
 NULLA DIES VNQVAM MEMORI VOS EXIMET ÆVO:
 Dum domus Æneæ capitolī immobile saxum
 Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit.

AVT TANTVM POTVIT PERFERRE DOLOR.) Ti-A
 bull. *O ego ne tantos possim perferre dolores.* Deferere a-
 micum in tanto discrimine, fuit illi omni tormento, &
 morte acerbior: potuisset omnes dolores facilius ferre.

ME, ME, ADSVM QVI FECI) *Me, me,* subaudi,
 interficite: abrupta oratio, ex dolore. Verissimè ad De-
 monicum Ilocrates. *Δοκίμαζε τὸς φίλους ἐκ τῆς πῆς πρὸς
 τοὺς βίον ἀνθρώπους, καὶ τοῖς ἐν τῇ κινδύνῳ κοινωνίας. Τὸ μὲν
 ἴδιον χρυσίον ἐν τῷ πρὸς ἀνθρώπους, τὸς δὲ φίλους ἐν ταῖς
 ἀνθρώπων διαγνώσκουσαν.* Id est. Amicos in vitæ calamita-
 te, tum in periculorum societate cognosces. Nam vt
 aurum igne exploratur: sic amicorum fides rebus ad-
 uersis declaratur. Et est profectò insigne summi cuius-
 dam amoris indicium, velle pro altero mortem perpe-
 ti: aut certè præsens mortis discrimen adire. Quin hoc
 amantibus proprium, & peculiare, ait in Symposio Pla-
 to, vt alij pro alijs mortem obeant, non viri tantum,
 sed etiam mulieres. Quare & Tibull. Messallæ suam fi-
 dem, charitatemq; ex isto loco commendat.

*Pro te vel rapidas ausim maris ire per undas,
 Aduersis hyberna licet tumeant freta ventis:
 Pro te vel solus densis obsistere turmis,
 Vel paruum Ænææ corpus committere flamma.
 Sum quodcumq; tuum est.*

CÆLYM HOC, ET CONSCIA SIDERA TESTOR) *Æneid. 4. Testatur moritura deos, & conscia fati sidera.*
 Vbi Seruius, id est, planetas, quibus factorum ratio con-
 tinetur. Putemus inde dictum hoc, quod astris diuini-
 tatem tribuerent. *Æneid. 2. Sinon, Vos æterni ignes, &
 non violabile vestrum Testor numen ait.* Immo *ἑὶς ἑὶς*
 currere, quoniam stellas, quas credebant deos, animad-
 uertebant continuata motione volui.

MEA FRAVS OM. NIHIL ISTE NEC AVSVS, NEC
 POT.) Excusat amicū à voluntate & facultate, & propri-
 um crimen, si ita dicendum est, confitetur, & hanc cō-
 fessionem suam iuramento confirmat.

TANTVM INFELICEM) Potuit dici, si reus non
 est, quid hinc facit, vel cur rectum est? Occurrit ultro, &
 ait, *Tantum infelicem,* &c. Amor eius erga me non si-
 uit à me seiungi, quamuis nihil posset. Donatus.

NIMIVM DILEXIT AMICVM) Auxit significatum
 verbi *dilexit*, cum addidit *nimum*, fecitque vt esset idē,
 quod amavit. Amare enim plus est, diligere minus. Cic.
 ad Brutum. Clodius trib. pl. designatus valde me dili-
 git, vel (vt ἐμμελὲς λέγειν dicam) valde me amat. Idem ad
 Dolabellam. Quis erat, qui putaret ad eum amorem,
 quē erga te habebā, posse aliquid accedere? Tantum ac-
 cessit, vt mihi nunc denique amare videar, antea dile-
 xisse.

TALIA DICTA DABAT, SED VIRIB.) Nisus qui-
 dem loquebatur, quæ Euryalo prodesse potuissent: sed
 hostis tenuit intentionem suam, & quantum iræ gere-
 ret animo, in ictu, quo Euryalum percussit, ostendit:
 nam viribus omnibus adegit ensem per costas eius, &
 pectus. Donat.

TRANSADIGIT COSTAS) Lib. 12. *Transadigit
 costas, fuluaq; extendit arena.* Ibid. *crudo Transadigit
 costas, & crates pectoris ense.* Transuerberare dat hastis.
 Vt lib. 10. *Vibranti cuspis medium transuerberat ictu.*
 Et lib. 11. *Aduersi longa transuerberat abiete pectus.* Rur-
 sum lib. 10. *illa (halta) volans clypei transuerberat ora
 Maonis, & thoraca simul cum pectore rumpit.*

VOLUITUR EURYAL. LETHO) Aut septimus
 est, aut datiuus. Si datiuus, figuratum est, in lethum,
 vt, *It clamor calo.* Ex hoc versu, & sequentibus comparauit sibi
 suos Silius lib. 12. *Sibi Pedianus Cinyper puerum, seu adolescentem
 arma Pauli consulis ab Annibale sibi donata gerentem interficit.*

Soluitur omne decus letho, niueosque per artus
 It stygius color, & formæ populatur honores.
 Ambrosiæ cecidere comæ, violataq; ceruix
 Marmoreum in iugulum collo lambente recumbit.

PURPUREVS VELVTI CVM FLOS) Aptè adole-
 scentem morientem cum flore marcente confert. Mo-
 nostich. *εἰς νεότητά.*

Ἀμύνδης σύνολον ὡδὲν ἄνθος διαφέρει.

Prorsum inuenta floribus similima.

Ouid. Metamorph. lib. 10. de Hyacintho puero mori-
 ente, sine controuersia hunc Maronis locum adum-
 brauit.

*Vt si quis violas, rignosq; papauera in horto,
 Liliq; infringat fuluis harentia virgis:*

Mar-

*Marcida demittant subito caput illa grauatam,
Nec se sustineant, spectentq; cacumine terram.
Sic vultus moriens iacet, & defecta vigore
Ipsa sibi est oneri cernix, humerog; recumbit.*

Virgilium ipsum ad Catullianos hosce respexisse opinor.

----- *velut prati,
Ultimus flos praterente postquam
Tactus aratro est.*

Et ad hos, qui sunt in carmine nuptiali, in comparatione virginitatis, & floris illibati, seu indecerpti.

*Vi flos in septis secretus nascitur hortis,
Ignotus pecori, nullo contusus aratro, &c.*

LASSOVE PAPAVERA COLLO. DEMIS. CAP. PLV-
VIA) Admodum elegans similitudo, qua Homerus est
vsus Iliad. 3.

*Μήκων δ' ὡς ἐτέρωθε κίρη βάλεν, ἢ τ' ἐν κήρῳ
Καρπῷ βρυθουμένη, νοτῆσι τὰ εἰσενήσιν.*

VOLSCENTEM PETIT) Cum gladiatores iam essent in statu, seu in gradu starent, petebat alter, vitabat alter. Petebat dico: ita enim proprie: & ictus ipsi petitiones. Seruius in hunc locum, Petitiones, inquit, proprie dicuntur impetus gladiatorum. Cic. in Catilin. Quot ego petitiones tuas ita coniectas, ut vitari nullo modo possent, parua quadam declinatione, & ut aiunt, corpore excessi: hoc est, lateris sinuatione, ut Prudentius interpretatur. Idem in Oratore. Ut enim athletas, nec multo secus gladiatores, videmus nihil nec vitando facere cautè, nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palæstram quandam: sic oratio neque plagam grauem facit, nisi petitio fuerit apta. Videntur etiam appellasse conatus, inuasionesque singulas, manus. Quintilian. lib. 5. cap. 14. Ut gladiatorum manus, quæ secundæ vocantur, &c. Lipsius Saturnal. libro 2. cap. 20.

QVEM CIRCVM GLOMERATI) De Neoptolemo insidiis Orestis circumuento Euripid. in Androm. ὡς δὲ μιν περιεσθόν κύκλῳ κατεῖχον, & διδόντες ἀμύνοις.

HINC COMINVS ATQVE HINC PROTVRBANT) Huc illuc dextra, læuaque protrudebant miserum. Lib. 10. *Telaq; coniciunt, proturbantq; eminus hostem Missilibus.*

INSTAT NON SEGNIVS) Pedem figit, cum illo congressurus.

ROTAT ENSEM FVLGINEVM) quasi rotam describeret, ita expedite, celeriterque versat. Fulmineum autem, id est, instat fulminis micantem.

CLAMANTIS IN ORE CONDIDIT ADVERSO) Cæsar li. 3. Bell. ciuil. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, gladio in os aduersum coniecto.

PLACIDAQVE IBI DEMVM MORTE QVIEVIT) Ex affectu patientis dictum est, qui cum amico moriebatur. Vel ita: tum demum quieuit ibi morte placida, quum illum vidit à se peremptum, Volscentem puta. Adhuc, ubi vidit à se interemptum Volscentem, hoste cæso, & amici vindicata nece contentus, placida morte quieuit, morte, quam placida mente, & libenti animo subibat.

SI QVID MEA CAR. POSSVNT, NULLA DIES VNQ.) Plin. de versiculis in se à Martiale compositis, epist. 21. lib. 3. Dedit enim mihi, quantum maximum potuit, daturus amplius, si potuisset. Tamen quid homini potest dari maius, quam gloria, & laus, & æternitas? At non erunt æterna, quæ scripsit. Non erunt fortasse, ille tamen scripsit, tanquam essent futura. Idem de auunculo suo, & scriptis Cornelij Taciti, ad eundem Tacitum epist. 16. lib. 6. Quamuis ipse plurima opera, & mansura condi-

derit, multum tamen perpetuitati eius, scriptorum tuorum æternitas addet. Non enim poetæ tantum hoc efficere se posse suis versibus gloriati sunt: sed alij item scriptores id non obscure præ se tulerunt. Epicurus ad Idomeneum, si gloria, inquit, tangeris, notior te epistolæ meæ faciēt, quàm omnia ista quæ colis, & propter quæ coleris. Tradit idem Plinius senior de Appione Grammatico, in præfat. operis sui, seu lib. 1. eum scripsisse, immortalitate à se donari, ad quos aliqua compo-

neret. Seneca quoque ad Lucil. epist. 21. Quod Epicurus amico suo potuit promittere, hoc tibi promitto Lucili. Habeo apud posteros gratiam, posse mecum duratura nomina educere. Idem epist. eadem. Numen Attici perire epistolæ Cic. non sinunt. Nihil illi profuisset gener Agrippa, & Tiberius progener, & Drusus Cæsar pronepos, inter tam magna nomina taceretur, nisi Cic. illum aperuisset.

Venio ad poetæ. Hoc nimirum loquitur & Horat. quod hic Virgil. Ode 8. lib. 4.

*Dignum laude virum Musa vetat mori.
Cælo Musa beat. sic Iouis interest
Optatis epulis impiger Hercules.*

Et Ode 9. lib. eodem.

----- *non ego te meis
Charis inornatum filebo,
Totus tuos patiar labores
Impune tolli, & carpere liuidas
Obliviones.*

Totam lege. Statius lib. 10. Thebaid. de Hoplaco, & Dymante.

*Vos quoq; sacrati, quamuis mea carmina surgent
Inferior clyra, memores superabitis annos,
Forfitan & comites non aspernabitur umbras
Euryalus, Phrygiog; admittet gloria Nisi.*

Tibull.

*Quem referent Musa, vinet dum roboratellus,
Dum calum stellas, dum vehet amnis aquas.*

Eandem sententiam splendide sanè, & ornate persequitur Pindarus, Nem. carm. 7. dicam latinè. Magnæ corporis vires, magnæque animi virtutes, ab hymnis, & laudationibus derelictæ, densis tenebris circumfunduntur. Vnicum est autem rerum fortiter gestarum speculum, quo videlicet illæ posteritati prodantur, atque immortalitati commendentur, & consecrentur, carmen à docto aliquo poeta cōscriptum, quod illarum rerum laudes, tanquam laborum præmia complectatur. Sed nemo vnquam arrogantius cuiquam per scripta sua æternam famam, & nomen indelebile pollicitus est, quàm Cyro pollicetur Theognis, cuius tamen factum nulum memorat.

*Σοὶ μὲν ἐγὼ πῆρ' ἔδωκα, σὺν οἷς ἐπ' ἀπείρονα πόρον
Ποτὴς, κατὰ γῆν πάσαν ἀνείμεν.*

E & quæ sequuntur.

DVM DOMVS ÆNEÆ CAP. IMMOB. SAX.) Hic ego domum Æneæ, familiam Iuliam significari puto, è qua Augustus erat. Domus autem Augusti in palatio, ut scribit Victor de vrbis Romæ regionibus, vnde non incolebat, sed accolebat Capitolij immobile saxum. Ad domum autem Augusti locus erat, qui sedes imperij Romani eodem auctore dicebatur. Et si autem de toto Capitolio intelligi non inepte potest, quod de saxo immobili cecinit, tamen Grammaticis ad Terminum, qui exaugurari non potuit, referri magis placet. Turneb. lib. 22. cap. 15.

Quin & Martialis huius imitatione dixisse videatur lib. 8. *Tarpeia summi saxa dum patris stabunt.* Sunt quæque,

Ecc *

que, qui poetam ad gloriam, priuilegiumq; velut fatale A
Iulie familie hos versus dixisse velint, cui prerogatiua
insignis ad Capitolium habitatio concessa videretur,
quam patriciis omnibus denegatam fuisse docet Plu-
rarch. Roman. *Question.* * *Domus Latinis est saepe fami-*
lia. Lib. 5. domus tenet a quo Sergia nomen. Lib. 1. Cum domus
Asaraci Phthiam clarasque Mycenae Seruitio premet. Cic. ep. 46.
lib. 13. Eum tibi igitur (Apuleio Nostium) sic commendo, ut unum
ex nostra domo. Lib. 10. Ego necessitudinem constitutam habui cum
domo Vestra, ante aliquanto, quam tu natus es. Seneca Hippol. re-
gia proles domus. Historici, ut Plui. arches, Halicarnassens, Linius,
atq; adeo alij, qui de antiquitatibus Roman. scripserunt, unde Ca-
pitolum sit dictum, videntur dubitasse. T. Linius certe non dubitat,
cuius Verba in hac extrema symbola producemus.

Quia autem huius vocabuli originem solus Ar-
nobius videtur non ignorasse, eius verba, ut rei tam ob-
scure, & ignotae lucem quandam afferre possim, in me-
dium adducere non grauabor. li. 6. ait. Sed quid ego hec
parua? Regnatoris in populi Capitolio quis est homi-
num qui ignoret, Toli esse sepulcrum Vulcetanum? Quis
est, inquam, qui non sciat, ex fundaminum sedibus ca-
put hominis euolutum non ante plurimum temporis,
aut solum sine partibus ceteris (hoc enim quidam fe-
runt) aut cum membris omnibus humationis officia
sortitum? Quod si planum fieri postulatis testimoniis
auctorum, Sammonicus, Gramius, Valerianus vobis,
& Falcus indicabant, cuius Toli fuerit filius, gentis &
nationis cuius, ut a germani seruulo vita fuerit spoliatus
& lumine, quid de suis commeruerit ciuibus, ut ei ab-
negata sit patriae telluris sepultura. Condiscetis enim
(quamuis nolle istuc publicare se fingant) quid sit ca-
pite resecto factum, vel in parte, qua vitiosa fuerit ob-
scuritate conclusum: ut immobilis videlicet, atque fixa
obsignati animi perpetuitas staret. Quod cum oppri-
mi par esset, & vetustatis obliteratione celari, composi-
tio nominis iecit in medium, & cum suis causis per da-
ta sibi tempora inextinguibili fecit testificatione pro-
cedere: nec erubuit ciuitas maxima, & numinum cun-
ctorum cultrix, cum vocabulum templo daret, ex Toli
capite Capitolium, quam ex nomine Iouio nuncupare.
Theod. Canter. variar. lect. lib. 1. cap. 11. Vide & Gy-
rald. Syntag. 2.

Inter multa cognomenta Iouis, est etiam *Capito-*
linus, propterea quod in Capitolio summa veneratio-
ne, & exquisitis caerimoniis, donariisque pretiosissimis
ex toto propemodum terrarum orbe, eodem missis ho-
norari solitus est. De ipso Capitolio qui nosse vult qua-
do conditum, quando dicatum, quoties incensum, &
instauratum, ac reliqua demum scitu digna, Tacitum
legat lib. 19. Hic mons ante caput humanum ibidem in-
uentum, cum scilicet templi fundamenta foderentur,
dictus est Tarpeius a Tarpeia virgine, quae ibi a Sabinis
necata est, & clypeis eorum obruta, ut tradit Liuius
lib. 1. Hinc etiam ipse Iupiter ut Capitolinus, sic Tarpe-
ius, & Tarpeius pater appellatus. Propert. lib. 4. *Tar-*
peiusq; pater nuda de rupe tonabat. Ouid. in Fastis. *Iun-*
ctaque Tarpeio sunt mea templa Ioui. Gyrard. Syntag. 2.

Hoc immobile saxum Terminus fuit, de quo sic

450 Victores praeda Rutuli, spoliisque potiti,
Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamneter reperto
Exangui: & primis vna tot caede peremptis,
Serranoq; Numaq; ingens concursus ad ipsa
455 Corpora, seminecesq; viros, tepidumq; recenti
Caede locum, & plenos spumanti sanguine riuos.
Agnoscent spolia inter se, galeamq; nitentem
Messapi, & multo phaleras sudore receptas.

Et

Laetant. lib. 1. cap. 20. Quid qui lapidem colunt infor-
mem, atque rudem, cui nomen est Terminus? Hic est
quem pro Ioue Saturnus dicitur deuorasse. [immò prop-
ter magnitudinem deuorare nequiuisset. Sed quia fabula est, deuora-
uerit sanè: digerere quidem, seu concoquere illum non potuit, ubi enim
Terminus esset?] Nae immerito illi honos tribuitur. Nam
cum Tarquinius Capitolium facere vellet, eoq; in lo-
co multorum deorum sacella essent, consuluit eos per
auguria, utrum Ioui cederent: & cedentibus ceteris, so-
lus Terminus mansit. Vnde illum poeta Capitolii im-
mobile saxum vocat. Iam ex hoc ipso vides, quam mag-
nus Iupiter inuenitur, cui non cesserit lapis: ea fortas-
se fiducia, quod eum de paternis faucibus liberauerat.
Facto itaque Capitolio, supra ipsum Terminus fora-
men est in tecto relictum: ut quia non cesserat, libero
caelo frueretur: quo ne ipsi quidem fruebantur, qui la-
pidem frui putauerunt. Et huic ergo publice supplica-
tur, quasi custodi finium deo: qui non tantum lapis, sed
etiam stipites interdum est. Quid de illis dicam, qui co-
lunt talia? nisi ipsos potissimum lapides, ac stipites esse?
De Termino consule Gyrard. quoque Syntag. 1.

Cassiodorus tradit, aruspice interrogatum, qua-
do imperium Romanum casurum esset, respondisse,
quando saxum Capitolij cadet: addidisseque insuper, si
eueniret, ut vnquam caderet, futurum, ut post 30. millia
annorum iterum resurgeret. tanta artis eius fuit impu-
dencia. Nisi per tantum numerum perpetuitatem intel-
lexerit, quam apertius explicuit Maro, *His ego nec metas*
rerum, nec tempora pono. Et hic, Capitolii immobile saxum.
Nam & serpens apud Homer. Iliad. 2. post nouem passe-
res deuoratos in lapidem mutatus, significasse dicitur,
captae, euerfaeque Troiae gloriam nullo vnquam tempore
perituram, quamquam super hoc aliter alibi Pierius. 45.

Verba Liuij subnectam, unde: & quare immobile
saxum poeta Terminus vocarit, & unde Capitolij no-
men manarit cognoscemus. Lib. 1. in Tarquinio Super-
bo. Inter principia condendi huius operis (templi Io-
uis in monte Tarpeio) mouisse numen ad indicandam
tantam imperij molem traditur deos. Nam cum omni-
um sacellorum exaugurationes admitterent aues, in Ter-
mini fano non addixere. Idq; omen, auguriumq; ita ac-
ceptum est, non motam Termini sedem, vnumq; eorum
deorum non euocatum sacratis sibi finibus, firma, stabi-
liaq; cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio ac-
cepto, secutum aliud, magnitudinem imperij portendens,
prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus
fundamenta templi dicitur apparuisse. Quae visa spes haud
per ambages arcem eam imperij, caputque rerum fore
portendebat, idq; ita cecinere vates, quiq; in vrbe erat,
quosq; ad eam rem consultandam ex Etruria acciuerat.

IMPERIVM PATER ROM. HABEBIT) Pater Roma-
nus est Imperator, cum praesertim Imperatores patres
patriae dicerentur, & hunc titulum Augustus consecu-
tus sit, & pater nomen dignitatis sit. Aufonius in eam
sententiam videtur accepisse, qui ad Theodosium scri-
bens, Maronem imitatus ita dicit. *Tu modeste iussisse pa-*
ter Romane memento. Turneb. lib. 22. cap. 15.

ET IAM PRIMA NOVO SPARGEBAT LUMINE TERRAS

460 TITHONI CROCEVM LINQVENS AVRORA CVBILE:

Iam sole infuso, iam rebus luce reiectis,

Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse

Suscitat: æratasq; acies in prælia cogit

Quisq; suos, VARIISQVE ACVVNT RVMORIBVS IRAS.

465 Quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis

Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur,

Euryali, & Nisi.

Æneadæ duri murorum in parte sinistra

Opposuere aciem (nam dextera cingitur amni)

470 Ingentesq; tenent fossas, & turribus altis

Stant mœsti, simul ora virum præfixa videbant

Nota nimis miseris, atroq; fluentia tabo.

PRÆDA POTITI) Præda victos spoliat: rapina subito venit. Itaque illa victoria gaudet, hæc petulantia. Cornel. Fronto. Intelligit non solum suis armis exutos Nisum, & Euryalum: sed etiam illa præda, quæ Rutulis fuerat ante detracta. Seruius.

NEC MINOR IN CASTRIS LVCTVS) Non fuit minor luctus in castris ex aliorum cædibus, quos primos, & plurimos una simul calamitas strauerat.

TEPIDVM QVE REC. CÆDE LOCVM) Sic lib. 8. *semperque recenti Cæde tepebat humus.* Quidam legunt *tepidam, recentem cæde locum*, etiam Seruius teste, ut sit hypallage. Iam ut apud Græcos *πρὸς*, quod vocabulum cædem significat, etiam sanguis dicitur, ita & hoc loco tepida cæde, id est, tepido sanguine. Turneb. libr. 18. cap. 3.

IAM REBVS LVCE RETECTIS) Suprà, *rebus nox abstulit atra colorem.* Apparebant omnia, quæ nocturnis tenebris fuerant occultata.

ARMIS CIRCVNDATVS IPSE) Non semel narratur Turnus facere, quod aliis imperat: nec debent boni duces existimare, armante se, & pugnante milite, ipsis licere aleam ludere aut pocula ducere. Valet etiam hic quod ait Ouid. Fast. 6.

Sic agitur censura, & sic exempla parantur, Cum index alios quod monet, ipse facit.

ÆRATASQVE ACIES IN PRÆL. COGIT QVISQVE SVAS) Quidam sic legunt, & distinguunt, *aratasq; acies in prælia cogit Quisque suas*, ut sit synthesis. Turnus adhortabatur milites, ad oppugnationem oppidi sese pa-

Arært: duces eum secuti, cohortes expediebant, & quisque colligebat suos.

ACVVNT RVMORIBVS IRAS) Ex Nisi, & Euryali audacia, qui duo stragem tantam nocte illa in castris edidissent.

QVIN IPSA ARRECTIS IN HASTIS PRÆFIG. CAPITA) Tali crudelitate Dolabellam impurum hominem usum fuisse in C. Trebonium: quem Smyrnæ insidiis interfecit, narrat Philipp. libr. 11. Cic. his verbis. Post ceruicibus fractis caput abscidit: idque infixum gestare iussit in pilo, reliquum corpus tractum, atque laceratum abiecit in mare. Virgilius igitur moris huius, ut prisci, mentionem facit. Nam & apud Homerum simile supplicium, de hoste iam mortuo sumit Agamemnon de Hippolocho, Antimachi Troiani filio. Victor. lib. 28. cap. 8. * *Huiusmodi spectaculum quoque factum de capite Galba Imperat. Et auctor est Sueton. cap. 20. Eius verbatim represento. Ille (Otho) caput abscissum Galba, & ad se delatum lixis, calceisq; donavit. Qui hasta suffixum, non singulis brio circum castra portarunt, &c.*

ÆNEADÆ DVRI) durantes in labore. Diximus de notione vocis huius. Georg. ad illa, *Vnde homines nati durum genus.*

TENENT FOSSAS) tuerentur, defendunt.

ATROQVE FLVENTIA TABO) Quæ tabo corrupta, & fœdata agnosci non possent, nisi ab his, qui ea penitus nossent. In eo autem Troianos dolor angebat, quod & tales viros perdidissent, & nihil fuisset Æneæ nuntiatum. Ob id dixit, *Stant, mœsti.* Donatus.

INTEREA PAVIDAM VOLITANS PENNATA PER VRBEM

NVNTIA FAMA RVIT, matrisq; adlabitur aures

475 Euryali: ac subitus miseræ calor ossa reliquit:

Excussi manibus radij, reuolutaq; pensa:

Euolat infelix, & fœminco vlulatu

Scissa comam, muros amens, atq; agmina cursu

Prima petit: non illa virum, non illa pericli,

480 Telorumq; memor. CÆLVN DEHINC QVESTIBVS IMPLET.

Hunc ego te Euryale aspicio? tune ille senectæ

- Sera meae requies? potuisti linquere solam?
 Crudelis: nec te sub tanta pericula missum
 Affari extremum miseræ data copia matri?
 485 Heu, terra ignota, canibus data præda Latinis,
 Alitibusq; iaces. nec te tua funera mater
 Produxi, pressuæ oculos, aut vulnera laui,
 Veste regens: tibi quam noctes festina, diesq;
 Urgebam, & tela curas solabar aniles.
 490 Quò sequar? aut quæ nunc artus, auulsaq; membra,
 Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
 Nate refers? hoc sum terraq; , mariq; secuta?
 Figite me, si qua est pietas: in me omnia tela
 Coniicite, ô Rutuli: me primam absomite ferro,
 495 Aut tu magne pater diuûm miserere, tuoq;
 Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo:
 Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.

VOLITANS PENNATA PER VRBEM FAMA) A tur, quæ indecora, nec visitata essent. Propert. lib. 1. eleg. 19. Ille meo charos donasset funere crines. Ouid. 3. Metam. de Narcissi sororibus. Planxere sorores Naiades & sectos fratris imposuere capillos. Epist. Canaces ad Macareum.

Lib. 11. Etiam fama volans tanti prænuntia luctus,
 Euandrum, Euandriq; domos, & mœnia complet.

Lib. 12.

Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.

Propter celerem in cuncta discursum, angelis, ac ventis alas tribui docet D. Hieron. Comment. in Esaiæ, cap. 6. Eadem de causa plerisque deorum simulacris, Victoriæ, Fidei, Famæ veteres Romani affingebant alas, ut eos statim præstò esse indicarent. Ennius. Fides alma, apta pinnis. Sed & alæ, quas poetæ Mercurio tribuunt, aliud nihil, quam celeritatem, ac diligentiam in obeundo munere significant.

MATRISQVE ADLABITVR AVRES) Tale hoc, quale illud 1. Aeneid. Atque rotis summas leuibus perlabitur undas, præpositio enim ad accusandicatum pertinet, ipsi verbo est apposita, quod Græcis sollempne est. Adlabitur aures, pro, labitur ad aures. Monuimus hac de re & alibi.

MISERÆ CALOR OSSA REL. EXCVSSI MAN. R.) Hom. Iliad. X.

Καυτὴ δ' ἦκουσε, καὶ διμωγῆς ἀπὸ πύργου,

Τῆς δ' ἐλελήχθη γῆρα, καὶ οἱ ἐκπύετο κρητὶς.

Totum hunc locum de luctu matris Euryali super filio, expressum ex Iliad. 22. docet Macrob. lib. 5. cap. 9. vbi Andromache mortem mariti Hectoris lamentatur. Lib. 3. Aeneid. postquam pauor ossa reliquit.

EXCVSSI MANIB. RADII REVOLVTAQVE) ἐράσ-γυα, Ciceroni illustratio, & euidentia: quæ non tam dicere videtur, quàm ostendere: & affectus non aliter, quam si rebus ipsis intersimus, sequentur. Quintil. lib. 6. cap. 2.

FÆMINEO VLVLATV) impatienti, ut, Fæmineo præda, & spoliis, ardebat amore. Et infra de Amata regina, Fæmineæ ardentem curæq; iræq; coquebant. Et lib. 2. Aeneid. lata plangoribus ados Fæmineis vlulant.

SCISSA COMAM) Apud Græcos viri in luctu funebri barbam, capillumque summittebant, mulieres comam detondebant, quem morem & Romanæ faminae seruarunt, ut etiam cadaueri, aut sepulcro subiectos crines imponerent. Lugenti, enim aptissima putaban-

Non mihi te licuit lacrymis perfundere iustis,
 In tua non tonsus ferre sepulcra comas.

Catull. de nupt

Illius egregias virtutes, claraq; facta

Sape fatebuntur natorum in funere matres,

Cum in cinerem canos soluent a vertice crines.

Solebant & viri capillum in luctu ponere. Fecit hoc Archelaus Macedonum Rex in funere Euripidis, & Alex. Mag. in funere Hephæstionis. In sacris etiam libris legitur Iobum audita filiorum morte caput totondisse. Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 7. & ibid Tiraquell.

MYROS AMENS ATQVE AG.) Homer. Iliad. 7. ἢ μὲν δὴ πρὸς τῷ ἄρ' ἐπείχοντο ἀφικέμεν Μαινομένη δ' ἡ Κῆρα, de Andromacha.

NON ILLA VIR. NON ILLA PERICLI) Vnum pudoris est, alterum salutis. De Euandro simile lib. 11. At non Euandrum potis est vis vllatenere, Sed venit in medios.

HVNC EGO TE ASPICIO) Ad hoc deducta est infelicitas mea, ut post illum ætatis tuæ florem hunc te videam mater, hoc est occisum, & triumphum præbentem hostibus. Donat.

SENECTÆ SERA MEÆ REQ.) quem sperabam fore requiem. Euander lib. 8. de Pallante suo, mea sera, & sola voluptas. Amata ad Turnum lib. 12. spectu nunc una senecta, Tu requies misera.

POTVISTI LINQ. SOLAM CRVD.) Mirum quantum afferat vel affectus, vel ornamentum vox, quæ in principio carminis ponitur post expletam sententiam, quæ vox tamen illi apposita, apponit & sensum, crudelis. Neque enim post crudelis punctum, siue notam interrogati-onis liber apponere: sed post sententiam, quæ finitur illo nomine, solam. Enimvero plus placuit additamentum illud illius vocis crudelis gestu sustineri. Idem in 4. Aeneid. Et mediis properas Aquilonibus ire per altum. Crudelis. sic in 2. infelix. Et gener auxilium Priamo, Phrygiusq; ferebat. Infelix. Est enim tanquam elogium: quemadmodum bellatrix, venatrix, & alia. dederatq; comam diffundere ventis. Venatrix. Et in 11. æque cap-

tina

inno sine ut se ferret in auro. Venatrix. Et in i. Aurea sub-
nectens exerta cingula mamma. Bellatrix. Ne à Græcis
quidē ignoratus dicendi modus, *σχεδὸν, ὑπὸν*. Quā
equidem figuram si velis dicere, appellare ausim Ex-
pressionem. Scalig. Poet. lib. cap. 48.

Hanc lamentationem mortis Euryali comparat
idem Scalig. Poet. lib. 5. cap. 3. cum fletu Andromaches,
ob interitum mariti apud Homerum, additq; tandem.
Anus nostræ Virgilianæ conquestio adeo sublimis est,
adeo rara, ut sapientibus sustulerit audaciam imitandi.
Affectus tot, tanti, tam frequentes, ut excutiant ani-
mum potius, quam lacrymas mihi. *Potuiſti linguere ſo-*
lam? Crudeſis. qua ſum terræ, mariq; ſecuta. Nec id de-
disti mihi, ut te extremum alloquerer. Hæc, postquam
dixit senectæ requies, & sera: iaces præda canibus, in
terra ignota. Quod vulgò datur parentibus, saltem fu-
nera curassem. Pro patria extinctus es: gaudeo. At, vul-
nera non laui. Cui posui ergo operam in veste? cui fe-
stina fui? Hactela solabar curas meas, quæ illas auctura
fuerat? Vbi nam es? vbi te quæram? Quod te sequar? In-
tegenē saltem es, an discurrendum mihi, ut discerpta
membra colligam? At verò nullum esse hostium te-
lum, quod me tibi possit adiungere? Et, si cessant illi,
tu, quo me beatam potes efficere? Ita nihil omisſum
caeleſti viro illi: nihil addendum nisi ab ineptis: nihil
immutandum, nisi ab impudentibus. Omnia signatè,
ex natura, ex arte, ex eruditione: sententiæ, numeri, fi-
guræ, simplicitas, candor, ornatus incomparabilia: at-
que vno verbo ut absoluam, Virgilij.

NEC TE AFFARI EXTREMVM) Vltimi affa-
tus inter amicos, consanguineos, dum à se inuicem aut
itinere longiore, aut periculoso, aut morte etiam di-
uelluntur, solent esse dulcissimi. Quare cui ea facul-
tas negata est, affari videlicet ad extremum, à quo esset
distrahendus, & quem se amplius visurum cerèd spera-
re non possit, non iniuriâ dolet. Cur autem hoc Eurya-
lus matri negarit, suprà exposita est causa: quia nequi-
ret perferre eius lacrymas.

Non, inquit, aucto abscessum tuum. Missus es,
nec tui iudicij fuit, quod maiorum tuorum imponeba-
tur arbitrio (sic enim putabat, cum ultro se obtulerint.)
Faceres tamen, quod fuerat potestatis tuæ, quod pub-
licæ non officeret causæ: faceres, quod reprehendere
nullus auderet subiectus casibus. Videres primitus ma-
trem, non leuem subiturus interitum: videres matrem
tanta in pericula coniectus, dares loquendi liberum
locum, misceremus extrema colloquia. Omnia hæc
dolentis sunt. Donatus.

DATA COPIA MATRI) Æneid. 1. postquam data
copia fandi. Sallust. Catilin. at pop. Rom. nunquam ea
copia fuit, quia prudentissimus quisq; negotiosus ma-
ximè erat.

TERRA IGNOTA CANIB. DATA PRÆDA LATI-
NIS) Catull. de nupt.

*Pro quo dilaceranda feris dabor, alitibusq;
Præda: nec iniecta tumulabor mortua terra.*

Ex Homero vterque, Iliad. a. *ἀντὶς δ' ἐλθέει τὸν τε κὺ-*
νισσιν. Οἰωνοὶ τε πᾶσι. & pluribus locis. Vide Vrsin.

NEC TE) Verba hæc separanda à sequentibus
docet Donatus. Aliud enim fuerat dictura, & aliud sub-
iecit: dolentis more, sed à quibusdam nugari putatur,
docentibus, Funeras apud Romanos dictas esse, quæ
defuncto sanguine proximæ, funeris ergo lessum faci-
ebant, & veris lacrymis suas genas perfundebant. Atq;
adeo hunc ipsum Maronis locum producant, quem
ita interpungūt. *nec te tua funera mater Produxi.* Et est,

inquit, conquestio matris Euryali plena artis Rhe-
toricæ. Nam pæne omnes partes habet de misericor-
dia commouenda à Cicerone in Rhetoricis positas, ut
scribit, Seruius, apud quem legendum funera, pro fu-
nera, & ab eo solo petenda huius loci interpretatio.
Idem suspectum habent verbum, *produxi*, mallent-
que *proluxi*, ut eo respiciat. Festus, pro lugere dicun-
tur, qui solito diutius lugent. Non tamen planè displicet
Produxi, modò vox illa intelligatur de collocatio-
ne. Producebant enim defunctum proximi, aut certè
hæredes ex penitiorē adium loco, vbi extremus eius
spiritus à carissimis erat exceptus.

PRESSIVE OCULOS) Oculos mortuorum
claudere solebant proximi, filij, mater, aut pater. Ho-
merus, *ἐν ἄστὶ τῷ γε πατὴρ, καὶ πότνια μήτηρ, ὅσσ' ἔχ-*
ουσι θῆσοι. Producere autem quod dicit, id est, *πρόβ-*
ναι, quod est, ante ædes mortuos ad exequias propone-
re. Turneb. lib. 19. cap. 16.

Frequens locus apud poetas, ad pathos maximè
commouendum, de operiendis, comprimendisque
morientium oculis: quo nomine infelices eos, inquit
Plutarchus, vulgò solemus vocitare, quorum oculos
propter absentiam non potuerint parentes obtegere.
Plin. lib. 11. cap. 37. Morientibus oculos operire, rur-
susque in rogo patefacere, Quiritium magno ritu sa-
cratum est, ita more condito, ut neque ab homine
supremum eos spectari fas sit, & cælo non ostendi ne-
fas. Vide Crinit. lib. 18. cap. 12.

Adducamus aliquot Latinorum poetarum de
hoc more testimonia. Penelope apud Ouid. in heroid.
epist.

*Dij precor hoc iubeant, ut euntibus ordine fati
Ille (Telemachus) meos oculos claudat, & ille tuos.*

Infra.

*Respice Laerten ut iam sua lumina condas
Extremum fati sustinet ille diem.*

Ariadne ad Theseum.

*Ergo ego nec lacrymas matris moritura videbo,
Nec mea qui digitis lumina condant, erit.*

Albinouan. ad Liuiam.

*Sospite te saltem moriar Nero: tu mea condas
Lumina, & excipias hanc animam ore pio,
Atq; utinam Drusi manus altera, & altera fratris
Formarent oculos, comprimerentq; meos.*

AVT VULNERA LAVI) Ennius in Cresphonte.

*Neg. terram iniicere, neg. cruenta
Conuestire mihi corpora licuit,
Neg. misera lauere lacryma salsum sanguinem.*

Æneid. 4. Anna sororem Didonem lamentans, date,
vulnera lymphis Abluam.

HOC MIHI DE TE NATE REFERS?) Æneid. 2.
Hoc erat alma parens, quod me per tela per ignes.

FIGITE ME SI QVA EST PIETAS) Magni-
tudo, & impatientia doloris eò sæpe adigit homines
ut aut ipsi sua sibi manu lethum pariant: aut ab alijs in-
terfici, pro beneficio, habeant, & id etiam precibus cō-
tendant: quàm cupiditatem licet improbam, Virgili-
us in hac muliere expressit euidenter admodum. He-
cuba apud Ennium. *Miserere annis, date ferrum qui me
anima priuem.*

ME PRIMAM ABSVMITE FERRO) Vnus-
quisque enim in propria salutis desperatione, credit v-
niuersa etiam posse consumi.

MISERERE, TVO QVE TELO) Miserere, inquit, Iupiter,
& me perime fulmine tuo: sentio enim, quia aduersis
superis uiuo. In nece mea probabitur pietas, si dolentis
Eec* 3 crucia-

cruciatu abruperis, & deleueris letho: aliud quippe Adæo in Pand.
doloribus meis remedium non est, nisi ut mors adimat,
quod odiosa vitæ diurnitas dedit. Donatus.

Quod Græci dicunt, ἀπεργονότως ἔχειν, ἀνα-
τάν, ἀποννομένης πρὸς τὸ ζῆν διακρίσθαι, hoc est, deplora-
ta spe vitæ esse, tædio lucis affectum esse, dicunt Lati-
ni (quamquā nno Cicero) despondere animum. Plaut.
Menæch. in prologo, *Pater eius, postquam perdidit pne-
rum, animum despondit.* Τὸ βιώναι ἀπέγνω, ἀλύνειν ἡρε-
το. Item alibi. *Quæso hercle, animum ne desponde.* V-
tuntur Varro, Liuius. Columella. Obseruatum à Bu-

INVISVM HOC CAPVT) Inuisum est quidem hoc,
id est, odiosum caput, verum misericordiæ genus est,
si me etiam iratus interimas.

CRUEL. ABRVMP. VITAM.) Abrumpunt sibi
vitam, qui mortem sibi met accersunt, qui semet de vita
eijciunt, qui iniussu Imperatoris dei de statione dece-
dunt. Hic autem ad Parcarum stamen alluditur, quon-
dum rumpi tam ægrè fert hæc misera mulier. Et crude-
lem ex affectu dicentis intellige, quoniam in vita super-
stes est filio defuncto. 36

HOC FLETU CONCVSSI ANIMI, MOESTVSQVE PER OMNES

IT GEMITVS: torpent infractæ ad prælia vires.

500 Illam incendente luctus Idæus, & Actor
Ilionci monitu, & multum lacrymantis Iuli
Corripiunt, interq; manus sub tecta reponunt.

At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cælumq; remugit.

505 Accelerant acta pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parant, ac vellere vallum:
Quærent pars aditum, & scalis ascendere muros,
Quà rara est acies, interlucetq; corona

Non tam spissa viris. telorum effundere contra
510 Omne genus Teucris, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoq; infesto voluebant pondere, si quæ
Possent tectam aciem percurrere: cum tamen omnes
Ferrelibet subter densa testudine casus.

515 Nec iam sufficiunt: nam quæ globus imminet ingens,
Immanem Teucris molem voluuntq; ruuntq;:
Quæ strauit Rutulos latè, armorumq; resoluit
Tegmina, nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli: sed pellere vallo

520 Missilibus certant.

HOC FLECTU CONCVSSI ANIMI, MOESTVSQVE) B
Memorable exemplum συμπαθείας. Et nescio quomo-
do quæ feminis merentibus immerentibus mala eue-
niunt, magis ad misericordiam prouocant animos. An
quia sexus fragilis, imbecillus, mollis, consilij expers,
& alieni auxilij maximè indigus? 35

TORPENT INFRACTÆ AD PRÆLIA VIRES) C
Quum talia dicerentur, concussa omnium Troiano-
rum mens est, & plena mœstitia vniuersorum sensus
affixit tantum, ut pugnandi officium cuncti omitteret,
virtutis torpente substantia. Donat.

ILLAM INCIDENT. LUCTVS) Luctus per se mali
sunt, & graues, acerbiores verò fiunt, si hos quispiam
aliquibus nutrimentis accumulet. Quum igitur mater
Euryali lugendum casum verbis accenderet, & afflige-
ret audientes, Idæus, & Actor Ilionci monitu, & mul-
tum lacrymantis Iuli, eam in tecta reportant. Quoniam
apud Iulum multarum rerum consideratio fuit: primò,
quod ad patrem mandata perferri nequuerant: deinde
amissio tantorum virorum: commendatio Euryali in
caussa matris, & fides promissa peragentis. Rapta igitur

& missa sub tecta est, ne ulterius virorum animos suis
clamoribus frangeret. Donatus.

ET MVLTVM LACRYMANTIS IVLII) Senioribus
affingit tantummodo vehementem animi motum, &
gemitum, iuueni etiam lacrymas. Flebat autem Asca-
nius & matris tam miserè, & acerbè lugentis, & filij eius
Euryali causa, quem tantopere dilexerat, & iam ami-
serat: cum sibi multa de eius virtute iam esset pollici-
tus. 35

CORRIPIVNT) celeriter abripiunt, & aspor-
tant.

AT TUBA TERRIB. SONITVM) Hemistichium
Ennij: nam sequentia Maro mutauit. Ille enim ad ex-
primendum tubæ sonitum ait, *At tuba terribili sonitu
taratantara dixit.* Et multa huiusmodi Virgil. cum a-
sperta inuenerit, mutat. Bene tamen electis verbis hic
imitatur sonitum tubarum. Seruius.

Imitatus est igitur Virgil. non solum horridis,
obstreperantibusque litteris, ac syllabis sonum illum ter-
ribilem, verum etiam pari numerorum velocitate in
gentem spiritum excitauit. In vtriusque enim poetæ
versu,

versu, præter sextum, cæteri pedes dactyli sunt, quam-
uis Beda hunc Virgilian. versum omnino dactylicum
esse existimet, quem legit ita, codicibus omnibus re-
fragantibus, *At tuba terribilem sonitum procul excitat
horrida.* Eum quidem Iouian. Pont. adeo extulit in A-
ctio, vt de eo dixerit, An non audientibus nobis illa, ca-
pillus ipse surrigitur, animusq; concutitur, & pene hor-
rescit? De tuba iterum loquens Virgilius eadem dacty-
lorum frequentia vsus est. *Inde ubi clara dedit sonitum
tuba, sinibus omnes.* Hieron. Columna in 2. Annal. Ennij.

Signa educendi exercitus, & certaminis conse-
rendi in Romanis legionibus, corcentus tubarum, &
cornuum, & si quando silentio educendæ forent, tes-
feram fuisse accipimus. De vtrisque Liuius lib. 20. Tu-
bæ, cornuæque ab Romanis cecinerunt: tantusque cla-
mor ortus, vt elephanti in suos sinistro maximè cornu
verterent, Mauros, ac Numidas. Cæsar. lib. 3. belli ci-
uil. Tuba signum dari, atque in hostem impetum fieri
iussit. Et iterum. Hac habita oratione, exposcentibus
militibus, & studio pugnae ardentibus, tuba signum
pugnae dedit. De cornibus Virgil. lib. 8.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce

Extulit, & franco strepuerunt cornua cantu.

Alex. ab Alex. lib. 4. cap. 2. & Tiraquell.

CÆLYMQUE REMVGIT) Plaut. Amphit. boat
calum fremitu virum. Noster, calum tonat omne tumultu,
lib. 12.

ACTA TESTVD. VOLSCI) Sublatis in caput clypeis,
& connxis. Testudinem ita describit Isidorus. Testu-
do series armorum, ymbonibus inter se connexorum.
Ibid. Est & testudo scutorum connexio, curuata in te-
studinis morem. Lucan. in 3.

Vt tamen hostiles densa testudine muros

Tecta subit virtus, armisq; innexa priores

Arma ferunt, galeamq; extensus protegit umbo.

Vide Steuechium ad cap. 16. lib. 2. Vegetij. Præterea re-
uertere ad locum 2. Æneid. ubi regia Priami oppugna-
tur summa vi, obsessumq; acta testudine limen.

INTERLVCETQVE CORONA) More Græco-
rum, quibus *ἐλαφὸς* eodem modo accipitur. Vide Pa-
ralip. Germani.

TELORVM EFFVND. OMNE GENVS) Pulchrè Ar-
nob. lib. 1. respiciens ad varietatem suppliciorum, per-
secutionumq; quib; olim tyranni Christum in suis ve-
xabant, bello, inquit, graui Christum, & omnibus per-
sequi telorum effusionibus, & minis. Æneid. 2. *nec saxa,
nec vllum Telorum interea cessat genus.*

DVRIS DETRVD. CONTIS) Hoc tum fit, quum
propè ad summum peruenitur.

ASSVETI LON. MVR. DEF. BELLO) Docet, in
omnibus vsu plurimum posse. Vsum appellauit Ci-
cero magistrum optimum.

SI QVA POSSENT TECT. ACIEM PER.) Te-
ctam aciem vocat nunc, quam insequenti versu testu-
dinem. Præter illa, quæ superius comprehendit missa,
vel potius effusa, dicit nunc ea, quæ testudinem quam-
uis firmam, & fortem opprimere pondere, & dissoluere
C potuissent. Donat.

NEC CVRANT CÆCO CONTEND. MARTE) Post
factam de suis stragem, ultra non sunt ausi Rutuli testu-
dinem struere: sed cœperunt aperta dimicatione certa-
re. Æneid. 2. *& cæco Martere sistunt.*

Parte alia horrendus visu, quassabat Etruscam

Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.

At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,

Rescindit vallum, & scalas in mœnia poscit.

525 Vos o Calliope precor aspirate canenti,
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisq; virum demiserit orco:
Et mecum ingentes oras euoluite belli.
Et meministis enim diuæ, & memorare potestis.

530 Turris erat vasto suspectu, & pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaq; euertere opum
Certabant: Troës contra defendere faxis,
Perq; cauas densi tela intorquere fenestras.

535 Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri: quæ plurima vento
Corripuit tabulas, & postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustra; malorum
Velle fugam. dum se glomerant, retroq; residunt

540 In partem, quæ peste caret, tum pondere turris
Procubuit subito, ET CÆLYM TONAT OMNE FRAGORE.
Semineces ad terram, immani mole secuta,
Confixiq; suis telis, & pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. vix vnus Helenor,

545 Et Lycus elapsi.

Hor-

HORRENDVS VISV PIN. QVASSABAT) Ibat Mezenti. A us, quem videre tantummodo ingens fuerat terror, cōcutiebat non paruum faciem. Pinum dixit, quia hoc genus arboris quum ardet, plurimum fumum emittit. Donatus. Et quoniam pinum solidam manu quatiebat, vult poeta nos hinc corporis eius magnitudinem, roburq; intelligere: sicut in 3. de Polyphemo, *Trūca manum pinus regit.*

AT MESSAPVS NEP. PROL) Ecce alia pars, in qua fuit Messapus filius Neptuni, Troiæ euerforis, antiqui inimici, qui obtinuit vallum. Quanto istorum laudatur instantia, tanto præferuntur, Troiani, quos ingens manus superare non poterat. Donat. * *Neptunia proles ideo quibundam videtur appellari Messapus, quod equi à Neptuno, & ipse equum domitor in prædum. Homero, id est, equitandi peritus, cin dapffer reitterfehman.*

VOS Ô CALLIOPE) Sensus est, te Calliope cum reliquis Musis precor. Vel est syllepsis numerorum. Calliopen autem vel solam, vel præcipuè inuocat, quia heroico carmini præsit, de qua multa separatim Gyrard. Syntag. de Musis. Require lib. 7. dicta de Musarum numero, nominibus, inuentis ex Ausonio, ibi, *Nunc agè qui reges Erato.* Est autem sollemne poetis, quemadmodum & Fabius monet, non modò in exorsu poematum suorum Musas inuocare, sed longius etiam progressos: quando scilicet ad quippiam explicatu paulò difficilius, velut ad scopulum, seu vadum aliquod delati peruenerunt. Tunc vota iterant, & noua precatione vtuntur: quomodo & oratores non solum in exordio, sed in medio quoq; orationis cursu beneuolentiam auditorum renouant. 35

ORAS EVOLVITE BELL) Oras pro spatio vsurpauit Ennius 6. Annali, & Maro perdiligenter imitatus est. Ille, *Quis potius ingentes oras euoluere belli?* id est, tam ingentia belli spatia, quod maximum, & diuturnissimum fuit. Igitur, euoluite oras belli, id est, belli spatia explicare. Turneb. lib. 18. cap. 3. * *Oras belli euoluite, nihil videtur aliud, quam illius & principia, & extrema explicare: seu bellum totum explicare: non enim vult medijs prætermisiss, extrema differi.*

OPPORTVNA LOCO) Opportunum dicitur ab eo, quod nauigantibus maximè vtiles, optatiq; sunt portus.

SVMMA QVE EVERTERE OPVM VI) Lib. 12. *Pro se quisq; viri summa nituntur opum vi.* Ennius Annal. 4. *Romani scalis summa nituntur opum vi.*

DENSI TELA) pro, densa tela.

PRINCEPS CONIECIT) primus coniecit. Nam Ciceroni, Lucretio, Horatio, Cæsari quoq; non tantum dignitatis, sed ordinis item nomen est.

QVÆ PLVRIMA VENTO) gliscens, aut, & magna facta per ventum.

POSTIBVS HÆSIT ADESIS) cariosis, carie consumptis.

IN PARTEM QVÆ PESTE CARET) Pestem sæpe dicunt Latini pro noxa, & damno, vt Græci *ὀλεθρον*, tã pro iactura, damno, & strage, quàm pro peste: hic pro incendio, verè damno maximo. Virgil. lib. 5. *lentusq; carinas Est vapor, & toto descendit corpore pestis.* Lucret. lib. 3. *Discidium vt nequeat fieri sine peste, maloq;.*

CÆLYM TONAT OMNE FRAGORE) supra, calumq; remugit.

----- quorum primæuus Helenor,
Mœonio Regi quem serua Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisq; ad Troiam miserat armis:
Ense leuis nudo, parmaq; inglorius alba.
Isq; vbi se Turni media inter millia vidit,
550 Hinc acies, atq; hinc acies astare Latinas:
Vt fera, quæ densa venantum septa corona
Contra tela furit, seseq; haud nescia morti
Inijcit, & saltu supra venabula fertur:
Haud aliter iuuenis medios moriturus in hostes
555 Irruit: & quæ tela videt densissima, tendit.
At pedibus longè melior Lycus inter & hostes,
Inter & arma fuga muros tenet: altaq; certat
Prendere tecta manu, sociumq; attingere dextras.
Quem Turnus pariter cursu, teloq; secutus
560 Increpat his victor. NOSTRASNE EVADERE DEMENS
SPERASTI TE POSSE MANVS? simul arripit ipsum
Pendentem, & magna muri cum parte reuellit.
Qualis vbi aut leporem, aut candenti corpore cygnū
Sustulit alta petens pedibus Iouis armiger vncis:
565 Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius à stabulis rapuit lupo. Vndiq; clamor
Tollitur: inuadunt, & fossas aggere complent.

QVEM FVRTIM SVSTVLERAT) inconcesso thala-Dtollo. Tollere enim liberos dicebant, quos humi post mo. De notione ista *furti* dictum alibi. Sustulerat, à partionem depositos tollebant, educandosq; suscipiebant.

bant. Vide supra, *Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes sublatum erudit.* * Ipsa sustulerat, quia pater legitimus qui tolleretur, non erat. Matres peperisse, patres sustulisse liberos dicuntur proprie. In Truculento sumptuosam illam meretricem eadem de causa. Si quod peperissem, id educare, & tollerem. Non igitur temerè locutus est Maro.

VETITISQUE AD TROIAM MISERAT ARMIS) Ex servis ad militiam sacramento rogare, aut villo modo admittere, nefas sancitum veteribus est, quod Cic. in Deiotariana significat, [cuius verba ita sonant, ubi agit de equitatu, quem Deiotarus Casari suppetias misit. At (Phidippus accusator) nescio quem ex eo numero servum iudicatum. Nō arbitror, non audisi: sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrari.] & Martinianus in Digestis, de re militari. Ab omni, inquit, militia servi prohibentur, alioquin capite puniuntur. Pausanias auctor est, Persico bello, quod in campis Marathonis gestum est, primum servos in militie iura admissos, quo nomine etiam tumultus interfectorum inibi visibatur. Post Cannensem cladem armata Romanis servitia Volonum nomine Livius tradit, quum prius singulos forent sciscitati, vellent ne militare. Vnde est nominis ratio. Sociali quoque bello in militiam liberos admissos primum, Appiani historia tradit. Rhodigin. lib. 25. cap. 23. * De hac re consulto etiam Stenechium in Vegetium lib. 1. cap. 7. Plin. quadam epistola querit à Traiano Aug. de supplicio servorum, qui in tyrocinis reperi fuerant, Extat lib. 10. Nec servi modò, verum & alia hominum gener. prohibebantur militia: qua tamen corrupta militari disciplina, adscripta sunt posterioribus temporibus. Ideo autem prohibebantur, ne honor militia, eorum silitate sedaretur, atque vilesceret. Excluderentur itaq; servi, libertini, histriones, opifices sellularij, item proletarij, capite censi. Vide cap. 6. de militia Roman. apud Iohannem Antonium Valerium.

Lipsij verba sunt in Analectis ad dial. 2. libr. 1. de Milit. Tenuiores ad militiam non vocari, de bona illa, & composita repub. verum est: etsi postea remissum. Adeo ut non libertini solum, sed servi etiam adscripti: sed fere per civilia bella cum Virtus, & Honos ius suum ægre serviant. Exemplum tamen ab ævo Annibalis, cum necessitas id expressit. Tunc enim non solum octo millia servorum in militiam empta, quod Livius, aliique produnt: sed etiam pastores aliquot ferociiores in equites adsumpti. Docet Valerius lib. 7. ex D. Apulia quoq; & Fidiculis septuaginta, atq; ducentos ad equitatus supplementum emptos. Atque hos ipsos statim appellat à pastoralib. casis collecta mancipia. Pompeius etiam bello in Cæsarem, eodem illo tractu servos pastores armat, atq; his equos attribuit, quod ita in Cæsare scriptum Civilium. 1.

PARMAQUE INGLORIVS ALBA) Parma est rotunda. Nam parma, inquit Varro, quod à medio in omnes partes par. Idem in fragmento quodam aquid Nonium, quem sequuntur iam rotundis cæliters leues parmis. Notat Lipsius de Militia Rom. dial. 1. lib. 3. ibid. de eius materia, & magnitudine.

Tyrones primis stipendiis, seu primo anno clypeum gerebant sine omni argumento, & insigni candidum, quem clypeum appellat candidum vmbonem Persius sat. 5. nubigerum Statius libro quinto, Sylvar.

*Quid tibi tum tenero permist plaudere collo
Nubigeros clypeos, intactaq; cadibus arma?*

Turneb. libr. 20. cap. 1. De Camilla libro vndecimo puraque interrita parma. Alioqui, ut est apud Vegetium, libro secundo, cap. 18. ne milites in tumultu prælij à suis contubernalibus aberrarent, diuersis cohortibus, diuersa in scutis signa pingebant. Ut ipsi nomi-

naut dei quara. Præterea in aduerso scuto vniuscuiusque militis erat nomen adscriptum, addito, ex qua esset cohorte, quæque centuria. Vide in idem cap. Stenechium, & Alex. ab Alex. libro sexto, capite vigesimo secundo.

ISQVE VBI SE TVRNI MEDIA INTER) Nihil profuit Helenori, quod ruinam turris euasit, non enim euadere potuit millia hostium, in quos incidit. Is igitur ubi se hostibus vndique circumdatum, nullamque fugiendi spem superesse vidit, ruit in confertos hostes ferrarum more, quæ viuendi desperatione se ingerunt ferro, & petunt mortem, quam vitare non possunt. Don.

VT FERA QVÆ DENSE) Adamavit hanc comparisonem Silius, camque reddere tentauit initio lib. 10.

*Paulus ut aduersam videt increbescere pugnam,
Ceu fera, qua telis circumcingentibus, ultro
Assilit in ferrum, & per vulnera colligit hostem,
In medios fert arma globos.*

SUPRA VENABVLA FERTVR) Venabulum est telum venantium latissimum, & aciei longissima. Varro *ὄν λυγρός*. Nempe sues syluaticos in montibus sectaris venabulo, aut ceruos. Nonius.

AT PEDIBVS, LONGE MELIOR LYCVS) *πρόδος ὠκὺς*, ut de Achille centies Homerus. Lib. 5. de Darete, *Ille pedum melior motu.*

PRENDERE TECTA MANV) quia tum alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum, ut Sallust. etiam ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum per muros conscendisse commemorat. Seruius. * *Æneid. 2.* prestant fastigia dextris. Sed muri isti castrorum Troianorum ad tempus tantum erant excitati: alioqui veterum muri, seu mania, firmi, magni, alti fuerunt, quod demonstrat Lipsius Poliorcet. libr. 3. dial. 5.

QVALIS VBI AVT LEPOREM) Aquila, & lupo Turnum, lepori, & agno Lycum comparat, *ἰμεινός*. Vide Seruium. & Macrob. Saturnal. lib. 5. cap. 12.

IOVIS ARMIGER) Aquila sacra Ioui, ut alia aues aliis diis, deabusue. Arma Iouis sunt fulmen. Fulmina Ioui bello giganteo aquila subministrasse dicitur. Habes causam huius epitheti. Sic appellat etiam lib. 5. Dicitur & Iouis ales lib. 1. 34.

MARTIVS A STAB. RAPVIT LVPVS) Marti dedicatus est lupo, siue propter Romulum, Remumq; educatos, quod deridet Festus, qui vult non à ruma, sed à virtutum magnitudine vtriq; fratrum inditum nomē, quod *ρῶμυ* notum apud græcos vocabulum fortitudinem significet, ut inde scilicet ij nomen adepti sint, velut *ἀπὸ τῆς ἀλκῆς* Alcides: siue propter ipsam voracitatem, quæ in bello crudiora est. Vnde & in sacris, gladius meus deuorabit carnes. Hinc & Mauorti nomē, quasi mares voranti: bellatores enim mares esse debent. Martios porro lupos Virgilius, Martiales Horatius vocat. Apud Plaut. eos in tutela Martis cognoscit Strabax adolefcens, ita profatus: *Fuit adepol Mars meo iratus patri: nam ones illius hand procul absunt à lupis*, &c. Picrius lib. 11.

FOSSAS AGGERE COMPLENT) Agger est cuiuslibet rei coaceruatio, vnde fossæ, aut valles possunt repleti. Agger Isidor lib. 15. proprie dicitur terra aggesta, quæ vallo facto propius ponitur: sed abusuè, & muros, & munimenta omnia aggerem dicimus.

- Ardentes tædas alij ad fastigia iactant.
 Ilioneus saxo, atq; ingenti fragmine montis
 570 Lucetium portæ subeuntem, ignesq; ferentem:
 Emathiona Liger, Chorinæum sternit Asylas:
 (Hic iaculo bonus, hic longè fallente sagitta)
 Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus:
 Turnus Ityn, Cloniumq;, Dioxippum, Promulumq;,
 575 Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idam:
 Priuernum Capys. hunc primò levis hasta Themillæ
 Stinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
 Ad vulnus tulit: ergo alis allapfa sagitta,
 Et læuo infixæ est lateri manus: abditaq; intus
 580 Spiramenta animæ lethali vulnere rupit.
 Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
 Pictus acu chlamydem, & ferrugine clarus Ibera,
 Insignis facie: genitor quem miserat Arcens,
 Eductum Martis luco, Simethia circum
 585 Flumina, pinguis vbi, & placabilis ara Palici.
 Stridentem fundam positis Mezentius armis
 Ipse ter adducta circum caput egit habena:
 Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
 Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.

ARDENT. TÆD. AD FASTIG. IACTANT) *Æneid.* 2. A cuius auctoritas veritati præiudicare nō debet. Turneb. lib. 18. cap. 3.

INGENTI FRAG. MONT. LUCETIVM) Saxi exaggeratio est. Lucetij nomen apud alium auctorem inueniri negat Seruius. Lingua Osca Lucetius dictus est Iupiter, à luce, quam præstare hominibus dicitur. Ipse est enim nostra lingua diespiter, id est, diei pater.

STANTEM PRO TURRIBVS) pro defensione turrium.

LIVIS HASTA) leuiter veniens, vnde & *stinxerat* dixit, id est, paulum vulnerauerat. Seruius. Alibi istud *stinxerat*, sic periphrasi quadam extulit, *summum degustat vulnere corpus*.

SPIRAMENTA ANIMÆ) Definitio pulmonum, à B spirando, vt græcè *πνεύμων ἀπὸ τοῦ πνέειν*. Euripid. *πνεύματι διαπποίας*. Suprà, latebras animæ.

ARCENTIS FILIVS) qui & ipse Arcens dicebatur. Vide Seruium.

FERRUGINE CLARVS IBERA) Ferrugo coloris genus est, qui vicinus est purpuræ subnigræ. *Ibera*, non Hispana, sed Pontica, nam Iberia pars Ponti est.

GENITOR QVEM MISERAT ARCEVS) Ordo est, stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius. Nam non congruit, vt huius filij prætermisso nomine bis fiat patris commemoratio. Sic Seruius. Difficile excusabis Maronem: videtur certè bis posuisse nomen patris.

SIMETHIA CIRCVM FLVM.) Simethus Siciliae fluius.

PINGVIS ARA) *Pinguis* valet diues, ex èplo Græcorū, quorum vestigia pedum solo premit libenter Maro. Est enim frequentiss. apud poetas Græcos dici *πίονα ἄνθρωπον*. Quamquam non me latet, aliter explicari à Macrobio,

PLACABILIS PALICI) Qui fuerit iste deus, & cur dictum *placabilis*, consule Seruium. Item Macrobiū Saturnal. li. 5. cap. 19. Interpres Statij Lucretius in 12. Thebaid. ibi, *Siculosq; licebit Exorare deos*, sic narrat. Iupiter Æthnam nymphā compressit, quam cum Iuno persequeretur, illa terræ implorauit auxilium, & in sinu eius recepta, enixa est geminos, necdum partu maturo. Hos terra tam diu intra gremium fouit, quamdiu lex vteri postulabat. Vnde Palici, id est, bis geniti, sunt appellati. Hos autem immites fuisse, & humano sanguine placari consuetos, fabula confirmatum est.

STRIDENTEM FUNDAM) Fundæ vel ex lino, vel ex setis fieri solebant. Est autem funiculus, qui duobus capitibus manu capitur, altero cum ansula, ne exeat: altero sine, vt dimitti possit, atque in medio latior est, vt ibi lapis contineatur. Hunc circumactō semel, aut tertium propter vim maiorem, valido funiculo, & ab vno capite dimisso, vehementer proiciebant. Fundæ inuentores facit Plin. Phœnices, libr. 7. cap. 56. Veget. lib. 1. cap. 16. ex Floro, & aliis, Balcares.

LIQUEFACTO TEMP. PLVMB. DIFF.) De funda veterum multa peritissimè Lipsius de Mil. Rom. libr. 5. dial. 20. Vi, & effectū à nostris bombardis non multum abierunt, immò eas superarunt. E plumbo vtrumque telum, nec magnitudine, aut modo glandes valde dispares. Qui viderunt, & interfuerunt militiæ priscae, iis credendum, & illi scribunt fuisse tantum imperū in emissa peritè funda, vt glans saepe liqueceret in medio cursu, concepto igne. Lucret. libro 6. *plumbea vero Glans etiam longo cursu voluenda liquefcit*. Ouid.

*Non secus exarsit, quam cum Balearica plumbum
Funda iacit. volat illud, & incandescit exundo,
Et quos non habuit, sub nubibus inuenit ignes.*

Lucanus.

*Inde faces, & saxa volant, spatiaq; soluta
Aëris, & calido liquefacta pondere glandes.*

Statius, *arsuras caliper inania glandes.* Immo idem cum fulmine comparat, *volucres imitantur fulmina glandes.* Seneca Natural. lib. 2. cap. 56. *Æra motus extenuat, & extenuatio accendit. Sic liquefcit excussa glans funda,*

A & attritu aëris velut igne distillat. Nec id tamen perdit vim teli: sed sic igneum veniebat in corpus, liquefacto tempora plumbo Diffidit, ac multa porrectum extēdit arena. Vno ictu ecce interficit. Nec miror de Dauide, qui iuuenis, & inter funditores hoc telo immanem Goliathū deiecit. Lege quæ subtexuntur de vi, qua lapides ex ea veniebant, de longinquo eius cursu, & quam certò tangerent, quod petebant.

MVLT A ARENA) Inde proceritas corp oris in-
finuatur.

- 590 Tum primùm bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, antè feras solitus terrere fugaces
Ascanius: fortemq; manu fuisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat, Turniq; minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat.
- 595 Is primam ante aciem DIGNA, ATQVE INDIGNA RELATV
VOCIFERANS, TVMIDVSQVE NOVO PRÆCORDIA REGNO
Ibat, & ingenti sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum, valloq; teneri,
Bis capti Phryges, & morti prætere muros?
- 600 En qui nostra sibi bello connubia poscunt.
Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hîc Atridæ, nec fandi fictor Vlysses.
DV RV M A STIRPE GENVS: natos ad flumina primùm
Deferimus, sæuoq; gelu duramus, & vndis.
- 605 Venatu inuigilant pueri, syluasq; fatigant:
FLECTERE LVDVS EQVOS, ET SPICVLA TENDERE CORNV.
AT PATIENS OPERVM, PARVOQVE ASSVETA IVENTVS,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne æuum ferro teritur: versa q; iuueni cūm
- 610 Terga fatigamus hasta: NEC TARDA SENECTVS
DEBILITAT VIRES ANIMI, MVTATQVE VIGOREM.
Canitiem galea premimus: semperq; recentes
Conuectare iuuat prædas, & viuere raptō.
VOBIS PICTA CROCO, ET FVLGENTI MVRICE VESTIS:
- 615 DESIDIÆ CORDI: IUVAT INDVLGERE CHOREIS:
Et tunicae manicas, & habent redimicula mitræ.
OVERÆ PHRYGIÆ (NEQVE ENIM PHRYGES) ite per alta
Dindyma: vbi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos, buxusq; vocat Berecynthia matris
- 620 Idææ: SINITE ARMA VIRIS, ET CEDITE FERRO.

TV M PRIMVM BELLO) Necessitas ostenditur, cum B
& ipsum Ascanium, quamuis puerum, venire ad arma
oportuerit.

ANTE FERAS SOLIT. TERRERE FVGACES) Ouid. 2.
Metamorph. de Apolline, & Pythonē serpente.

*Hunc Deus arcitenens, & nunquam talibus armis
Antè, nisi in damis, capreisq; fugacibus vsus.*

MINOREM GERMAN.) Maior enim Iuturna, fuit
nympha, de qua est lib. 12.

DIGNA ATQVE INDIGNA RELATV) Horat. Ode 5.
Epod. *Quid dixit, aut quid tacuit?* Significat multa ef-
futuiffe sine consilio, temere. Donatus ait, huiusmo-
di fere omnes quæ constant ex contrariis, prouerbiales
existimari: quod genus sunt, fanda, atque infanda: fa-
cta, atque infecta. Plaut. Capt. *Indigna digna haben-
da sunt, herus quæ facit.* Terent. And. *Quo iure, quauē
iniuria.* Utuntur hoc loquendi genere boni scriptores,
cum per contrariorum complexionem omnes, & om-
nia intelligunt. Cic. lib. 1. Accusat. Omnes noti, igno-
tique.

tiq̄ue. Plaut. Curcul. *Date viam mihi noti, atque ignoti.* Iterum Cic. ad Q. F. lib. 3. Omnia minima, maxima. Plaut. Afin. *Dignos indignos audire certum est.* Ita, & plura colligit Lamb. in Afinar. Plauti. Quin & hæc ex Demosthene, de Philippo, 1. Clynth. *κείνων πρῶτον καὶ ἀπορήτων.* Et contra Midiam. *ἐπεὶ δὲ ζῶν ἐμοὶ συνεχὴς μὴ καὶ καὶ μὴ ζῶ.*

TVMIDVS QVE NOVO PRÆCORDIA REGNO) Aut noua regij generis affinitate: aut quia ipsi per regis filiam portio debebatur imperij, vt Seruio placet: aut forsitan quod veteres, personas omnes regij generis, aut affinitatis, reges, reginasq; appellabant, vt lib. 1. *scep̄trum. Ilione quod gesserat olim Maxima natarum Priami.* Vide German.

ET INGENTI SESE CLAMORE FEREB.) Apparet liquidò, Seruio legisse, *ingentem*, cum ita exponat, non erat ingens: sed esse se clamitabat ingentem.

BIS CAPTI PHRYGES) Dirigenda non esse ad normam secundæ classis poetarum carmina, ne ipsius quidem Virgilij Latinorum omnium facile principis, hæc indicabunt exempla. Primum istuc ipsum. Non enim bis tantum, sed ter captum, excisumque Ilium tum fuisse censemus: primum ab Hercule, deinde ab Amazonibus, postremò à Græcis, duce Agamemnone, vt probat Zezes. Sic suprâ.

*Stridentem funeam positis Mezentius armis
Ipse ter adducta circum caput egit habena.*

Veget. lib. 2. semel circa caput agitandam fundam docet. Rursus Georg. 2. *insolite fugiunt in flumina phoca.* Eas alij poetæ Romani vitulos marinos appellant, tantum enim nomine discrepant. Georg. 2.

*Septima post decimam felix & ponere vites,
Et pressos domitare boues, & licia terra.*

Nos hic poetam septimum, & decimum ad ea quæ enumerat, felices & commodos dies scribere opinamur: ita tamen, vt decimum septimo bonitate antestare dicat. Brod. lib. 4. cap. 27.

MORTI PRÆTENDERE MVROS) obicere contra mortem: vt nihil intersit inter vitam, & mortem, nisi murus.

NO STRA CONNVBIA) Aut quasi Turni cognatus loquitur: aut inuidiosè retorquet, & vult causam omnium esse communem.

QVIS DEVS ITALIAM) subaudi vobis promissit, aut sum tale quippiam,

QVÆ VOS DEMENT. ADEGIT?) Subaudi, huc curvertere.

NON HIC ATRIDÆ, NEC FANDI) Exaggeratio vituperationis. nam non tantum se Troianis, sed etiam victoribus præfert. *Fandi fisor Vlysses*, id est, aut fallax, aut *λογοςδιδάσκων*, qui dolum celat, sermonis ornatu.

DVRVM A STIRPE GENVS, NAT. AD FLYM. DEFER.) Videtur de Spartanis tractum moribus. Nam vt Seneca auctor est, lib. Suafor. 1. Omnib. sua decora sunt. Athenæ eloquētia inclytæ habebantur. Thebæ sacris: Sparta armis. Idem, Eurotas amnis hanc circumfluit, qui pueritiam inducat ad futuræ militiæ patientiam. Reprehēdit tamen hunc morem Galenus de regim. san. lib. 1. vt inhumanum, ac plane Scythicum, quum teneri cuti frigus sit inimicissimum, iuxta senariolum hūc Euripidis. *ὦ πότμος δὲ λεπτὸν χρωτὶ πολέμιώτατον.* Vide Rhodigin. lib. 6. cap. 2.

Sed illud sciendum, esse auctores, qui produnt, non aqua infantes, sed vino ablui à mulieribus solitos, experimētum quoddam ipsorum habitudinis ita faci-

entibus. Etenim dicunt huiusmodi rerum periti, agri- tudinibus obnoxios admoto mero debilitari, ac resolui: qui autem sit valetudinis obfirmata, amplius acueri ac obstipare habitum. Idem Rhodigin. lib. 18. cap. 1. Galenus, & Auicenna infantes etiam sale aspergi, & aqua falsa lauari procipiūt. Causam lege apud eundem Rhodigin. lib. 6. cap. 2.

Non lōgè diuersa tradit Victor. lib. 34. cap. 2. Animaduertendum, inquit, priscum illum morem, quem Virgilius fecit prædicare Numanum, cum disciplinam Italorum in celum ferret, quod statim natos infantes ad flumen ferrent, & Posidonium, & Aristotelem idem facere solitos commemorare Ligures, propriumque ipsorum fuisse. Sed non solum hos barbaros, verum etiam Lacones in litteris proditum est, in Eurota solitos lauare statim natos filios. Hæc etiam seruare, institutumque eorum vetus fertur, dura, atque assueta malis natio, quæ nullam certam sedem habens vagatur liberè per omnes omnium tellures.

Non prætermittam quæ ad hunc locum illustrandum conducunt ex Iouiano. Sic ille lib. 1. de Fortitud. In eo verò quem ad præclaras, atque arduas res ipse impellere animus debet, quid esse potest indignius, quam tanta hæc corporis, animiq; teneritas? cum ne apud quidem aculeum, vt Cicero ait, sit laturus absque summis clamoribus. At quo animo dicuntur, & audiuntur illa, *Durum à stirpe genus*, & quæ sequuntur deinceps pæne totis decem versibus? Vides vt in eo gloriatur, quod à primis statim annis duratus laboribus, per omnem vitæ cursum desidiā ignoret? Neque norit vnquam, quid fusus esset, ac mollior? Et sanè iure gloriatur, vt vir, ac planè vir. Videre licet alios nimis puerili animo cuncta pauentes. Alios, quamquam grauioribus in rebus, atque periculis, adeo tamen consternari, vt etiam cogitata excutiantur. Atque illi quidem in eo peccant, quod metuenda, ac non metuenda iuxta pauitant: hi, quod à modo, mensuraq; ita decedunt, vt pæne videantur exanimis. Sunt etiam quos ipsa præmeditatio ter- rirat.

Ad extremum, è Germanorum consuetudine tractum, inquit, Turneb. lib. 22. cap. 15. qui aquæ Rheni arbitrio explorabāt partus, esset ne legitimus, an nothus, qua de re epigramma extat. Hunc insignitum, peculiaremque ritum Germanis de exploratione liberorum, Tacitum omisisse in libro, quo eiusdem gentis mores descripsit, non iniuria miratur Lipsius. Prolem, inquit, natam ad Rhenum ferebant, clypeoque imponebant. Si vndis abriperetur, nothum censēbant: si innataret verò, suam. Claudian. in Ruffinum. *Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.* Nonnus Dionysiæ ab hac causa Rhenum *ἐλεγχιστὸν* agnominat, velut iudicem, vindicemque coniugij. Lege etiam Iuliani epistol. ad Maximum. *πάντας ὅς ἐστιν ὁ ρῆνος*, &c. * Sic explorabant Celta suos partus, essent ne legitimi, an adulterini. Deserebant eos mon ab ortu ad Rhenum flumen, scutoq; impositos, alueo, quæ vnda rapidior. committebant. Quibus vnda pepercisset, agnoscebāt pro germanis, ac suis: pereuntes ducebant pro alienis, & ex adulterio conceptis. Epigramma autem, de quo Turnebus, est incerti auctoris Græci, & refertur in latinū conuersum à Parrhasio Comment. in Claud. nempe hoc.

Audaces rapido dubios in gurgite partus
Explorant Celta, donec diiudicet vnda.
Hæ nunquam capiunt gentes noua pignora matrum,
Quam prius imponant clypeo: tum flumina monstrant
An genus obliquum fuerit. post mater ad vndas
Egeriam tendit natos visura recentes,
Et suspensa timet censoris flumina Rheni.

Aristoteles quoque 7. Polit. admonet, vt statim, cum parui pueri etiam nunc sunt, patiendis frigidibus

ribus assuescunt, idque prodesse multum affirmat ad reliquam ætatem ab immoderatis illis defendendam. Quæ frigora corpus offenderent magis, morbosque graues importarent, si noua, neque vnquam antea gustata venirent. Ad bellica etiam studia id accommodatum affirmat, in quibus necesse est multis modis ipsa fortiter tolerare. Addit præterea, multis eum morem barbaris fuisse populis, vt suos in flumen frigidum infantes mergerent. Vide quid ex Aristot. & alijs. Vrsin afferrat. Vide insuper German.

Spartani infantes primum editos, vt labore firmarentur, rigidissima aqua fouebant, nudosque in patientia laboris enutriebant, nihilque somni causa sternebant, &c. Alex. ab Alex. ex Plutarchi Lycurgo, lib. 2. cap. 25. vbi mira de gentium diuersarum consuetudine in infantibus educandis, instituendisque referuntur. Strabo lib. 3. de Cantabricis fæminis. Mulieres cum pepererunt, suo loco vitos decumbere iubent, ijsque ministrant, interque operandum ipsæ sæpenumero infantes lauant, & inuoluunt ad alueum alicuius amnis acclimantes.

Cum educatione ista, qua Numanus Latinam sobolem educari gloriatur, rigida scilicet, & aliena ab omni mollietate, congruunt illa, quæ de Honorio filio, à patre Theodosio disciplinæ adhibito narrat Claudian. Pa- negyr in 3. consul. ciud.

*Non ubi firmasti recto vestigia gressu,
Non tibi desidia molles, nec marcidæ luxu
Otia, nec somnos genitor permisit inertes:
Sed noua per duos instruxit membra labores,
Et cruda teneras exercuit indole vires.
Frigora sæua pati, granibus non cadere nimbis,
Aestium tolerare inbar, transire sonoras
Torrentum furias, ascensu vincere montes,
Planiciem cursu, valles, & concava saltu,
Nec non in clypeo vigilare perducere noctes,
In galea portare niues, nunc spicula cornu
Tendere, nunc glandes Baleari spargere funda.*

GELV DVAMVS ET VNDIS) Lucret. lib. 5. *Atque opere in duro durarent membra, manusque,*

SYLVASQUE FATIGANT) Ipsi fatigantur in sylvis. Aut pro feris sylvas posuit, in quibus sunt feræ.

FLECTERE LVDVS EQVOS) Aliorum labor, nostræ pueritiæ ludus est. Æneid. lib. 1. de Neptuno, *callog, inuictus aperto Flectit equos.* Horat. Ode. 7. lib. 3.

*Quamuis non alius flectere equum sciens
Aequè conspicitur gramine Martio.*

In eo equitandi scientia maximè vertitur, vt equus selectorum moderanti pareat, & quamcunque in partem velit ille, sequatur. Quod declarat locus Cæsaris lib. 4. de bello Gall. vbi & eodem verbo vsus est, loquens de essedarijs Britannicis. Ac tantum vsu quotidiano, & exercitatione efficiunt, vt declui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, & flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in curru recipere citissimè possint. Ex Lamb. in Horat.

PARVOQUE ASSVETA IUVVENTVS) Laudata est veterum Romanorum, & celebrata versib. poetarum insignis in perferenda paupertate patientia. Horat. de Fabricio, Curio, Camillo lib. 1. Ode.

*Hunc (Fabricium) & incomptis Curium capillis
Vilem bello tulit, & Camillum
Sana paupertas, & auritus apto
Cum lare fundus.*

Virgil. lib. 6. *paruoque potentem Fabricium.* Et de Serra-

no. *& te sulcos Serrane serentem.* Claudian. libr. 1. in Eutropium, *animosaque pauperis umbra Fabricij.* Idem ibid. *tuque, si forte inferna piorum iugera, & Elysiæ scindis Serrane nouales.* Horatius item pueros ab ineunte ætate assuefaciendos esse paupertati, & vitæ militari admonet, si quidem idoneos bello, & pace bonos ciues videre eos parentes velint, Ode 21. lib. 3.

*Angustam amici pauperiem pati
Robustus acri militia puer
Condiscat, & Parthos feroces
Vexet eques metuendus hasta.
Vitamque sub dio, & trepidis agat
In rebus*

Atque his quidem omnibus in locis coniungi paupertatem cum militari fortitudine videmus. Neque etiam Roma tulit vnquam fortiores viros, quam eos, qui suos ipsi agros coluere: neque præmium aliud ferè dedit viris fortibus, quam agri aliquot, quæ bello soluti exacercent suis bobus, iugera.

AVT RASTRIS TERRAM DOMAT) bene bellico vsus est verbo: & ne à militari lege discederet, non dixit, terras colimus, sed domamus, ac si diceret, quum hostes desunt, terras ferro domamus. Seruius. Lib. 3. Iustinus, docens quo pacto Lycurgus Spartanos instituerit: pueros puberes non in forum, sed in agrum deduci præcepit, vt primos annos non in luxuria, sed in opere, & laboribus agerent.

OMNE ÆVVM FERRO TER. VER. IUVEN. TER. FAT. HASTA) Id sic accipiendum videtur. Semper in manibus tela militaria gerimus, etiam cum terram subigimus. Nam & hasta pro bouum stimulo vtimur, & hasta tardos boues increpamus. Turneb. lib. 29. cap. 25.

NEC TARDA SEN. DEBIL. VIRES ANIMI) Bene animi, quia non est ausus corporis dicere: nec enim potest fieri, vt quamuis robustus senex, vires habeat prioris ætatis. Seruius.

CANICIEM GALEA PREMIMVS) Tantum potest laborandi vsus, vt nec ipsi senectuti parcamus. Tegitur canicies galea, nec tunc immune periculis caput est, quo debuit excusari propter senectutem. Donatus.

RECENT. CONVECT. IUVAT ET PRÆDAS VIVERE RAPTO) Tauros, Scythas, Herodotus scribit in Melpomene, furandi licentia sibi victum comparare, atque item ex bello. Refert Gellius, apud veteres Ægyptios (quod genus hominum constat, & in artibus reperiendis solertes cum primis extitisse, & in cognitione rerum indigna sagaces) furta omnia indiscriminatim fuisse licita, & proinde citra ullam noxam, pœnamque. Fortasse, (vt solet ad gentium consuetudinem alludere, & mores veteres exprimere) idem hoc loco fecit de Latinis loquens Virgil. Rhodigin. lib. 18. cap. 1.

PICTA CROCO, ET FVLGENTI MYRICE VESTIS) Qui tales sunt, quales hinc aliquot versibus Numanus Troianos describit, ita delicate, ac molliter viuentes, hi profectò armis tractandis idonei non censentur: sed suis deuoluendis potius, nec virorum, sed fæminarum digni sunt nomine. Hoc intelligens Cyrus, cum sibi cauere vellet in posterum, facereque, ne Lydi rebellare denuo auderent, arma illis, & equos ademit, iussitque (Iustino teste, lib. 1.) cauponas, & ludicras artes, & lenocinia exercere. Sic gens industria quondam potens, & manu strenua, effæminata mollietate, luxuriaque, virtutem pristinam perdidit: quosque ante Cyrum inuictos bella præstiterant, in luxuriam lapsos otium, & desidia superauit. 34

Crocotium intelligit, quæ vestis crocotula à Plauto apud Festum dicitur, mulierumque erat, non virorum, ut ex Aristophane notum est, scribente in Ranis, ὅρων λεοντήν δὴν κροκόῳ κειμένην. Quod enim Bacchus, & quæ essent muliebris sexus propria, & fortissimorum virorum miscuisset, illuditur. Sed & splendens purpura probro dabatur à seuerioribus, ut apparet ex oratione pro Cælio: si quæ etiā minimorum horum aliquod offendit, si purpuræ genus. Plutarch. in Catone. δὴν πορφύρεον ὥστε τὴν χαλκῆν ἔρυσεν, καὶ ὁξείαν ἀγαπωμένην αὐτὸς ἐφόρει τὴν μέλαιναν. Itaque ut effæminatos, & semi-viros incessit Troianos. Turneb. lib. 22. cap. 15. & lib. 29. cap. 25. *Et tunica manicas*, &c. chiridotæ exprobat.

Cura quædam cultus, & ornatus non omnino vetatur feminis, præsertim maritatis: in viris reprehenditur, eius negligentia laudatur: super quo multa Tiraquell. in 3. leg. Connubial. à num. 45. deinceps. Tamen ut in his quoque vestitus sordidus vituperatur, sic mediocriter splendidus ad dignitatem, auctoritatemque vel comparandam, vel tuendam est utilis.

Fulgenti murice, id est purpura, inquit Seruius. Hanc autem vitio, & dedecori apud maiores fuisse constat. Iuuenal. peregrina, ignotaq; vobis. *Ad scelus*, atq; nefas, quæcumq; est, purpura ducit.

ET TUNICÆ MANICAS) Chiridotæ significantur tunica (id est, manicatæ, manuleatæ, seu ad manum usque porrectæ) quæ viris erant probro, ut molles. Turneb. lib. 29. cap. 25.

Veteres Romani togam habuere sine tunica, qua de re sic Gellius. lib. 7. cap. 12. Tunicis uti virum prolixis, ultra brachia, & usque in primores manus, ac prope digitos, Romæ, atque in omni Latio indecorum fuit. Viri autem Romani primò quidem sine tunicis toga sola amicti fuerunt: postea substrictas, & breues tunicas citra humerum desinentes habuerunt. Hac antiquitate inductus P. Africanus Pauli F. P. Sulpitio Gallo, homini delicato, inter pleraque alia id quoque probro dedit, quod tunicis vteretur manus totas operientibus. Et D. Augustin. 3. de doctrina Christiana. Talaribus, ac manicatas tunicas habere apud Romanos flagitium erat: quod etiam videtur (nempe hoc loco) confirmare Virgilius. Aldus Manut. de quæsit. per epistolam lib. 1. cap. 2. * Statius lib. 7. Thebaid. dum Euneum Bacchi sacerdotem cuius cultus describit, Brachiaq; in manicis. Plant. Pseudolo, manuleatam tunicam habere hominem decet? Hominem dixit pro viro: nam quin faminas deceat, non dubitat Seneca epist. 33. eodem alludens: Apud me verò Epicurus est & fortis, licet manuleatus sit. Quin & Cicero de genere quodam socorum Catiline Orat. 2. Quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbato videtis, manicatis, & talaribus tunicis, & velis amictos.

HABENT REDIMICULA MITRÆ) Sic & Iarbas 4. Æneid. ut semivirum, & mollem incessens Æneam, mitræ usum, ut probum obijcit. Maonia mentum mitræ, crinemq; madentem. Subnixus. Mitram Lydorum, ut Troianorum mulieres gestabant, viris probrosam, multò magis, si redimicula haberet. Redimicula sunt, quibus mitræ religantur. sed & de mitris redimicula habentibus Euripid. Hecuba. ἐγὼ δὲ πλόκαμον ἀναδέτοις μύθεσις ἐρρύθμιζον. Turneb. lib. 29. cap. 25. * Lucret. lib. 4. Vocat anademata. Et bene parta patrum fiunt anademata mitræ. Luc. spiram, pallas, redimicula promit. * Habitum muliebrem induerunt mulierosi homines, indigni prorsus viro- rum nomine, & natura. Hercules, Sardanapalus, Clodius, Helio- gabalus, & alij. Vide Tiraquell. in 4. leg. Connubial. à num. 58. Im- mo Tertull. de Pallio, qui contra istam mollitiam disputat acer- rimè.

O VERE PHRYGIÆ, NEQVE ENIM PHRYG.) Ci- tra dubitationem respexit ad hoc carmen Homeri 2.

Alia. ὦ πέποιες, καὶ ἐλέγχε, ἀχαιῖδες, ὅν ἐτ' ἀχαιοί. V- bi videre licet, homines molles, effæminatos, parumq; viros dici etiam pepones. Nam hic fructus simul atque maturuit, dulcis quidem est, verum flaccidus, atq; inu- tilis. Est tamen Homero etiam interdum blandientis vox, ut Iliad. ζ. ὦ πέποιον, ὦ μέλαινα. Chiliad.

Xerxem Artemisia regina Cariae bello nauali ad- uersum Græcos strenuè pugnando adiuerat, in quo eius duces fuerat ignauiores. Vnde Rex hoc testimonio reginam cohonestauit, ut Herodotus commemorat, οἱ μὲν ἄνδρες γυγνῶσι μοι γυνῶνες, αἱ δὲ γυνῶνες ἄνδρες. Viri fuerunt mihi fæminæ, ac vice versa, fæminæ viri. Quam verò acerbum viro sit vulnus, & contumeliæ plenum, fæminam vocari, testatur Herodotus, ubi ait. πεσοῦσαν ἄλλοις καὶ μέγιστα ἐργάζοντο, καὶ γυνῶνας ἀπεχέ- λον. Id est, quos adorti ingenti clade affecerunt, fæmi- nasque nuncupauerunt. Idem alibi, πῶς περσῶν γυ- γνῶδες καὶ ἄνδρας, δέννος μέγιστος ἔστι. Apud Persas gra- uissima contumelia est, ut quis fæmina mollior voce- tur. Nec abludit hinc Sesostris Ægyptij regis factum, qui quas gentes imbelles, & effæminatas subegerat, in earum finibus columnam cum incisa natura muliebri, quos contra fortes, ac masculas, columnam cum virili natura erigebat: illis muliebrem animum exprobrans, in his virilem audaciam, virtutemque ad posteros testi- ficans. Diodorus, Pierius lib. 34. * Molles & effæminati aut fæmina, aut fæmineis nominibus solent appellari. Item semiviri, ut Æneas per conuiuium à Turno lib. 12. Contra fæmina in quibus est virilis animus, merito & mascula, & viragines vocitantur. In eos qui molitia desunt, & ornatu superuacaneo, & cura capilli, & moribus imitantur mulieres, torquetur apud illud Diogeni in adolescentem huiusmodi. Non te pudet, qui peius tibi velis, quam ipsa natura voluit? Illa enim virum te fecit, tu te in fæminam re- jingis.

BIFOREM DAT TIBIA CANTVM) Id est, bifo- num, imparem, dissonum, dissimilem, non enim sunt pari modulatione compositæ. Vide Seruium.

TYMPANA VOS, BVXVSQVE) Lucret. lib. 2. agens de sacris Cybeles, siue Berecynthiæ.

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum- Concana, rancisonoq; minantur cornua cantu, Et Phrygio stimulat numero cana tibia m entes. Ouid. de orgijs Bacchi lib. 4. Metamorph.

Faminea voces, impulsaq; tympana palmis, Concanaq; æra sonant, longoq; foramine buxus. Catull. de Atti in Galliambo.

Nineis citata cepit manibus leue tympanum, Tympanum, tubam, tua Cybele, tua mater initia: Quatiensq; terga tauri teneris cana digi- tis, Canere hac suis adorta est tremebunda comitibus.

Auson. epist. 25. tentis reboant cana tympana tergis. * Tympanotribas in Plauti Trucul. est mollis, eneruatus, enervatus, veluti Vnus è Cybeles sacerdotibus, qui Galli dicebantur, à Gallo Phrygia fluuiio, & tympana in sacris suis pulsabant.

Non abs re, cum vellet significare tibiam Phrygi- am, buxum posuit, sed materiam tibiæ Phrygiæ prop- riam nominavit. Nam ut Asiorum tibiæ è loto erant, sic Phrygiæ è buxo. Pollux de tibiæ genere loquens, ἐλυμϑ, inquit, τὴν μὲν ὕλην πύξιν, τὸ δὲ εὐρημα φρυγῶν. Sed & Elymus fortasse ille Virgilianus ab illa tibia no- mē adeptus est: quamquā hoc pro indubitato affirma- re, aut pro testimonio dicere nolumus. Turneb. lib. 30. cap. 39. Rhodigin. lib. 9. cap. 7.

MATRIS IDÆÆ) Idæa mater dicta est ab Ida seu Cretæ, seu Phrygiæ monte, utrobique enim culta est. Lucret. lib. 2. Hanc varia gentes antiquo more sacrorum Idæam vocitant matrem. Ouid. in Fast.

Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu Flabit, & Idææ festa parentis erunt.

Ædem

Aedem Cybeles in Ida monte Claudian. describit in 1. A
de raptu Proserp. Sic ait (Ceres) *Et fulvis serpentibus at-*
tigit Idam, Hic ades angusta dea, &c.

SINITE ARMA VIRIS) Vos qui mulieres estis, re-
linquite nobis arma, qui viri sumus.

- TALIA IACTANTEM DICTIS, AC DIRA CANENTEM
NON TVLIT ASCANIVS: neruoq; obuersus equino
Contendit telum: diuersaq; brachia ducens,
Constitit ante Iouem, supplex per vota precatus.
625 Iuppiter omnipotens audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollennia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte iuuentum,
Candentem, pariterq; caput cum matre ferentem:
Iam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
630 Audiit, & cæli genitor de parte serena
Intonuit læuum. sonat vnà lethifer arcus:
Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perq; caput Remuli venit, & caua tempora ferro
Traijcit. I, VERBIS VIRTUTEM ILLVDE SVPERBIS.
635 Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hæc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
LÆTITIAQVE FREMVNT, ANIMOSQVE AD SIDERA TOLLVNT.

TALIA IACTANTEM) ad suorum gloriam.

AC DIRA CANENTEM) ad iniuriam Trojanorum.

NON TVLIT ASCANIVS) Æneid. 2. Non tulit hanc
speciem furiatæ mente Choræbus Lib. 8. Non tulit Alci-
des animis. Lib. 12. Non tulit instantem Phœgeus, animisq;
fremementem.

CONSTITIT ANTE IOVEM, SVPPLEX) Atqui A-
pollinem inuocare debuit, iaculaturus: sed dicimus
ideo Iouem inuocatum, quia initium debetur Ioui: vt,
Ab Ioue principium Musa. Vnde Ascanius non quid fa-
ciat, cogitat, sed quid primum. Seruius.

IVPITER OMNIPOTENS) Hoc epitheton inter-
dum ad numinis gloriam ponitur, interdum ad caus-
sam dicentis. Namque hoc loco dicendo *omnipotens*,
ostendit eum etiam ijs, qui per se minus valent, præ-
stare posse virtutem. Seruius.

AVDACIVS ANNVE COEPTIS) Quomodo voce
annuere vterentur antiqui in precibus ad deos, ex poe-
tis, item Liuii, Plinio productis locis demonstrat Brif-
son. Formular. lib. 1. num. 74.

FERAM SOLLEM. DONA) Promittit se alia qua-
dam dona laturum, nam feram de iuuenio non di-
cimus.

AVRATA FRONTE IUVENCVM) Est hoc quidem
ritu Romano à Virgilio scriptum: sed non sine antiqui-
tatis effigie, nam & ita Homerus scribit, Iliad. x.

Τὴν τοι ἐγὼ πέλω χροὸν κλέει πτερύχας.

Maclabo hunc superis auratum cornua taurum.

Turneb. lib. 29. cap. 25. Solebant cornua victima-
rum inaurari, testis Homerus Odys. 7. Iliad. x. Virgil. 1.
Georg. & hoc ipso loco, Ouid. lib. 7. 10. & 15. Met. Ma-
crob. lib. 3. cap. 5. Saturnal. Alexand. Neapolit. lib. 3.
cap. 12. Annotauit Hartung. Decur. 3. lib. 8.

Seneca Oedipo, Aureo taurus rutilante cornu La-
bitur segnis. Tibull. Semper inaurato taurus cadit ho-
stia cornu. Ouid. 11. Metamorph. blandis indute corni-
bus antrum. Concliderant ista ninea ceruice iuuenca, Iu-

Buenal. & auratum funoni cade iuuenca. Tertullian.
Hunc tibi Iuppiter bouem cornibus inauratis voue-
mus esse futurum. Plin. lib. 33. cap. 3. Deorum honori
in sacris nihil aliud excogitatum est, quàm vt auratis
cornibus hostiæ maiores duntaxat immolarentur. Plu-
tarch. dum Pauli Æmilij triumphum describit, *μὴ δὲ*
τῶν ἡγούσων χρυσόκερα τερπία βῆς ἐκείδον εἰκοσι μίτης ἡσ-
κημένοι, καὶ σέμμασιν. Post eos ducebantur auratis cor-
nibus boues centum viginti, vittis ornati, & fertis. Hæc
Delius in Oedip. Seneca collegit. Seruius consulto di-
ctum putat *iuuenca*: quia Ioui de tauro non immo-
laretur, nisi triumphii nomine. Quod ideo tamen ad-
missum, quia non tantum Ioui, sed alijs dijs, quæ bello
profunt, sacrificabatur.

CAPVT CVM MATRE FERENTEM) æqualem ma-
tri, nondum patri.

CÆLI DE PARTE SER. INTON.) Ennius. Cum
tonuit læuum bene tempestate serena. Varro lat. Eumeni-
des. Dum sermone cœnulam variamus, Interea tonuit
bene tempestate serena. Fulmina, & tonitrua cælo puro,
ac sereno fieri merito negat, Lucret. lib. 6.

Fulmina gignier è crassis, altèq; putandum est

Nubibus extructis. Nam calo nulla sereno,

Nec leniter densis mittuntur nubibus unquam.

Tamen id Virgil. sapius factum dicit, hoc videlicet lo-
co, & 2. Æneid. Item Horat. Ode 34. lib. 1. Sallustius
quoque in Catilinario bello narrat M. Herennium die
sereno fulmine ictum esse. Sed in his intelligendum
est tonitrua, & fulmina naturalia cælo nubilo, & altè
extructis nubibus fieri: prodigiosa autem, & diuina, pu-
ro, & sereno. Quod ad Horatij locum spectat, videtur
ille significare, talia fulmina malum sibi minari, nisi re-
suscipiat: eademq; valere ad se, & cæteros homines ab
impietate deterrendos. Nam tonitrua, & fulmina diui-
na, qualia sunt ea, quæ cælo puro fiunt, tristia, & mala
portendunt hominibus. Adde his Homeri locū Odys. 11.
Ἢ μὲν γὰρ ἐλεγεῖντας αἶψ' ἐγὼν ἀσεβέσι.
Οὐδέ ποθι νέεσθ' ἔτι, τέρας νύ τίς τίς φέρει.

Id est

Id est. O Iupiter, profecto grauius è caelo tonuisti: neque tamen usquam nubes est: ostentum igitur aliquod tuum nobis præbes. Ex Lamb. in Horat. Vide insuper quæ posuimus Georg. l. ibi, *Non aliàs calo ceciderunt plura sereno Fulmina.*

INTONUIT LÆVVM) læua tonitrua, auguria, & auspicia ideo putantur feliciora, quod quæ nobis sinistra sunt, ea superis dextra dimitti creduntur. Videndi super hoc Dionysius libr. 2. Plutarch. problemat. Plinius. Sic 2. *Æneid. subitoq; fragore Intonuit læuum.* Ouid. 4. Fast.

Ille precabatur, tonitru dedit omina læuo

Iupiter, & læuo fulmina missa polo.

Ad eandem quoque sinistra patris superstitionem pertinet locus ille Ciceronis in Mario.

Partibus intonuit eali pater ipse sinistris.

Sic aquila clarum firmavit Iupiter omen.

HORRENDVM STRIDENS ELAPSA SAGITTA) Sagitta à sagaci iactu dicitur, id est, veloci ictu. Pennis enim fertur quasi auis, ut celeriter mors perueniat ad hominem. His primum Cretenses vsi sunt. Vnde Dictææ sagittæ poetis. Id. lib. 18. cap. 8.

PERQVE CAPVT REMVLI VENIT) Figmenta

hæc vulnerum non sine ratione ponunt poetæ: nam modò hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eū supra vaniloquum, & superbum introduxerat, quod vitio capitis euenit. Seruius.

INVNC ET VERBIS VIRTVT. ILLVDE SVF.) *οαρησ-μς.* Leoninus utique versus sine controuersia, quales & alij obseruati sunt in hoc poetarum signifero. Dicamus illud, *Emendaturus, si licuisset, erat.* Quare istiusmodi versus appellantur leonini, causam quærit Scalig. Poet. lib. 2. cap. 29. Vir quidam non vulgari doctrina ab initio echinos credit forsitan, vel appellatos, vel appellandos fuisse ab *ἰχθῶ*, quàm vocis imaginem Cicero, Horat. Lucretius dixere, resonat enim pars posterior, seu hemistichium posterius priori, ac repercutit syllabam quodammodo. *ss.*

HOC TANTVM ASCAN.) Vel, dixit, ut alibi, *Nec plura.* Vel, & dixit, & fecit.

TEVCRI CLAM. SEQVVTVR LÆTITIAQ. FREMVNT) Commoti Troiani ex felicitate facti, extulerunt clamorem cum lato fremitu, & sperantes tanto auspicio meliora, plurimum gratulabantur. Donat.

Ætheria tum fortè plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies, urbemq; videbat,
640 Nube sedens: atq; his victorem affatur Iulum.
MACTE NOVA VIRTUTE PVER (SIC ITVR AD ASTRA)
Dijs genite, & geniture Deos. iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troia capit. simul hæc effatus, ab alto
645 Æthere se mittit: spirantes dimouet auras:
Ascaniumq; petit: forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten. hîc Dardanio Anchisæ
Armiger antè fuit, fidusq; ad limina custos.
Tum comitem Ascanio pater addidit. ibat Apollo
650 OMNIA LONGÆVO SIMILIS, vocemq; coloremq;,
Et crines albos, & sæua sonoribus arma:
Atq; his ardentem dictis affatur Iulum.
Sit satis Æneide telis impunè Numanum
Oppetijisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
655 Concedit laudem, & paribus non inuidet armis:
Cætera parce puer bello.

CRINITVS APOLLO) Hoc adiuncto cum afficit C. Ennius. Philostratus iunior in Heroicis, Pindarus in Isthm. Ode 1. *ἀνερπρεχόμενον* vocant, *ἀνερπρεχόμενον*. Vnde per periphrasin Propertius lib. 3. & Ouid. lib. 3. Trist. intonsum deum dixerunt, & Horatius carmine sæculari intonsum Cynthium. In lusibus in deum hortorum dicitur comosus Phæbus. Rursum Pindarus *χρίσμενον* nominavit in Pyth. Mos fuit antiquissimis illis læculis, ut ephebi comam Apollini nutrent, qui deinde cum prima genas vestires flore inuenta, Delphos se conferentes, comæ primitias deo offerebant, cuius consuetudinis meminit in Theseo Plutarchus. Hæc Hieron. Columna ad Ennij Alcæon.

MACTE NOVA VIRTUTE) Sic apud Silium lib. 4. D. Mars Scipionem adolescentem, postquam ille multis interfectis patrem consulem seruauit, lætus compellat, & prædicat.

*Tum celsò è curru Maiors, Carthagini arcæ
Exscindes, inquit, Tyrios ad fœdera coges:
Nulla tamen longo tanta exorietur in auro
Lux tibi chare puer, mactæ, ô mactæ indole sacra,
Vera Jouis proles.*

Mactare est magis augere. Cic. 1. Tuscul. Mactæ virtute, ego enim ipse cum eodem ipso non inuitus erra-uerim. Liuius lib. 10. Tu quidem mactæ virtute, diligentiaque esto. Attius Philocteta. *Ut dixi, mactæ his, armisq; mactæ virtutem patris.* Lucil. Satyr. lib. 5. *Mactæ, inquam, virtute, simulq; his versibus esto.* Turpil. Boethontibus. *Mactæ virtute esto.* Pacuuius Dulorest. *Mactæ esto virtute, operaq;.* Cernis veteres libenter vocatiuum hunc *mactæ*, cum vocabulo, *virtute* coniunxisse, aufrendi casu scilicet. Est autem sermo tractus à sacris, ut monet Seruius, & est verbum pontificale. Quoties enim aut thus, aut vinum super victimâ funde-

fundebatur, dicebant, *maestus est taurus*, hoc est, cum-
lata est hostia, & magis aucta. Inde etiam maestare, pro
magis augere. Cic. de Repub. Ferunt laudibus, maestant
honoribus. Et apud Plaut. *ego te maesto infortunio*. Soli-
tos item vinum diis fundere in altaria, declarat Arnob.
lib. 6. cum his verbis. *Maestus hoc vino inferio esto*. Quæ
verba ibidem considerat, & argute irridet. Interpreta-
tur autem sic. Quid est aliud, quam dicere tantum esto
maestus, quantum volo: tantum amplificatus, quantum
iubeo, &c.

Nova virtute, vel magna, eximia, vt, Pollio, &
ipse facit nova carmina: aut reuera nova, quantum ad
bellum.

DIIS GENITE, ET GENITVRE DEOS) Imitatus est B
hæc Seneca in consolat. ad Martiam, cap. 15. Quid alio-
rum tibi funera Cæsaris referam? quos in hoc mihi
interim videtur violare fortuna, vt sic quoque generi
humano profuit: ostendens ne eos quidem, qui diis ge-
niti, deosque genituri dicuntur, sic suam fortunam in
potestate habere, quemadmodum alienam. Obserua-
uit Muretus in Notis. *Diis genite*, inquit Seruius, pro-
pter Venerem: *geniture deos*, propter Iulium Cæsa-
rem, & Augustum.

GENTE SVB ASSARACI) Romanam intelligit, in-
de vsque ab Assaraco propagatam. Assaracus fuit pater
Capyos, auus Anchisæ. Sic in 1.

Cum domus Assaraci Phthiam, clarasq; Mycenæ
Servitio premet, & victis dominabitur Argis.

Nec TE TROIA CAPIT) Philippi ad Alexand. fili-
um apophthegma expressit. *ἡ τε τροία καὶ βασίλειά τ' ἴσθι*,
καὶ πόλις αὐτῆς ὅλη. Quibus verbis eius generosa mendo-
lem, quod Bucephalum conscendisset, laudauit. Brod.
lib. 1. cap. 26. & Turneb. * De Bucephalo memoria proditum
a Q. Curtio, lib. 6. in hæc verba. Namque ille nec in dorso insidere suo
patiebatur alium, & regem, cum vellet ascendere, sponte genua sub-
mittens excipiebat, credebaturque sentire, quem seheret. Lucunda est
de hoc equo apud Plutarchum narratio, lib. 5. Tra animalia plus ra-
tionis habeant, terrestria, an aquatica. Bucephalus quanta sper nu-
dus erat, conscendendum se etiam equi soni dabat: ornatu vero re-
giam aulæ, collaribusque, neminem admitteret, Alexandro tan-
tum accepto: ceteris periculum facturis, aut aliqui propius acce-
dentibus, ingenti hincitu occurrere, insultareque ac nisi cederent,
fugaque sibi consulerent, proterere solitus.

SPIRANTES AVRAS) Spirabiles, vitales, quibus spi-
ritus, & viuimus.

FORMA TVM VERTITVR ORIS ANT. IN BVT.) De-
ligit eius hominis formam, qui antiquitatis, & exerci-
tationis longinquitate collectæ merito, sanum consili-
um dare posset, & debuisset audiri. Donat.

FIDVSQVE AD LIMINA CVSTOS) Seruum attrien-
sem, vel attriarium significari putat German. Elegans
quidam vsus vocabuli, ad, explicatur à Cantero libr. 3.
cap. 20. Propert. *Iam liber, & sortes memorare ad pralia*
turmas, cum bellicas vellet, seu bellicosas dicere. Nec
aliter paulò post ait. *Nunquam venales essent ad munus*
amicæ, id est, mercenariæ, & vt ita dicā, municipales. Iam
in fine lib. 3. dicit. *Hinc tibi ad eloquium ciues, hinc am-*
pla nepotum spes. Vbi eodem pacto facundos, & eloquē-
tes ciues innuit: videtur enim hoc prouerbijs huius vsu
præ cæteris hic poeta delectatus, quin etiam paulo bre-
uius idem lib. 4.

Sobrius ad lites: at, cum est impressa corona,
Clamabis capiti vina subesse meo.

Et aliquāto post, *Lygdamus ad cyathos*, cum hic pincer-
nam, illic aduocatum, & caussarum patronum indicare
vellet. Et lib. 4. eleg. 2. *Pastorem ad baculum possum cu-*
rare, quod est, pastorem me dixeris, si pedum habeam.
Ergo fidus ad limina custos, est fidus liminū custos. Re-
quire præterea li. 10. super illo, *biuig, ad frana leones*.

ET CRINES ALBOS) id est, canos Tibull. eleg. 8.
lib. 1. *Tollere tunc cura est albos a stirpe capillos*. Plaut.
Trinum. ad istam capitis albitudinem.

SÆVA SONORIBVS ARMA) strepitu terribilia, ex-
ponit Seruius. Vocabulo *sonor* pro sonitu non semel v-
sus inuenitur Lucretius, id qd aliās quoque testatus sum.

HIS ARDENT. DICTIS AFFATVR IVL.) Solent se-
cundæ res erigere homines etiam ætate prouectos: sed
quando ad pueri animum ventum est, sic ardere cœpit,
& prosperis ferri, vt alia quoque non dubitaret audere:
sed hunc Apollo ira reuocat, vt sciat Ascanius, animum
suum robustiori ætati reseruandum. Donat.

PRIMAM HANC CONCEDIT LAVDEM) Dicendo
hanc, pollicetur & aliam. Concedere autem ei se dixit
ideo, quia sagittarum deus est: & licet eum Iupiter iu-
uerit, Apollo tamen sibi suum officium vindicat:
quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim,
quæ ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si nō
aduersentur numina, quorum propria sunt, quæ posci-
mus: vnde & in 4. ait, *adereo, & tua si mihi certa voluntas*,
hoc est, quod in me est, iungo eos: restat, vt & tuum
impleri velis officium. Seruius.

PARIEVS NON INVIDET ARMIS) Expone, pari glo-
riæ. Nam vt Apollo puer occiso Pythone vltus est ma-
tris iniurias: sic Ascanius occiso Numano, Troianorum
castra, iniuriasque defendit. Paribus ergo armis, id est, si-
milibus: non peritiis, sed genere victoriæ. Seruius.

----- Sic orsus Apollo

MORTALES MEDIO ASPECTVS SERMONE RELIQVIT,

Et procul in tenuem ex oculis euauit auram.

Agnouere deum procures, diuinaq; tela

660 Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.

Ergo auidum pugnae dictis, ac numine Phœbi

Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus

Succedunt: animasque in aperta pericula mittunt.

It clamor totis per propugnacula muris:

665 Intendunt acres arcus, amenta que torquent.

Sternitur omne solum telis: tum scuta, cauaque

Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit:

Quantus ab occasu veniens pluuiaribus hœdis

Ggg*

Verbe-

Verberat imber humum, quàm multa grandine nimbi
In vada præcipitant, cùm Iuppiter horridus Austris
Torquet aquosam hyemem, & cælo caua nubila rumpit.

SIC ORSVS APOLLO) Modò locutus, aliàs, cœpit quod magis est proprium, lib. 1. sic Venus, at. Veneris contra sic filius orsus. Aeneid. 2. Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto. Lib. 12. sic Iuppiter orsus. Lib. 6. Tunc sic orsa loqui vates. Orsa pro iniitiis, lib. 10. & in melius tua, qui potes, orsa reflectas.

MEDIO SERMONE) quia non respondit Ascanius. Totus autem sermo ex dicente, respondenteque conficitur.

FUGA) discessu.

PHAR. SONANTEM) quia dixit supra, & sena sonantibus arma.

DICTIS, AC NUMINE PHOEBI) Dictis, propter auditam orationem. Numine, propter agnitum deum. Prohibebant eum pugna propter ea, quæ dicta erant, & ipsam auctoritatem cogniti in discessu Phoebi interponebant.

IPSI IN CERTAM. RVRSVS SVCCED.) vtpote, quos aperta exempla certos, securosque præstiterant.

AMENTA QVE TORQVENT.) Tela amentis torquent. Quem possumus non rerum modò, sed verborum etiam explicatorem Iusto Lipsio inuenire magis peritum, magis sedulum? Iacula, inquit, aliàs sola manu mittebantur: aliàs loro reuincta, & eo excusso adiunabantur. Id dicebant amentum. Glossæ, amentum, ἀμύνει ἀνιστοῦν, vinculum iaculorum. Festus, Amenta, quibus vt emitti possint, vinciuntur iacula. Ex Græco, quod est ἀμύνει, vel quia aptantes ea, ad mentum trahunt. Latini, & nodum vocant, vt Silius lib. 1. Huic impulsæ leni torquetur lancea nodo. Statius in 3. Frana tenent, duplexq; inserto missile nodo. Item ansam. Inde an-

Asatæ Ennij, Ansatas mittunt è turribus. Iterum. Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis ansatis. Habenam etiam alij. Fuit autem non aliud, quam lorum reuinctum in hasta media circiter, quod manui deinde, & primoribus digitis illigabant leuiter, in emissu cum impetu soluendum. Hæc ipsa ille copiosius, & explicatius, & multa præterea huc pertinentia, quæ tute leges cum voles, Poliorcet. lib. 4. dial. 4.

STERNITVR OMNE SOLVM TELIS) Concinnus utiq; hoc: Ennianus istuc, Sparsis hastis longis campus splendet, & horret.

DANT SONITVM FLICTV GALEÆ) infra. strepit assiduo caua tempora circum Tinnitu galea. Vbi sunt simplici fligere Lilius Aegistho. Ipse se in terram saucius fligit cades. Attius. ἐπὶ γαστρί μὲν. Nec perdolescit fligi socios morte, campos contegi. Et Aegistho. Hen cuiatis stirpem funditus Fligi studet. Lucret etiam lib. 2. nam cita superne Obuia cum fligere, sit, vt diuersa repente Dissiliant. Est autem fligere, per concursum se mutuo tangere, & concutere, cum sono: & flictus hic erit. ὁ ἐκ τῆς κρούσεως. Vfus etiam Aufonius. Cymbala dant flictu sonitum. Silius. galea horrida flictu. Ennius Annali 15. aliis verbis, eodem tamen sensu, Erata resonant galea.

QUANTVS AB OCCASV VEN.) Vide Vrsin.

QVAM MVLT. GRAND. NIMB. IN VAD. PRÆCIP.) Valerius Aedituus in epig. Aut imber calo candidu præcipitans.

AQVOSAM HYEMEM) non ipsum anni tempus, quod dicitur hyems, & æstati opponitur, sed pluuiam densam cum vento significat, vt alibi.

Pandarus, & Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Iouis eduxit luco syluestris Hiera,
Abietibus iuvenes patriis, & montibus æquos,
675 Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt,
Freti armis, vltroq; inuitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextrâ, ac læuâ pro turribus adstant,
Armati ferro, & cristis capita alta corusci:
Quales æriæ liquentia flumina circum,
680 Siue Padi ripis, Athesin seu propter amœnum,
Confurgunt geminæ quercus, in tonsaq; cælo
Attollunt capita, & sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli vt videre patent:
Continuò Quercens, & pulcher Equicolus armis,
685 Et præceps animi Tmarus, & Mauortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
TVM MAGIS INCRESCVNT ANIMIS DISCORDIBVS IRÆ:
Etiam collecti Troës glomerantur eodem,
690 Et conferre manum, & procurrere longius audent.

IDÆO ALCANORE CRETI) sanctissimè, & religio- Dus, & apud Homerum Iupiter Ἰδν δὲ γῆρας ἑρπενυμε-
fissimè colebatur à Troianis Iupiter cognomento Idæ- ro dicitur, & inuocatur. Ei locus erat in Ida monte vbi
educati

educati fuerunt Pandarus, & Bitias, & templum habebat ibi in alto Gargaro. Turneb. lib. 22. cap. 7.

SYLVESTRIS HIERA) Non satis perspicio, quæ sit ratio syllabæ in hoc verbo, in quo contra naturam videtur media tendi: & cum nescio quid miraculum hic latere subodorer, parum abest, quin quemadmodum legimus à cerua, cane, lupa quosdam nutritos, sic hos à sylvestri hyæna educatos esse suspicer. Certè in hanc coniecturam prono labor animo: quàmquam eam vix spero commendari, approbatiq; posse hominibus doctis. Turneb. 22. cap. 7.

ABIET. PATRIIS, ET MONT. AEVOS) patriæ abietes sunt Idææ. Homer. *κρίπρεσσι τὰς ἐλάττησιν εὐκρότες ὑπὸ πλάτῃ*. Qui autem sunt ea corporum magnitudine quæ hic describitur montium similitudine, Græcis sunt *πελάριοι*, *παρά τὸ πέλαιος ὄρεος εἶναι κατὰ τὸ μέγεθος*.

PORTAM QUÆ DUCIS IMPERIO) Hunc locum manasse ex Iliad. lib. 22. docet Macrob. libr. 5. cap. 11. Scimus, quod Mnestheo, & aliis ducibus imperavit Aeneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent, ut castra modò, & tutos seruantem aggere muros. Item legimus Mnesthea, & Sergestum ductores fuisse, & rerum magistros, non Pandarum, & Bitiam. Unde apparet, quod hunc locum malè intellexerit Donatus, dicens commissam portam, id est, creditam, Pandaro, & Bitiæ, qui duces non erant. Cornutus verò melius sensit, dicens, portam quæ ducis imperio commissa fuerat, hoc est clausa, eam aperuerunt. Commissura enim dicitur tabularum coniunctio: sicut Cic. in Fundania meminit. Ergo melius est, ut commissam, clausam dicamus, quàm creditam Pandaro, & Bitiæ. Seruius.

PRO TURRIBVS) Ad vicem turrium propter proceritatem corporum ingentem. Statura quædam dicitur commoda, media, militaris. Hanc qui superarent, dicebantur statura proceri. Ad Vegetium lib. 1. cap. 5. Ibid. Steuechium. Aut fortasse dictum sit, eo sensu, quo supra illud, *Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idæis*.

QVALES AERIE LIQVENTIA) Comparatio Homerica, vide Seruium. Idem ait commemorari fluuium Liquetium, nec esse epitheton, & legendum liquetia, non liquentia. De eadem re consule German.

ATHESIM PROPTER AMOENVM) prope, aut iuxta. Athesim. Athesis fluuius ex alpihus Tridentinis labitur Veronam. Terent. Adelph. *Hic propter hunc assiste*. Cic.

2. de Inuent. Fluius Eurotas, qui propter Lacedæmonem fluit. Aliquando sine nomine ponitur, & aduerbij vicem gerit. Terent. Adelph. *Est ad hanc manum sacellum, ibi angiportum propter est*.

INTONSA QVE CÆLO ATTOL. CAP. ET SVBLIMI VERT. NVTANT) Ennius, *Capitibus nutantes pinos, rectasq; cupressos*. Quem ad locum hæc disserit Fragmentorum Ennianorum à se conquisitorum, dispositorumque explanator solertissimus, & ingeniosissimus Hieron. Columna, quæ ad versum Maronianum quasi face luculenta collustrandum, sunt perquam appositæ. Pulcherrimè nutare, quod hominis proprium est, ad arbores transtulit. Nec quidem remota translatione arborum summitates capita dixit, eisq; nutandi actum tribuit, cum hæ animalium structuram, atque opificium mirificè referant. Habent enim & radices quasi pedes, è quibus caudex, qui & truncus, & stipes dicitur, sursum affurgit: unde tanquam brachia rami diffunduntur, & inde furculi, quasi digiti. Eas etiam oculos habere quis neget? quibus frondes pro coma sunt: fibræ pro pilis: humor pro sanguine: cortex pro cute: cui subest caro, adeps, ossa, venæ, cor, medulla, nodi: quos Aristoteles nervis perfimiles putavit lib. de plant. Catull. Ennij æmulatione, *conigeram nutanti vertice pinum*: ita enim duo calamo exarati habent, vulgati autem, *sudanti cortice*. Idè rursus, *Non sine nutanti platano*. Virgil. de quercubus *intonsaq; cælo Attollunt capita, & sublimi vertice nutant*. Idem 2. Aeneid. *Et tremefacta comam concussò vertice nutat*. Eclog. 6. *tum rigidas nutare cacumina quercus*. Ovid. lib. 2. Amor. *Dum bene diues ager, dum rami pondere nutant*. Septimius Serenus pulcherrimè pino brachia, & trepidationem tribuit. *Pinea brachia cum trepidant stridentia flabris*.

IRRVMPIUNT, ADITVS) Non aditus rumpunt, qui iam patebant: sed irruunt Rutuli, ut viderunt aditus, porta patefacta. Donatus.

CONTINVO QVERGENS, ET PVLCHER) Hi primò venerunt, ut reseratam portam violenter introirent: sed aut versi sunt trudentium agminibus, aut limine in ipso mastrati. Aut, aliqui fugati sunt, aliqui interempti. Donatus.

COLLECTI TROES GLOMERANTVR) Tanti facti exemplo animati Troiani densabantur ad portam, remotaque trepidatione omni, & egredi longius audebant, & alios cominus prouocare. Donatus.

Ductori Turno diuersa in parte furenti,
Turbantiq; viros, defertur nuntius, hostem
Ferueret cæde noua, & portas præbere patentes.

695

Deferit inceptum, atq; immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam: fratresq; superbos,
Et primum Antiphaten (is enim se primus agebat)

700

Thebana de matre nothum Sarpedonis alti
Coniecto sternit iaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenerum, stomachoq; infixæ sub altum
Pectus ab it. reddit specus atri vulneris vndam
Spumantem, & fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem, atq; Erymantha manu, tum sternit Aphidnum,
Tum Bitian ardentem oculis, animisq; frementem,

Ggg* 2

Non

- Noniaculo (neque enim iaculo vitam ille dedisset)
 705 Sed magnum stridens contorta phalarica venit
 Fulminis acta modo: quam nec duo taurea terga,
 Nec duplici squama lorica fidelis, & auro
 Sustinuit. collapsa ruunt immania membra.
 Dat tellus gemitum, & clypeum super intonat ingens.
 710 Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
 Saxea pila cadit, magnis quam molibus antè
 Constructam iaciunt ponto: sic illa ruinam
 Prona trahit, penitusq; vadis illisa recumbit.
 Miscet se maria, & nigræ attolluntur arenæ:
 715 Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumq; cubile
 Inarime, Iouis imperiis imposta Typhoeo.

FERVERE CAEDE NOVA, ET PORT. PRÆB. PATENTES) Plus nuntiatur Turno, quam res habeat. Nondum erant tam multi Rutulorum occisi à Troianis, & ait, eos feruere caede noua. Nec patebant plures portæ, sed vna tantum. Verum ita mos hominum est, ut non latis modò, sed tristibus quoque aliquid affingant.

DARDANIAM RVITAD PORTAM Ruit, inquit, non, venit, ut ostenderet eius feruorem, qui suorum necem veniebat ulturus, & qui nolebat patentis portæ occasionem perdere, ne iterum clauderetur. Donatus.

IS ENIM SE PRIMVS AGEBAT) Hoc est, incedebat: ut, se se Palinurus agebat. Tractus est autem sermo à ratione physica: nam agitur corpus animi iudicio, ut Terentius, *Quò te agis?* Seruius.

THEBANA DE MATRE NOTHV M SARPED.) Matrem hic Thebanam accipio è Thebis Hypoplaciis, quæ in Cilicia erant. Est enim verisimile, Sarpedonem Lycium ex ea prouincia concubinam habuisse potius, quam ex aliis Thebis. Turneb. lib. 22. cap. 7. & lib. 29. cap. 25.

Nothum Græci natum ex vxore non legitima vocant, qui apud nos spurio patre natus dicitur. Sic Festus. Isidorus autem lib. 9. nothus dicitur, qui de patre nobili, & matre ignobili gignitur, sicut ex concubina. Huic cōtrarius est spurius, qui de matre nobili, & patre ignobili illegitimè nascitur. Item spurius patre incerto, matre vidua genitus.

Plutarchus in Problematis ait Spurius apud Romanos primum nomen esse, ut Sextus, Decimus, Caius. Prima autem nomina cum vna, duabus, aut tribus litteris, ut T. Titius, Gn. Gneus, Sex. Sextus, ubi Sp. Spurius, eos aut qui sine certo patre erant, ἀπατρεις, S. & P. designaret, quasi sine patre, factum est hoc errore, ut qui essent sine patre, dicerentur spurij. Quos autem vulgo bastardos vocamus, interdum spurij dici possunt, interdum non possunt, ut hi, quos Principes agnoscere sollempniter solent, quasi que adoptare: nothi enim verbo græco appellantur, non spurij. Quintil. lib. 3. cap. 8. nothus ante legitimum natus, legitimus filius sit: post legitimum natus, tantum ciuis. Et paulò post, nothum qui non sit legitimus, Græci vocant, latinum rei nomen non habemus. Nothia Græci appellant eam partem, quæ ex bonis paternis, lege Atheniensium, nothis dari poterat. Hinc factum, ut Græci nothum appellent, quidquid non legitimum esse volunt, nec verum, ut νόθον ἀπικισμὸν dicant non verum schema Atticum, sed adulterinum, non

A spuriumque: contra γνήσιον ἀπικισμὸν dicunt, veram, germanam, legitimamq; Atticorum elegantiam significantes? Budæus in Pand.

ITALA CORNVS) telum ex Itala cornu.

AERA PERTENVEM) In manu scriptis est, tenerum. Conuenit cum illo Lucretij, *Aëris in teneras possunt proferrier auras.*

REDDIT SPECVS ATRI VVL. VNDAM) Exaggeratio poetica, pro ingenti vulnere.

ATQVE ERYMANTHA MANV) id est, gladio cominus ferit. Nam illi, de quibus superius dixit, non manu occisi sunt, sed missò iaculo. Ergo ad differentiam teli iacti accipit, manu, id est, gladio. Seruius.

ARDENTEM OCVLIS, ANIMISQVE FREM.) Quod animo fremeret, oculi ostendebant. Ipse vultus hominis, eius animi ferociam loquebatur. Donatus.

CONTORTA PHALARICA) Hoc genus teli describit Seruius. Consule item Vegetium lib. 4. cap. 18. & Isidor. lib. 18. cap. 7. Præiit Ennius, *Quæ validè venit contorta phalarica missa.* Forte scribendum *validè ἐπιθετικῶς* valido missu. Sunt qui hanc vocem scribant *phalarica.*

FVLMINIS ACTA MODO) Amat Virgil. tela cum impetu magno venientia comparare fulminibus.

DVO TAVREA TERGA) Vsurpauit, pro taurina.

DVPLICI SQAMA, ET AVRO) Duplicibus squamis aureis. Sanè squama, & splendorem significat, si à piscibus venit, & sordes, si à squalore. Sed in Virgilio ubique splendorem significat. Seruius.

Lorica ferrea apud Romanos duplex, hamata, & squamata. Hamata sic dicta videtur, quod circuli, & catenæ nexæ, hamuli speciem dimidiatæ referebant, aut quod hami catenulas iungebant. Dicere hoc Sidonius videatur. *nec futilis illi Circulus impactis lorica, textus hamis, &c.* Lipsius lib. 3. de militia Rom. Dial. 6.

CLYPEVM SVPER INTONAT. INGENS) Aut ipse ingens super clypeum intonat, aut ingens clypeum super eum tonat: nam lectum etiam est, hoc clypeum, ut probat Caper, quod magis debemus accipere. Nam Homerum imitatus est, qui ait, ἀέθροσε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Et, ἀμφὶ δὲ βερέχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Seruius. Sicut alibi, *sonitum super armadedere.* Clypeus masculini generis, ut *ardentes clypeos, atque aram cantia cerno.* Neutrius, ut Virg. *clypeum super intonat ingens.* Licinius in Marte. *Pars magna lenius clypea portant.* Laberius Sororibus. *Hoc voluit clypeum, contra puluerem proici.* Nonius.

IN EUBŌICO BAIARVM LITTORE) De Eubœa A det, Virgilium vſurpaſſe pilam pro columna? Huiusmodi libertas poetis eſt familiaris.

SAXEA PILA CADIT) Strabo lib. 6. h. dē πάλαι εμπορείον γαζηνήλαι, δὲ τὴν ἐνφυίαν τῆς αἰμυλῆς. διότι τῇ γαζηνῇ καὶ αἰμυλῇ ἀμμοκονίαν, περὶ δὲ αἰμυλῇ εἰς τὴν θάλατταν. Notauit Brod. libr. 5. cap. 25. Columnæ ſtruētilis ſunt, quæ de lapide quadrato, aut laterculis extruēta ſunt, quæ pilæ etiam dicuntur. Eſt enim hæc differentia inter columnas, quæ à Græcis κίονες, & pilas, quæ, σῆλαι ab illis dicuntur. Columnæ vno ſcapo conſtant, id eſt, lapide oblongo, perpetuo. Pilæ ſtruētura conſtant aut lapidea, aut cæmenticia, aut lateritia. Plinius ſtelas vocat lib. 6. c. 28. ſtelæ autem ſunt propriè lapideæ pilæ ſurrectæ, in quibus ſædera inſcribi ſolebant, vt omnibus innotefcerent, & in quibus etiam homines proſcribi ſolebant. Iſocrat. in Panegy. circa finem vitutis, & Demotheſes identidem. Hodie ſtelæ vocari propriè poſſunt lapideæ cruces, vel huiusmodi monumenta, quæ in militariſ vijs extruēta videmus, literis interdum inſculptis ad memoriam alicuius rei prodendam, latine cippi dicuntur, quales ſuper ſepulcra extruuntur. Et στήλητις apud Demotheſen ἀτιμῶς, καὶ ἐν στήλῃ ἀναγεγραφεῖς. Vnde στήλητις ἀτιμῶς οἱ λόγοι. orationes infamantes, & programmata ignominioſa. Columnæ partes ſunt ſcapus, quaſi columnæ corpus: ſupra ſcapum capitulum, infra ſcapum ſpira, quæ baſis ſæpe appellari ſolet, infraque ſpiram ſtylobates. Auctor Vitruuius libr. 3. cap. 9. Hæc Bud. in Pand. Quis non vi-

det, Virgilium vſurpaſſe pilam pro columna? Huiusmodi libertas poetis eſt familiaris.

INARIME IOVIS. IMP. IMPOSTA TYPH.) Latini ferè, niſi fallor, omnes vna dictione efferunt, quam Homerus ſin Catalogo duabus εἰν ἀείμοις. Ouid. libr. 14. Inarimen, Prochyta mō legiſt, ſteriliq; locatam. Item Lucanus. Conditus Inarimes aterna mole Typhœus. Vnde Plinius hauſit fortalle, quod ſcribit lib. 1. cap. 6. Ænaria Homero Inarime dicta. Nuſquam certè hoc apud Homerum reperitur, neque apud Græcos, ſed ſemper binis vocibus, vt apud Strabonem, Stephanum, Iſacium in Lycophronem. Malim Græcos ſequi in hac controuerſia, quàm Latinos. Hartung. Decuria 4. cap. 1.

Super hoc verſu lege totum cap. 18. apud Turneb. lib. 20. Lege præterea deſenſionem eiſdem aduerſus Aldum Manutium, & Franciſcum Robortellum apud Gulielmum Modicum cap. 1. Quæ verò Erythræus aſſert in Indice, magis ipſa deſenſionis egent, quàm Virgilium deſendant, vt ſentit Delrius in Senecæ Herc. Oetheum. Quid ſimile habet Inalpinus cū Inarimis, &c. Inarimen aiunt eſſe montem Prochytae inſulæ, quæ ſita eſt in Puteolano ſinu. Prochyta autem non ab Æneæ nutrice, ſed quia profuſa ab Ænaria erat. Ænaria ipſa à ſtatione nauium Æneæ, Homero Inarime dicta. Hæc ſunt Plinij, qui non montem inſulæ, ſed ipſam inſulam vna voce ſic vocatam dicit, de quo ſuprà Hartungus, cum refutans.

Hic Mars armipotens animum, viresq; Latinis

Addidit, & ſtimulos acres ſub pectore vertit:

Immifitq; fugam Teucris, atrumq; timorem.

720 Vndiq; conueniunt: quoniam data copia pugnae,

BELLATORQVE ANIMO DEVS INCIDIT.

Pandarus vt fuſo germanum corpore cernit,

Et quo ſit fortuna loco, qui caſus agat res,

Portam vi multa conuerſo cardine torquet,

725 Obnixus latis humeris: multosq; ſuorum

Mœnibus excluſos duro in certamine linquit:

Aſt alios ſecum includit, recipitq; ruentes,

Demens, qui Rutulum in medio non agmine Regem

Viderit irrupentem, vltroq; incluſerit vrbi,

730 Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.

Continuò noua lux oculis effulſit, & arma

Horrendum ſonuerè: tremunt in vertice criſtæ

Sanguineæ, clypeoq; micantia fulgura mittit.

Agnoscunt faciem inuiſam, atq; immania membra

735 Turbati ſubitò Æneadæ: tum Pandarus ingens

Emicat, & mortis fraternæ feruidus ira

Effatur. Non hæc dotalis regia Amatae,

Nec muris cohibet patrijs media Ardea Turnum.

Caſtra inimica vides: nulla hinc exire poteſtas.

740 OLLI SVBRIDENS SEDATO PECTORE TVRNVS,

INCIPE, SI QVA ANIMO VIRTVS, ET CONSERE DEXTRAM,

Hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.

MARS ARMIPOTENS) Lib. 12. *Cuncta pater, qui A bella tuo sub numine torques.* Hac velut *αἰετονομία* conciliat sequuturæ narrationi verisimilitudinem, & tanquam *δεδυ δὲ μὴ χαλκῷ* fingit, sine quo credi non poterat, Turnum castris hostium inclusum, incolu- mem euasisse. Mars dictus est, siue quod maribus præsit in bello: siue à Græco *ἀρης*. *Ἀρης* autem *ἀρῶ* τῷ *ἀρῶν*, ἢ *ἀρῶν*, hoc est, à tollendo, vel interficiendo. Mauors verò, quod magna vertat: vel à Mars per epen- thesin, vt Induperator. Vide Gyrald. Syntag. 10. Et Pal- ladem ornauit hoc epitheto, lib. 2. & lib. 11.

STIMVLOS ACRES SVB PECT.) *ſauendi ſcilicet:* nam ſunt & timoris, & libidinis ſtimuli. Notanda quo- que oeconomia, quia id egit, vt verifimile ſit, Turnum victorem euasisſe de caſtris. Seruius.

ATTRVM QVE TIMOREM) Attrum timorem dicit per metalepsin, fœdum, turpem, moleſtum, odioſum: ex eo, vt opinor, quod atra quæ ſunt, inauſpicata, & fu- neſta, & iniucunda erant. Sic Flaccus Ode 11. lib. 4. *mi- nuentur atra Carmine cura*, inuiſæ, odioſæ, moleſtæ. Item Ode 1. lib. 3. *Postequitem ſedet atra cura*, id eſt, moleſta. Et Sat. 6. lib. 2. *at ſimul atraſ Ventum eſt Ex- quiliæ*, id eſt, odioſas mihi, & moleſtas ob negotia. Sic ad Piſones. *attrum Deſinat in piſcem mulier formoſa ſu- perne*, dixit, pro turpi, & fœlo. Turneb. lib. 22. cap. 7. ** potes & pallidum interpretari ab effectu. Qui timent, pallent, & pallor eſt propemodum attror, ſic, cæruleis mœſta vittis lib. 3. pro nigris vittis.*

VNDIQUE CONVENIUNT) Illi ſine dubio, quibus Mars iniecit audaciam, qui inuenta opportunitate ir- ruperunt in caſtra Troianorum. Seruius.

DVRO IN CERTAMINE) *'ſine ſpe euadendi.*

DEMENS) Hoc ex affectione ſua dixit poeta. Alibi.

Sed tum fortè cana dum perſonat æquora concha, Demens, & cantu vocat in certamina dinos.

Homerus ſolet dicere *ῥῆτις*, germanicè, *der narr.*

CONTINVO NOVA LVX) Tanta fuit inter cæte- ros diſſimilitudo Turni, vt illum forma corporis, & ar- morum qualitate quuiſ poſſet agnoſcere. Deniq; ag- nouerunt *Æneadæ* facile, qualem nunquam viderant, & licet turbati, quib; eſſet agnouerunt. Donatus.

NON HÆC DOTALIS REGIA AMATÆ) Tibi da- ta per dotem cum Lauinia. Et bene *Amatæ*, quæ ſola illum generum eſſe cupiebat. Notandum ſanè, quia id agit, vt oſtendat, ſe non per imprudentiam Turnum incluſiſſe, ſed illum per temeritatem ſibi minimè pro- futura caſtra penetratſe. Seruius.

NEC MVVIS COHIB. PAT. MEDIA ARDEA) non eſt in media patria tua, vbi otioſo, & ſecuro tibi eſſe lice- at. In caſtris hoſtium eſ, teneris circumcluſus, non po- tes euadere, filius mortis eſ, vt loquuntur ſacræ literæ.

OLLI SVBRIDENS SEDATO PECT. TVRN.) Ma- gnam confidentiam virtutis oſtendit, & ſimilis eſt ver- ſus illi in 12. *Olli ſedato reſpondit corde Latinus.*

INVENTVM PRIAMO NARRABIS ACHILL.) Vide dicta libr. 2. *Degeneremq; Neoptoleum narrare me- cmento.* Reſpicere videtur ad illud Sibyllæ in 6. *alius La- tio iam partus Achilles.* Mittam te, inquit, ad Priamum, cui alterum Achillem in Italia inuentum eſſe nun- tics.

Dixerat. ille rudem nodis, & cortice crudo
Intorquet, ſummis adnexus viribus, haſtam.

- 745 EXCEPERE AVRÆ VVLNVS. Saturnia Iuno
Detorſit veniens: portæq; infigitur haſta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera verſat,
Effugies: neq; enim iſ teli, nec vulneris auctoꝝ.
Sic ait: & ſublato altè conſurgit in enſem,
750 Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Diuidit, impubesq; immani vulnere, malas.
Fit ſonus, ingenti concuſſa eſt pondere tellus.
Collapſos artus, atq; arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens: atq; illi partibus æquis
755 Huc caput, atq; illuc humero ex vtroq; pependit.
Diffugiunt verſi trepida formidine Troës.
Et, ſi continuo victorem ea cura ſubiſſet,
Rumpere clauſtra manu, ſociosq; immittere portis,
Vltimus ille dies bello, gentiq; fuiſſet.
760 Sed furor ardentem, cædisq; inſana cupido
Egit in aduerſos.

RVDEM NODIS) Non læuem, nec pulchram, D miſſile eſt, poteſt declinari vigilantibus oculis, & cor- ſed fortem, impolitam, quam ſolam fortitudo maxima poſſet emittere. Donatus.

CORTICE CRVDO) viridi, nam haſtæ plerumq; torrentur.

AT NON HOC TELVM) de gladio accipiendum. Sequitur paulo poſt, *conſurgit in enſem.* Effugi ictum tu- um, at tu non poteris meum. Quando enim telum

poris mobilitate. Quum verò ventum fuerit ad manū, atque enſe pugnatur, ictus nulla poteſt ratione frustra- ri, & tum vera virtus oſtenditur. Seruius Donatus.

PARTIBVS ÆQVIS HVC CAP. ATQVE ILLVC HVM. EX VT. PEP.) Simile vulnus, ac necis genus tra- ditur à Plutarcho in Pyrrho. Vnus enim hoſtium lon- gè ante alios præcurrens, vir & ſtatura eminenti, & ful- genti-

gentibus armis, laceffuit eum voce procacior, prodiret si uideret (erat enim Pyrrhus gladio secundum caput vulneratus, & paulisper pugna excefferat.) Irritatus Pyrrhus, inuitis suis, vertit se cum stipatoribus in eum, frendensque, & cruore madens, ac truci vultu per medios irrupit, occupatque caput barbari ense ferire, fuitque ictus, & lacerti vi, atque acie ferri adeo violentus, ut ad infima penetraret, & eodem momento corporis partes dissectæ, hinc atque hinc dilaberentur.

BELLO, GENTIQUE FUISSET) quia plerumque

bellum finitur gente superflite, ut in bello Troiano cōrigit. Finem bello imposuisset, deletis ad vnum Troianis omnibus.

SED FVRROR ARDENTEM) Impedit hoc consilium furor, qui humanas mentes à tractatibus commodis proturbare cōsuevit. Raptus est enim, ut insequeretur fugientes, & non vidit, quod prodesse plus posset. Donatus.

EGIT IN ADVERSOS) In eos, qui ante eum ex aduerso ei erant, etsi tergum auerterant, & fugerant.

Principio Phalarim, & succiso poplite Gygen

Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas

In tergum (Iuno vires, animumque ministrat)

765 Addit Halyn comitem, & confixum Phegea parma:

Ignaros deinde in muris, Martemque cientes,

Alcandrumque, Haliumque, Noëmonaque, Prytanimque,

Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,

Vibranti gladio connixus ab aggere dexter

770 Occupat. huic vno deiectum cominus ictu

Cum galea longè iacuit caput. inde ferarum

Vastatorem Amycum: quo non felicius alter

Vngere tela manu, ferrumque armare veneno.

Et clytium Æoliden, & amicum Cretea Musis:

775 CRETEA MVSARVM COMITEM, CUI CARMINA SEMPER,

ET CITHARÆ CORDI, NUMEROSQVE INTENDERE NERVIS:

Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.

SYCCISO POP. GYGEN EXCIP.) Ordo est, excipit, B & succidit poplitem. Nam antè fuit, ut eum circumueniret insidijs. Seruius. Est ergo *σύνεισι* *σύνεισι*.

FUGIENTIBVS RAPT. INGERIT HASTAS) Raptas, inquit Seruius, de hostilibus cadaueribus. Ego sic arbitrator posse explanari, ut dicamus esse numerum multitudinis positum pro singulari, hastas pro hastam, hoc sensu videlicet. Hastam, quam de fugientium corporibus à se vulneratis, dum eos insequitur, raptim recipiebat, eam rursus in aliorum fugientium corpora intorquebat. Nam extrahere prius hastas è cadaueribus passim iacentibus, & currentes insectanti obuijs, moram utique persecutioni attulisset, & petitiones Turni fugitores illi acerrimi euasissent.

IUNO VIRES ANIMVMQ. MIN.) Æneid. 2. Ipse pater Danaus animos, viresque secundas Sufficit. Nefit incogitum, vnum tot occidisse, Iunonis dat auxilium. Horat. ad Pison. Nec deus interfit, nisi dignus vindice nodus Inciderit.

ALCANDRVMQVE, HALIVMQVE) Versus Homeri ex Iliad. 1. ad ornatum magis operis translatus, quam ad historiam veritatem accommodatus, quem & Naso habet Metam. 13.

CVM GALEA LONGE IACVIT CAP.) Ad exprimendam celeritatem, præterito vsus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longè iaci, præmissa loci altitudo significat. Seruius.

FERRVMQ. ARM. VEN.) speciosè dictum. Armabat ferrum, quo nos armare consueuimus. De Ismaro quoque libro sequenti similiter. *Vulnera dirigere, & calamos armare veneno.*

AMICVM CRETEA. MVSIS CRETEA MVSAR. COMI-

TEM) Poetam lyricum intellige. *παλιγγύια* est. Sic Cicerone in Arato.

Et matutinis acedula vocibus instat,
Vocibus instat, & assiduus iacit ore querelas.
Lucret. lib. 2.

Fis quoque, uti soleant minus oblata acriter ictu
Reliquia motus vitalis vincere saepe,
Vincere, & ingentis plagæ sedare tumultus.

Et lib. 3. principio.

Omnia nos itidem depascimur aurea dicta,
Aurea perpetua semper dignissima vita.

Et lib. 5. Suppeditare nouum lumen, tremere ignibus instant.
Instant, &c. Horat. Ode 11. Epod. amore perculsum graui, Amore qui me præter omnes &c. Et Ode 16. Et inquinat are tempus aureum, Aere, dehinc, &c. * Hæc animaduersa sunt à Lamb. comment. in Lucret. Nos plura ad idem. Virgil. 10. Æneid. sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens. Eclog. 10. Pierides vos hæc facietis maxima Gallo, Gallo cuius amor, &c. Vide ibidem allata.

NUMEROSQVE INTEND. NERVIS) Rhythmos facere intentione neruorum: id est, qui secundum chordas verba componebat. Seruius. Vel ita, qui chordis numeros aptabat. Tibull. *similes chordis reddere vocem sonos.* * Nervi pro fidibus, quoniam e nervis conficiuntur, & similes neruorum sunt. Appellat sic etiam M. Tull. 1. Tuscul. Summam eruditionem Græci sitam censabant in neruorum, & eorumque cantibus. Et 3. de Orat. Nervi in fidibus ita sonant, ut à digitis pulsati sunt. Nominis genere muliebri neruicia ex Varro adducti pro chorda scilicet. *ὀργανόν*, scilicet doceat, quemadmodum in psalterio est, rendamus neruicia. Musicos porro Diogenes accusabat, quod in aptandis ad harmoniam fidibus in cithara tam essent diligentes, ac solliciti moribus tamen manerent inconcinnis. Crede mihi, præstat longè, bene viuere, quam de optime aut voce, aut fidibus canere. Virtutis concentus est melior.

SEM.

SEMPER EQVOS ATQVE ARMA VIRVM PVG. Alaudes ad tibiā canebantur, vt meminit r. Tusc. M. Tullius. Neque vero Horatij lyra, quam imbellem vocat, & tantummodo amoribus, & conuiuijs canendis aptam proficitur, non etiam sēpe grandia, & Mæonio carmine digna cantat. 34

Alaudes ad tibiā canebantur, vt meminit r. Tusc. M. Tullius. Neque vero Horatij lyra, quam imbellem vocat, & tantummodo amoribus, & conuiuijs canendis aptam proficitur, non etiam sēpe grandia, & Mæonio carmine digna cantat. 34

Tandem ductores, audita cæde suorum,
Conueniunt Teucris, Mnestheus, acerq; Sereftus:
780 Palantesq; vident socios, hostemq; receptum.
Et Mnestheus: quò deinde fugam? quo tenditis? inquit:
Quos alios muros, quæ iam vltra mœnia habetis?
Vnus homo, & vestris, ô ciues, vndiq; septus
Aggeribus, tantas strages impunè per urbem
785 Ediderit? iuuenum primos tot miserit orco?
Non infelicis patriæ, veterumq; Deorum,
Et magni Æneæ, segnes, miseretq; pudetq;?

AVDITA CÆDE SVORVM) Seruat τὸ πρῶτον, ne, B præsentibus ducibus, tot strages Turnus fecisse videatur.

QVO DEINDE FUGAM) Aut vacat, deinde, vt, tandem gentium, locorum: aut intelligimus cum mente tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere, & sic dixisse, quò deinde? scilicet de castris: quò fugietis vterius? & hoc est melius. Vnde & sequitur, quos alios muros? Et sic dictum est post cogitationem, quò deinde: sicut Terentius, *Quid igitur faciam?* Seruius. * Huic loco, quo et imbelles, & fugaces à ducibus suis increpantur Troiani, similem quodammodo faciem gerit ille lib. 11. Vbi Tarchon in suos Camillam fugientes inuehitur.

Quis metus ô nunquam dolituri, ô semper inertes Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?

Femina palantes agit, atq; hæc agmina vertit.

Quò ferrum, quidne hoc geritis tela irrita dextris?

QVOS ALIOS) Ex Homero. Macrob. Saturnal. lib. 5. cap. 9.

VNVS HOMO TANT. STRAG. EDID.) Stat. 2. Thebaid. de Tydeo, *vnusq; viri, tot cadibus, vnus Ibit onans?*

INFELICIS PATRIÆ) Troiæ, in qua nunc sunt, Seruius. Melius Donatus. Non vobis venit in mentem infelix patria, quam reparare debemus?

VETERVMQVE DEORVM) Penates significat, quos semper coluere Troiani. Non dii Troiæ considerantur, quos vultis addicere?

MISERETQVE, PVDETQVE) Prius ad deos, & patriam, posterius ad Æneam pertinet.

Talibus accensi firmanentur, & agmine denso
Consistunt: Turnus paulatim excedere pugna,
790 Et fluuium petere, ac partem, quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucris clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. ceu sæuam turba leonem
Cum telis premit infensis: ac territus ille
Asper, acerbà tuens retro redit: & neq; terga
795 Ira dare, aut virtus patitur, nec tendere contrà
Ille quidem, hoc cupiens, potis est per tela, virosq;
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, & mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios inuaserat hostes,
800 Bis conuersa fuga per muros agmina vertit:
Sed manus è castris propere coit omnis in vnum:
Nec contrà vires audet Saturnia Iuno
Sufficere. aëriam cælo nam Iuppiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia iussa ferentem,
805 Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.

TALIBVS ACCENSI) Ecce quantum commoda consistunt, congregatique manent, & qui sibi fuga consuluerant, recuperata mentis fiducia consistunt. Donatus.

TURNVS PAVL. EXCED. PVG. ET FLVIVM) Vbi aduer-

aduertit Turnus, fugientium esse mutata cōsilia, & eos A plena fiducia obstinatione constitisse, ipse quoque fugiendi tractatum consulto suscipiens, tendebat ad eam partem, quæ vndis circumfluentibus cingebatur. Donatus.

ET GLOMERARE MANVM) Æneid. 2. Sed glomerare manum bello, & concurrere in arcem. Facer eglobum, historica elocutio.

CEV SÆVVM TVRBA LEON.) Sensus hic est, haud aliter Turnus retrocedens petebat fluuium, ac solet leo pressus multitudine nec terga præbere propter iram, vel pudorem: nec posse, licet cupiat, in venantes impetum facere. Seruius. Comparatio Homeri, Iliad. 2. οἱ δ' αἰθῶνα λέοντα βόων. &c.

ASPER, ACERBA TVENS) Lucret. lib. 5. Asper, acerba tuens, immani corpore serpens. Eodem modo Aristophanes. βλέπει γὰρ τοὶ μακρὸν καὶ τετραγώνον.

QVIN ETIAM BIS TVM) Et tamen, cum sensim cederet, bis etiam tum hostes Troianos inuasit, bis in eos impetum dedit, tantumque solus potuit, ut bis innumeros fugaret.

NE C CONTRA AVDET SAT. IVNO) quia Iupiter vult, nam sequitur, germana haud mollia iussa ferentem. Ergo quia numinis est desertus auxilio, telis obruitur.

* Non audet contra mariti mandatum venire Iuno quamuis reginadeum, & soror Iouis, quia etiam coniux. Coniuges autem Viris parere debent. Quarta vero fuerit in uxorem suam Iouis auctoritas, & quantum illa Virum timuerit, non sine multo sale maseat Homerus in extremo 1. Iliad. Cum enim se valde iratam ostendisset, & cum Ioue exposulasset de promisso, quod Thetidi pro Achille supplicanti dederat, ita ei respondet. Δαμνοῖν, αἰεὶ μὲν οἷόν τε, &c. Ponam Germanos Latinos ex interprete.

Sic ne scelesti iterum reputando nostra requires Consilia, ut solita es, nec suspitione carebis Coniectans alia ex aliis? nec forsitan unquam? Te potero latuisse? sed hæc te vana profecto Cura agitat, siquidem nil proficis artibus istis, Sed potius tibi me irritas, acuisque furore. Quod si res ita habet, quid tum tibi? sic mihi cordi est: Proinde sede, stultamque intra labra comprime vocem, Neque meis unquam verbis parere recuses: Ne si forte manus duro te verberare pulsem Inuictæ, non vlla tibi succurrere possit Vis, aut cura deum, caelestia tempora colentium. Dixit, at icta graui pauidum formidine pectus Pertimuit Iuno, duris conterrita dictis, Conticuitque sedens tandem, & tranquilla quicuit.

VIRE SVFFICERE) Subministrare. Sic Georg. 2.

B Ipsa satis tellus cum dente reducitur unco Sufficit humor. Et 2. Æneid. Ipse pater Danaos animos, viresque secundas Sufficit. Supra, Iuno vires, animumque ministrat.

CÆLO NAM IVP. IRIM DEMIS.) De Iride nonnihil dictum exordio libri huius. Ut alia quam plurima, sic etiam istuc commentum voluit imitari studiosior, quam felicior Maronis æmulus, summus certe admirator Silius libr. 9. ubi Iupiter Irim mittit ad Palladem Pænis fauentem, ac pro eis in Iunonis gratiam pugnantem, iubetque, ut ipsa Iunonem à ceptis deducat, fatorem etenim leges mutari non posse.

At non hac superum fallebant praelia regem, Demittit prope succinctam nubibus Irim, Que nimios franet motus, ac talia satur: Idea, & Oenotris velox allabere terris, Germanæque truces dic Pallas mitiget iras, Nec speret fixas Parcarum vertere leges, &c.

Ergo nec clypeo iuuenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: iniectis sic vndique telis
Obruitur. strepit assiduo caua tempora circum
Tinnitu galea, & saxis solida æra fatiscunt:
810 Discussæque iubæ capiti: nec sufficit umbo
Ictibus: ingeminant hastis, & Troës, & ipse
Fulmineus Mnestheus: tum toto corpore sudor
Liquitur, & piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit: fessos quatit æger anhelitus artus.
815 Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluuium dedit: ille suo cum gurgite flauo
Accepit venientem, ac mollibus extulit vndis:
Et lætum socijs, abluta cæde remisit.

ERGO NEC CLYPEO) Insistentibus Teucris, & Iuno cessante, nec clypeo tantis telis valebat occurrere, nec dextra pugnare. Hunc locum ex Homeri Iliad. 16. ubi Aiæcis pugnam describit, Ennius in 15. Annal. trāstulerat, docens quā generosē, ac strenuē Cælius Tribunus Istris sese oppugnantibus restiterit. Sed eum de incluso Turno gratia elegantiore composuit Virgilius. Macrobius lib. 6. cap. 3. Ut conferre locum cum loco possis, ecce tibi Enniana carmina.

Undique conueniunt, velut imber tela Tribuno
Configunt parmam: tinnit hastilibus umbo,
Ærata sonitant galeæ: sed nec pote quisquam
Undique nitendo corpus discerpere ferro.
Semper abundantes hastas frangitque, quatitque,
Totum sudor habet corpus, multumque laborat:
Nec respirandi sit copia præpete ferro.
Istri tela manu iacentes sollicitabant.

D Statius 2. Thebaid. aliquanto remissius Tydeum pugna defatigatum ita describit.

----- attamen illi
Membranæ negant, lassusque ferit præcordia sanguis.
Jam sublata manus cassos desertur in istius:
Tardatque gradus, clypeum non sustinet umbo
Mutatum spoliis, gelidus cadit inter anhelos
Pectore, tum crines, ardentiaque ora cruentis
Roribus, & tetra morientum aspergine manant.

INIECT. VNDIQUE TEL. OBRUIT.) Tanta vis telorum iaciebatur in Turnum, ut eum potius obruerent, quam ferirent.

STREPIT ASSID. CAVA TEMP. CIRCVM TINN. GAL.) E simile est, quod habemus lib. 5. de pugna Entelli, & Daretis. erratque aures, & tempora circum Crebra manus, duro crepitant sub vulnere male.

SAXIS SOLID. ÆRA FATIS.) Æs quamuis solidum, Hhh * quo

quo formata fuerat galea, duris ictibus, multo amplius saxis euctum, in rimas plures vi maiore versum est. Donatus.

NEC SUFFICIT VMBRO) Quomodo enim vnum scutum tot millibus telorum omni ex parte venietum valebat occurrere, aut tantum ponderis sustinere? De umbone annotata inuenies 2. *Aeneid.* & *summo nequidquam umbone pendit.*

ET IPSE FVLGINEVS MNESTHEVS) Necessesse enim erat, ut cum omnibus faceret, quod hortatu suo vniuersos videbat efficere. Ipse quippe alios segnes, & debiles reddit, qui quod iusserit, communicare non curat, & laborantibus cunctis, solus cessat otiosus. Donatus.

TVM TOTO CORP. SVBOR LIQVITVR) 2. *Aeneid.* desimulacro Palladis, *salsusq; per artus Sudor iit.* Et lib. 3. *Tum gelidus toto manabat corpore sudor.* Lib. 7. *ossaq; artus Persudit toto proruptus corpore sudor.*

FESSOS QVATIT AGER ANHEL. ARTVS) Lib. 5. *creber anhelitus artus Aridaq; ora quatit.* Ibid. *vastos quatit ager anhelitus artus.*

PICEVM FLVMEN) Quarendum videtur, cur piceum sudorem dixerit: flumen enim illud sudor est. Ergo hic per transumptionem piceum interpretor nigrum, & ex eo multum: multus enim humor nigricat: qui paucus, pellucet, & limpidus est. Turneb. lib. 22. cap. 7.

TVM DEMVM) postquam se aliter euadere non posse vidit.

PRÆCEPS SALTU SESE OMNIB. ARM. IN FLVIVM DEDIT) Homeri sunt verba, ubi commemorat virtute Patrocli factum esse, ut Troiani, qui cum equis iruperant in castra Græcorum, impellente ipsos Hectore, contra consilium Polydamantis, inde subito eicerentur, adiungitque, illum fortissimum iuuenem potissimum tunc vim illam suam in ducem hostium effundere voluisse, atque in eum tela conicere, quem tamen equi iam ex eo periculo asportarant. *Ἰὼ δὲ ἐκφρεγνὼν ὅλκας ἱπποῖ.* Declaratio autem vetus eius loci narrat, Æschylum in fabula quadam sua fecisse Achillem simili tempore, cum, inquam, ipsum quoque oportuisset cedere, retro se cum armis, quibus corpus texerat, coniecisse, atque ita saltu fossam pertransisse, ne tergum hostibus ostenderet. Similitudinem autem aliquam ipsius habere videtur, quod fecit Virgil. Turnum discedentem à castris Troianorum, in quæ solus inuaserat, & in quibus non parvam hostium stragem ediderat, se armatum coniecisse in fluuium, atque ita è manibus ipsorum, qui conferti vndiq; in eum impetum fecerant, elapsus. Quod enim inquit, *omnibus armis*, expressit *παροπλῆας*, quo etiam vsa est vetus illa, quam dixi, declaratio. Victor. lib. 38. cap. 24.

Suggestit mihi natatus Turni ad suos, præceptum illud militare, quod est apud Vegetium lib. 1. cap. 10. ad usum natandi tyrones exercendos esse. Causæ ponuntur hæc. Non enim pontibus semper flumina transeuntur, sed & cedens, & insequens natare cogitur frequenter exercitus. Sæpe repentinis imbribus, vel niuibis so-

lent exundare torrentes, & quæ sequuntur. Putatur etiam Maro insinuare voluisse facinus Iulij Cæsaris sub persona Turni. Nam & ipse bello Alexandrino circumuentus ab hostibus, de ponte in mare subiectum deliuit, ducentisque passibus ad nauim proximam adnauit, sublata manu laua cum libellis, & mordicus paludamentum trahens, ne hostis eo potiretur.

Idem Vegetius lib. 3. cap. 4. seu mare, seu fluius vicinus est sedibus, æstiuo tempore ad natandum cogendi sunt omnes. Ad cap. 23. lib. 2. ubi etiam inter exercitationes militares numeratur natatus, hæc præter alia Steuechius. Obseruauit non in mari solum, & fluminibus belli tempore natare coactos Romanos: verum, & domi aliquando in ipsis gymnasiis, interdum in priuatis balneis natandi arte imbutos: adducit Festum, & Plin. epistolas. Præterea ex Aristotele notat, facilius in mari, quam in flumine natari, quod mare corpulentia aquæ suæ, & crassitie, corpora humana, ut & alia onera, facilius eleuata teneat.

SVO CVM GVRGITE FLAÏO) Cum Tiberim constet albicantes habere aquas, easque, Albulam olim vocatam fuisse, non indignum esse quæsitum videatur, cur eum flauum Maro appellarit. In quo non tam attendendam vim vocabuli quidam censent, quam transumptionem existimandam. Cum enim homines flauii pulchri videantur, ex eo dicunt factum esse, ut flauus pulchrum significet, qua notione hic accipiendum esse, ut & apud Catullum. *Flauus quam molli præcurrit flumine Mella.* Sed & Hesychius doctissimus Nomenclator *ἑλκων* flauum, & pulchrum etiam interpretatur. Verius sit tamen, ob arenam ita vocari, ut apud eundem hunc, Virgilium dico, & *multa flauus arena*, hoc eod. lib. & Horat. Ode 2. lib. 1. *Vidimus flauum Tiberim, retortis.* Idem Ode 3. li. 2. *villag; flauus quam Tiberis lauat.* Turneb. li. 22. c. 7. *Suo cū gurgite flauo.* Redundat particula, cum, *παρέλκων* vocant, quo tamen modo locuti sunt boni auctores. Catull. Epithal. *bona cum bono Nubit alite virgo.* Iterum. *Frustra immò magno cum pretio, atque malo,* Hesiod. *σύνδωκός ἐγχαρίσιν.*

MOLLIBVS VNDIS) Lucret. lib. 1. *Quam cum mollis aqua fertur natura repente.* Et lib. 2. *qua mollibus vndis Littoris incurui bibulam pauid equor arenam.* Mollis dicitur aqua, quod aliis corporibus facile cedit.

ABLVTÆ CÆDE LÆTVM) Quod homines cæde contaminati, aqua se abluere, & purificare solerent, & Romanis post victorias de hoste partas, exercitum ad expiandam cædem lustrare sollemne erat. Sanè quærunt multi, ait Seruius, quum Tibris Æneæ faueat, cur liberauerit Turnum. Soluitur ista ratio. Ob hoc Turnum esse liberatum, ut maior Æneæ gloria referretur: quippe quem sua manu est interfecurus.

